

513
8481

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

Odessa National University Herald

•
**Вестник Одесского
национального университета**
•

**ВІСНИК
ОДЕСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ**

ТОМ 12. Випуск 3
Філологія: мовознавство

2007

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУ імені І. І. МЕЧНИКОВА

Редакційна колегія: **В. А. Сминтина** (головний редактор), **В. О. Іваниця** (заступник головного редактора), **О. В. Запорожченко** (заступник головного редактора), **Є. Л. Стрельцов** (заступник головного редактора), **Я. М. Біланчин**, **В. М. Білоус**, **А. С. Васильєв**, **Л. М. Голубенко**, **В. Г. Каретников**, **І. М. Коваль**, **В. Є. Круглов**, **В. І. Нікітін**, **В. Н. Станко**, **В. М. Тоцький**, **Г. Г. Чемересюк**, **Є. М. Черноіваненко**.

Редакційна колегія випуску: **Т. Ю. Ковалевська**, д-р філол. наук (науковий редактор), **І. М. Колегаєва**, д-р філол. наук (науковий редактор), **Н. В. Бардіна**, д-р філол. наук, **О. І. Бондар**, д-р філол. наук, **О. А. Жаборюк**, д-р філол. наук, **М. І. Зубов**, д-р філол. наук, **Д. С. Іщенко**, канд. філол. наук, проф., **О. Ю. Карпенко**, д-р філол. наук, **Ю. О. Карпенко**, чл.-кор. НАНУ, д-р філол. наук, **В. О. Колесник**, д-р філол. наук, **В. А. Кухаренко**, д-р філол. наук, **Н. В. Реконвальд**, викладач.

Мова видання: українська, російська

(Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації: серія КВ №11458 від 07.07.2006 р.)

Адреса редколегії: 65026, м. Одеса, вул. Дворянська, 2, Одеський національний університет імені І. І. Мечникова.

Затверджено до друку Вченою радою Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Зміст

Ю. О. Карпенко Футурологічна ономастика (особові імена)	5
О. А. Бабелюк Когнітивно-оцінна репрезентація культурної символіки в авторському мовленні американських постмодерністських оповідань	11
О. І. Бондар Взаємодія об'єктивного, суб'єктивного та віртуального у процесах текстотворення і текстосприймання	22
Т. А. Бровченко Уровневая структура устного текста и его просодический анализ	31
Л. І. Булатецька Перспектива та мотивація: від конфронтації до порозуміння	41
О. П. Воробйова Поетика рефлексії у творах англійського модернізму (на матеріалі оповідань Вірджинії Вулф)	47
Н. И. Зубов Текстологические замечания к Одесскому списку переводных комментариев к Словам Григория Богослова	56
Є. А. Карпіловська Корпуси кореневих морфем у словацькій та українській мовах: можливості альтернативних рішень	64
Т. Ю. Ковалевська Дослідницькі напрями нейролінгвістичного програмування: оглядовий аналіз	77
І. М. Колегаєва, Н. В. Реконвальд Просторово-часовий фактор у мовленнєвій комунікації (від дописемної до електронної)	90
О. В. Кульбабська "Дієслівна енергія" засобів вторинної предикації в синтаксичній концепції О. О. Потебні	97
В. А. Кухаренко Букер и его короткие списки последних двух лет	105
І. С. Макар Епітети-кольороназви у романі Лонга "Дафніс і Хлоя"	116

Г. І. Мартинова Ареальна диференціація шиплячих у середньонаддніпрянських говірках	127
В. П. Мусяненко Типологія предмета толковання в коментаріях С. Аверинцева к Священному Писанню	135
О. О. Селіванова Український рекламний теледискурс: стратегії й мовні засоби їхньої репрезентації	145
М. С. Скаб Порівняльний аналіз назв адресата мовлення в сучасних українських та польських родинях	154
Л. О. Ставицька Метафорична матриця українського еротичного лексикону	162
Т. О. Черниш Деякі назви хвороб і хворобливих відчуттів з коренем <i>psl.</i> <i>*žeg-</i> у слов'янських мовах	167
Г. С. Яроцька Ціннісні компоненти концепту "родина" / "motherland": лінгвокультурологічний аспект	173

УДК 811.162.2'373

Ю. О. Карпенко, член-кор. НАНУ, д-р філол. наук, проф.,Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра української мови**ФУТУРОЛОГІЧНА ОНОМАСТИКА (ОСОБОВІ ІМЕНА)**

Для побудови футурологічної ономастики, щоб вивчати майбутнє, а не минуле особових імен, пропонується аналіз списків не новонароджених, а улюблених імен осіб репродуктивного віку. Поділ усіх інформантів на фахові групи дає для кожного імені окрім числа уживаності ще й число репрезентативності, що дає змогу надійно судити про майбутню долю імені.

Ключові слова: футурологічна ономастика, улюблені імена, фахові групи, число уживаності, число репрезентативності.

Діючі методи розраховані на вивчення минулого, а не майбутнього імен. Пропонується не заміна, а доповнення — вивчення майбутнього особових імен. Основні принципи:

1. Фіксуються не імена новонароджених, а антропонімічні уподобання реципієнтів репродуктивного віку (18–28 років).
2. Реципієнти поділяються на етнічно однорідні, але різні за фахом, статусом групи. В групі може бути від 10 до 100 і більше інформантів. Кожен інформант записує 10 чоловічих і 10 жіночих улюблених ним імен.
3. Результати по кожній групі фіксуються й аналізуються окремо, але з наступним їх зіставленням.

Кожне ім'я, отже, одержує два показники: 1) ранговий номер (кількість ужитків) у загальному списку; 2) представленість у різних групових списках: у скількох групах це ім'я було назване. Цей другий показник видається вагомим за перший.

У пропонованому нижче експерименті обстежено найулюбленіші жіночі імена 174 студентів Одеського національного університету, що становили п'ять груп: 1) I укр. (72 студенти), 2) I прикл. (29 студентів), 3) IV англ. (46 студентів), 4) V укр. (19 студентів), 5) V прикл. (12 студентів). В результаті одержано шість частотних списків імен — один загальний, що нараховує 197 різних імен, і п'ять групових (відповідні кількості різних імен у межах групи: 1–103, 2–76, 3–117, 4–66, 5–61).

Шляхом зіставлення всіх цих списків імена розділилися на п'ять груп. Першу становлять ті імена, що наявні в усіх п'яти списках. Це — найперспективніші імена, найвагомим претенденти на ужиток у ближчі десятиліття. Зазначимо, що в цей найпрестижніший список потрапила вся десятка імен загального списку, в тому числі всі лідери групових списків: *Катерина* (лідер у групах 2 й 4), *Анастасія* (лідер групи 3), *Ірина* (лідер групи 1), *Олександра* (лідер групи 5), однак

тільки два імені із загальної десятки потрапили також і до десяток усіх п'яти списків: *Ольга* та *Анастасія*. Решта імен загальної десятки відсутні в десятках одної (*Катерина, Ганна, Марія, Олена, Вікторія*) чи двох груп (*Ірина, Тетяна, Олександра*). Але кожне ім'я загальної десятки є в усіх п'яти одержаних нами групових списках. Усього список таких "п'ятизіркових" імен за нашими матеріалами нараховує 27 одиниць. Наводжу їх усі, з указівкою рангового номера і загальної кількості.

1. Катерина 84	10. Олександра 58	19. Марина 28
2. Ганна 79	11. Наталія 47	20. Вероніка 25
3. Ольга 77	12. Світлана 38	21. Софія 25
4. Анастасія 70	13. Євгенія 32	22. Діана 23
5. Ірина 68	14. Оксана 31	23. Надія 23
6. Марія 66	15. Валерія 30	24. Ксенія 22
7. Тетяна 64	16. Єлизавета 29	25. Карина 17
8. Олена 60	17. Х/К/ристина 29	26. Єва 14
9. Вікторія 59	18. Маргарита 28	27. Влада 7

Фактично це все — старі календарні християнські імена. Новими визнаються тільки *Влада* й *Діана* [3: 370, 377]. Старе традиційне ім'я *Христина* під західним впливом одержало й форму *Кристина*. Ці дві форми сприймаються як одне ім'я з міським (*Кристина*) та сільським (*Христина*) варіантами. Форма *Оксана* відщепилася від хресного імені *Ксенія*.

"Чотиризіркових" імен, тобто тих, що відсутні тільки в одному з п'яти групових списків, у наших матеріалах набралось 18. Це — найближчі сусіди й конкуренти попереднього комплекту імен. Прогностичний потенціал цих імен слід визнати істотним. Ось повний частотний список цих імен.

1. Юлія 49	7. Любов 18	13. Тамара 10
2. Людмила 28	8. Віра 17	14. Дарина 9
3. Дар'я 25	9. Олеся 15	15. Альона 8
4. Лілія 25	10. Яна 15	16. Лариса 7
5. Інна 23	11. Антоніна 12	17. Ангеліна 5
6. Аліна 18	12. Ярослав 11	18. Поліна 5

В основному тут теж маємо старі календарні християнські імена.

Всі 18 "чотиризіркових" жіночих імен присутні в нашому першому груповому спискові, по два імені відсутні в другому, третьому та четвертому списках, а решти 12 імен немає в п'ятому спискові. Цей список з найменшою кількістю інформантів (12 чоловік) відсіяв, як густе сито, багато імен, залишивши найдобріші. Гадаю, що невеликі групи, поряд з великими, є доцільними для пропонованого антропонімічного експерименту.

Тільки в трьох групових списках опинилося 15 імен. Ось вони.

1. Алла 3	6. Жанна 6	11. Арина 4
2. Варвара 9	7. Кіра 6	12. Інеса 4
3. Анжеліка 7	8. Мирослава 6	13. Ніна 4
4. Руслана 7	9. Владислава 5	14. Іванна 3
5. Таїсія 7	10. Альбіна 4	15. Мар'яна 3

Половина з них є православними хресними, наявними в святцях: *Алла, Варвара, Таїсія, Кіра, Арина* (фонетичний варіант хресного імені *Ірина*, що завдяки пушкінській Арині Родіонівні одержав права офіційної форми), *Ніна, Іванна, Мар'яна*.

Іменних варіантів, окрім наймення *Арина*, стосується ще декілька. Цікавою видається доля імені *Інеса*. Носії української мови практично одноставно вважають його демінутивом до *Інна*. Проте фахівці слушно кваліфікують цю форму як запозичення — німецьке [1: 143], грецьке [5: 153] чи іспанське, причому розглядають не як розширення імені *Інна*, а як стягнення імені *Агнеса* гр. "чиста" [3: 352, 390]. Історично саме так і було, але в даному разі наукова етимологія увійшла в конфлікт з народною етимологією. І невідомо, що переможе. Чимало вчених (я в тім числі) говорили, що *берегиня* нічого не оберігає, а є русалкою, утопленицею, яка сидить собі на березі й гриється в місячному сяйві. А як гримить тепер по всій Україні: *берегиня, Берегиня, БЕРЕГИНЯ!*

Доречно звернути увагу на те, що з трьох укладених нами вище списків жіночих імен, умовно-жартівливо позначених як "п'ятизіркові", "чотиризіркові" та "тризіркові", кожен наступний є меншим за попередній. Ця обставина дозволяє зробити ряд висновків, з яких прогностично найважливішим є той, що в українській мові найкращих імен більше, ніж кращих, а кращих більше, ніж хороших. Водночас зіставлення нашого загального списку (197 імен) та суми усіх трьох списків "кращих" імен (60 імен) засвідчує, що прогностичну надійність має приблизно третина наявних в українській мові імен.

Адже імена, що наявні менше, ніж у половині виділених протягом експерименту груп, втрачають свою прогностичну потугу і тому не можуть бути визнані суспільно хорошими. Їх слава — або в минулому, або в більш віддаленому майбутньому, або її взагалі ніколи не було. У нас це "двозіркові" та "однозіркові" імена. Перших є 31, тобто більше за будь-яку з попередніх груп.

Тут є гарні, колись популярні чи навіть дуже популярні хресні імена *Валентина, Лідія, Агнія, Домініка, Єфросинія, Маріанна* (більше відоме як *Маріамна*), *Марта* (звичніша форма — *Марфа*), прониклі з античної міфології, але в святці включені саме як хресні — мучениця *Ариадна*, мучениця *Ніка* [4: 134, 147]. Є варіантні імена, подібні до *Марти* й *Маріанни*, але більш віддалені від джерела. Пор. зокрема *Ярина* — фонетичний варіант *Ірини*, *Наталі*, де французька форма імені *Наталія* закріпилося на честь дружини О. С. Пушкіна, *Мішель* і *Ніколь* — французькі форми жіночих імен, узятих від тотожних чоловічих форм, пор. укр. *Михайло, Микола*. Пор. ще *Неллі*, що є, як не

дивно, гіпокористикою імені Ellen, Олена. Угорською формою цього ж імені є одне з найпопулярніших в Угорщині імен *Ілона*.

Свої труднощі ховає ім'я *Роксолана*. Ім'я уславлене великою українкою Настею Лісовською, що стала в 1520 р. впливовою дружиною могутнього турецького султана Сулеймана I. Етнонім *роксолани*, сарматського кореня, на рубежі ер (I–II ст. до Р. Х. — I ст. по Р. Х.) був дуже вагомим у Північному Причорномор'ї, і тому турки й татари, а від них Західна Європа пізніше, в XVI–XVIII ст. почали так називати українців [2: 62–63]. Тому в донесенні венеціанського посла про істотне зростання впливу Насті Лісовської вона й іменувалася *Роксоланою*, тобто "українкою". Цього виявилось досить, щоб у нашу та світову історію Лісовська увійшла під іменем Роксолана, хоч вона мала цілий ряд інших українських і турецьких наймень.

"Однозіркових" імен, названих інформантами тільки одної з п'яти груп, у нашому описку найбільше. Якщо увесь склад жіночих імен налічує 197 одиниць, то "однозіркових" серед них більше половини — 107. Зрозуміло, всі ці імена наводити недоречно, тим більше для наших завдань. Зазначу лише кілька моментів.

1. Дванадцять "однозіркових" імен названо більше одного разу, тобто кількома представниками одної групи. Ось ці імена з вказівкою кількості вжитків: *Юліана* 5, *Злата* 3, *Роксана* 3, *Уляна* 3, *Еліна* 2, *Іраїда* 2, *Каміла* 2, *Нонна* 2, *Раїса* 2, *Соломія* 2, *Сюзанна* 2, *Файна* 2. Решта 95 імен є уподобанням — кожне! — тільки одного ментального лексикону. Цей факт ілюструє величезну розмаїтість антропонімічних уподобань.

2. Серед п'яти обстежених нами груп інформантів одиничні імена (у тім числі й ті, що заявлені більше, ніж одним інформантом) розподілилися наступним чином: 3-я група (46 студентів) — 46 одиничних імен (цікавий збіг!), 1-а група (72 студенти) — 24 імені, 2-а група (25 студентів) — 16 імен, 5-а група (12 студентів) — 12 імен (знову збіг!), 4-а група (19 студентів) — 9 імен. Найбільша кількість одиничних імен у студентів 3-ї групи цілком зрозуміла. Це — студенти англійського відділення, де маємо сильну тягу до західноєвропейських імен, які нерідко навіть записуються латинською графікою: *Mary-Kate*, *Terry*, *Florence* тощо.

3. Серед одиничних імен чого тільки не зустрінеш. У газетах навіть писали про *Шахіда* й *Атлантиду*. У наших матеріалах подібного немає, але є *Хацумото* (японське ім'я), *Норі* (угорське), *Ліліт*, *Лоліта*, *Мальвіна*, *Марго*, *Дайра*, *Вілена* (єдине "революційне" ім'я в наших матеріалах) і под. Серед одиничних імен є й такі, що, імовірно, колись повернуться до активного вжитку: *Богдана*, *Галина*, *Рада*, старі й зовсім новенькі дзвінки композити *Святослава*, *Станіслава*, *Дзвенислава*, *Квітослава*.

Що ж дає такий підхід до вивчення особових імен? Гадаю, він істотно уточнює прогностичну потужність імені. Ясно, що імена, названі в більшій кількості груп, мають вищий потенціал застосування. Серед наших матеріалів є імена, згадані в загальному спискові п'ять разів,

але названі реципієнтами різної кількості груп. Так, уболівальники імені *Юліана* всі належать до одної групи, прихильники імені *Віолета* — до двох, любителі імені *Владислава* — до трьох, а ті, чий уподобання включають ім'я *Ангеліна* чи *Поліна*, — до чотирьох. За логікою наших міркувань *Ангеліна* та *Поліна* мають більші шанси на вжиток, ніж *Владислава*, а остання має вживатися частіше, ніж *Віолета*, яка за частотністю має все ж випередити *Юліану*. Йдеться, власне, не про ці імена з низькою частотністю й тому не дуже гучними перемогами в майбутньому. Йдеться про принцип, про поділ загального частотного списку імен на часткові списки за кількістю відбитих у них груп реципієнтів.

Групова репрезентація видається вагомішою за цифру абсолютної частотності. У наших матеріалах таких груп п'ять. Ліпше було б десять. І головне, групи мають бути максимально розбіжними фахово, гендерно, суспільно тощо, але не мають істотно розбігатися в етнічному та репродуктивному відношенні (18–28 років). Дуже хотілося б, щоб знайшлися ентузіасти, які б продовжили цей експеримент. Хай з будь-якою критикою, видозмінами, уточненнями, але експеримент, скерований у майбутнє, а не в минуле. Якщо ми одержимо хоч десяток подібних (кращих!) досліджень з різних кутків України, тільки тоді зможемо висновувати: 1) годиться запропонована методика чи її слід відкинути; 2) у яких кількісних обсягах, з якою густиною і потужністю треба проводити прогностичні дослідження, щоб вони реально могли що-небудь прогнозувати.

Література

1. *Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П.* Власні імена людей. Словник-довідник. — 3-є вид./ За ред. В. М. Русанівського. — К.: Наук. думка, 2005. — 334 с.
2. *Стрижак О. С.* Етнонімія Птолемеєвої Сарматії .У пошуках Русі. — К.: Наук. думка, 1991. — 224 с.
3. *Суперанская А. В.* Словарь русских личных имен. — М.: Эксмо, 2003. — 542 с.
4. *Талалай М. Г.* День ангела. Справочная книга по именам и именинам. — С.Пб.: Триал, 1992. — 230 с.
5. *Трійняк І. І.* Словник українських імен. — К.: Довіра, 2005. — 509 с.

Ю. А. Карпенко,

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка

ФУТУРОЛОГИЧЕСКАЯ ОНОМАСТИКА (СОБСТВЕННЫЕ ИМЕНА)

Резюме

Для построения футурологической ономастики, которая изучает будущее, а не прошлое собственных имен, предлагается анализ списков не имен новорожденных, а имен, предпочитаемых представителями репродуктивного возраста. Распределение всех информантов на специализированные группы дает возможность получить не

только частотные характеристики имен, а и данные об их репрезентативности, что определяет возможность прогнозирования будущего имен.

Ключевые слова: футурологическая ономастика, любимые имена, специализированные группы, частотность, число репрезентативности.

Y. A. Karpenko,

Odessa I. I. Mechnikov National University,
Ukrainian Language Chair

Summary

To construct the futurologic onomastics, it is offered to carry out a research of the adults' favorite names list. All the informants' having been divided in specialized groups stipulates for the indexes of both frequency and representation to be defined, what provides an opportunity to judge of the future fate of the name.

Keywords: futurologic onomastics, favorite names, specialized groups, frequency index, representation index.

УДК 811.111"42(043.3)

О. А. Бабелюк, докторант,Київський національний лінгвістичний університет,
кафедра лексикології і стилістики англійської мови**КОГНІТИВНО-ОЦІННА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КУЛЬТУРНОЇ
СИМВОЛІКИ В АВТОРСЬКОМУ МОВЛЕННІ
АМЕРИКАНСЬКИХ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИХ
ОПОВІДАНЬ**

У статті визначено сутність архетипової символіки авторських культурних моделей у постмодерністських коротких оповіданнях, визначено характер розгортання архетипової символіки в авторській художній оповіді, проаналізовано мовні засоби вираження раціонального й емоційного авторського ставлення до символічного зображення сучасної постмодерністської реальності.

Ключові слова: автор, архетип, оцінка, постмодернізм, символ.

Сучасна мовознавча наука сьогодні з упевненістю констатує докорінну зміну базової наукової парадигми — перехід від функціоналізму до неофункціоналізму та його основних двох напрямів: когнітивного і комунікативного [14; 9; 6; 4].

У наукових працях нового тисячоліття визначилася й утвердилася тенденція розглядати мовну форму як відображення певних структур людської свідомості, а разом з тим і такі нетрадиційні для лінгвістики змістові сутності, як юнгівські архетипи, стереотипи, культурні концепти, концептуалізовані фрагменти картини світу тощо. У зв'язку із цим І. О. Голубовська зазначає, що "прихильники цих пріоритетів намагаються виявити глибинний зв'язок когнітивних структур людської свідомості з мовними формами, простежити "модус" відбиття характеру пізнання та сприйняття світу в глибинних мовних категоріях (ментальних утвореннях), що належать до сфери позасвідомого (А. Вежбицька, Т. Радзієвська, Н. Арутюнова, В. Топоров, Т. Вендіна, О. Тищенко, Л. Белехова та ін.), зокрема дослідити "мову культури", реконструювати мовну етнічну свідомість, виявити культурно-мовні національні стереотипи, визначити взаємовплив мови та духовної культури" [3, 18]. Синтез праць згаданих дослідників та вироблені стратегії пошуку "людини крізь мову" засвідчують той факт, що антропологічна парадигма в лінгвістиці вже цілком сформувалася і набирає нових обертів. Культурологічний аспект чітко простежується й у вивченні реального та можливого світів художніх текстів, особливо постмодерністських. Тому метою цієї статті є спроба визначити, за допомогою яких мовних засобів здійснюється когнітивно-оцінна репрезентація культурної символіки зображуваної реальності в автор-

ському мовленні в сучасних американських постмодерністських оповіданнях.

Зазначена мета передбачає розв'язання наступних завдань:

- з'ясувати сутність архетипової основи авторських культурних моделей у постмодерністських коротких оповіданнях;
- визначити характер розгортання архетипової символіки в авторському художньому мовленні постмодерністів;
- проаналізувати мовні засоби вираження раціонального та емоційного авторського ставлення до символічного зображення тих сучасних реалій, які постали перед людиною.

"Постмодерністська картина світу другої половини ХХ століття і до сьогодні сформована з культурних моделей, для яких характерні власні *знаки і символіка*. Кожний постмодерністський твір відбиває авторське бачення дійсності, на основі якого вибудовується авторський художній образ світу, тобто його *культурна модель*" [7, 82]. Хоч деякі дослідники постулюють про завершальну фазу постмодернізму [див. 11], все ж таки багатьох із них, у тому числі й нас, не перестає цікавити відповідь на запитання про те, що стимулювало творців нової літератури ХХ, а тепер і ХХІ століття? Що поєднало їх у постмодерністську течію, які саме світоглядні й філософські позиції? На ці запитання складно знайти однозначні відповіді. Проте спробуємо простежити через когнітивно-оцінну вербалізацію символів і знаків постмодерністських оповідань вплив історичного часу на еволюцію цього транспарадигмального явища, припускаючи, що власне зазначена хронологія становить особливе творче "ядро", яке надихає і спонукає до протесту.

І. П. Ільїн характеризує постмодернізм як феномен, що виник на Заході на вимогу часу для вираження загальних обривів кінця ХХ століття: "Відчуття вичерпаності старого й непередбачуваності нового, прийдешні контури якого незрозумілі й неконкретні, робить постмодернізм, де цей настрій є пануючим, презентантом "духу часу" цієї доби..." [5, 234]. Автори (як, утім, і читацька аудиторія) мимоволі стають залученими у свій історичний час, тобто стають "героями" розповідей постмодернізму. У всіх наукових працях без винятку, де намагаються розкрити специфіку цього феномену в різних аспектах, відзначається *культурологічна спільність* творів постмодернізму, певний формальний аспект подібності, а головне, *архетипова основа* створених авторами *культурних моделей* [7, 83]. К. Юнг, який безпосередньо вивчав проблему архетипового в культурі, відзначав: "Праобраз, або архетип, — це міфологічна фігура демона, людини, події, — повторювана протягом історії скрізь, де вільно діє творча фантазія" [12, 117]. Звідси, художній твір — це в широкому розумінні певний образ фрагменту світу, а архетип — праобраз. "Образ... доступний аналізу настільки, наскільки ми здатні розпізнати в ньому символ" [12, 115]. У свою чергу, символ дає "можливість ширшого уявлення смислу поза межами нашого щохвилинного сприйняття і натяк на такий смисл" [13, 110]. Перечитуючи твір, ми можемо щоразу розкривати смисл на

рівні символіки, яка оновлюється з новим віянням часу. З огляду на це, можна припустити, що в літературній творчості архетип виникає на рівні несвідомих творчих процесів у психіці і є тією моделлю, що перебуває в основі первинного задуму твору або бере участь у формуванні цього задуму.

К. Юнг дійшов висновку, що на різних етапах розвитку людства в літературі з'являлися саме ті напрями, яких найбільше потребувала духовна атмосфера історичного часу. На його думку, тип художнього твору свідчить про характер епохи його написання, а художник виконує роль "вихователя свого століття" [12, 119]. Щодо архетипової сутності твору, то вчений зауважував: "Художнє розгортання архетипу є його перекладом на мову сучасності... Тут криється соціальна значимість мистецтва: воно невпинно працює над вихованням *духу часу*, адже дає життя тим моделям і образам, яких найбільше бракувало для задоволення настроїв часу. Від незадоволення сучасністю творча туга скеровує художника всередину, доки він не віднайде у своєму несвідомому той праобраз, що здатний дієво компенсувати занепад і односторонність сучасного духу" [12, 119].

Ці архетипові сутності символіки властиві і короткій прозі американського постмодернізму [див.: *Short story "Memories of Christmas"*, Dylan Thomas; *"Existentialism"*, Jean-Paul Sartre; *"Where the World Began"*, Margaret Laurence; *"Thinking as a Hobby"*, William Golding; *"Moment of Wisdom"*, M. F. K. Ficher]. Навіть у назвах цих оповідань криється глибока символіка, корені якої сягають архетипових мотивів і натякають на те, що їх автори є не стільки вихователями століття, скільки людьми загубленими, зануреними у вирій подій, зміни перехідної доби, у свої роздуми, спогади [7, 83–84]. У цих та інших постмодерністських американських оповіданнях вони намагаються відповісти на запитання, які поставила реальність перед сучасною людиною, а форма і модель саме короткої прози і коротких оповідань зокрема, з їх двозначністю і незавершеністю свідчать про те, що відповідь вони знаходять не завжди або ж просто залишають ці питання відкритими перед читачем, як, скажімо, в оповіданні *"Humanities and Science"*, автором якого є Lewis Thomas.

Автори постмодерністських оповідань часто звертаються до *архетипів ЖИТТЯ, СМЕРТІ, ЗЕМЛІ, ВОДИ, ПОВІТРЯ, КВІТІВ* тощо, проте, на відміну від реалістів, не відтворюють історичних подій, а вільно інтерпретують історичні факти для створення *штучних культурних моделей і художніх містифікацій*: *"And looking back upon him now, and upon the devout little mystic of carnality that I was as I crouched on a chill bedroom floor, I think of Camilla Rucellai, that high strung mystic of Florence who is supposed to have seen Pico della Mirandola entering the streets of that city on a milk white horse in a storm of sunlight and flowers and to have fainted at the spectacle of him -and murmured as she revived, "He will pass in the time of lilies!" meaning that he would die early, since nothing so fair could decline by common degrees in a faded season. The light was certainly there in all its fullness, and even*

a kind of flowers, at least shadows of them, for there were flowers of lace in the window curtains and actual branches of fern which the light projected across him; no storm of flowers but the shadows of flowers which are perhaps more fitting (16, 320), синтезуючи їх з міфами і легендами, а також з елементами фантастики: "It was the fault of the driver," the second man said "He could have stopped them if he had cared to. "Nonsense," the clerk said, "not a chance in the world. If your father hadn't been drunk -" "He wasn't drunk," I said, "I arrived on the scene soon after it happened and I smelled no liquor" (15, 117).

"My methods may seem a touch irregular. Have to do chiefly with folded paper airplanes at present. But the paper must be folded in the right way. Lots of calculations and worrying about edges.

Show me a man who worries about edges and I'll show you a natural-born winner. Cardinal Y. agrees. Columbus himself worried, the Admiral of the Ocean Sea. But he kept it quiet" (15, 97). При цьому відрізнити фантастику від реальної історії майже неможливо.

На сторінках коротких оповідань постмодерністи створюють певну "символічну реальність" — *тривимірний ігровий простір*: між міфом, історичними реаліями і художнім вимислом, а також своєю власною історію.

Автори грають з читачем, залучаючи його в цей простір шляхом опозицій реальність/не-реальність, історія/не-історія. Читач перебуває поза часом і простором і сам стає частиною цієї "символічної реальності". А тому можемо з упевненістю стверджувати, що одним із провідних принципів побудови коротких оповідань є саме колаж з різних історичних і міфологічних ситуацій, крізь які проникає автор, створюючи свій "реальний" світ. У процесі прочитання ми виявляємо не певні реалії дійсних історичних подій, як може здаватися на перший погляд, а майстерно створені містифікації, композиції з дисонансних елементів художнього тексту.

У постмодерністських оповіданнях відсутні традиційні причинно-наслідкові зв'язки. Вони замінені на нелінійні принципи, технічні прийоми, оригінальні форми, переповнені культурологічними символами, що виконують психологічне і суспільно-політичне навантаження: *"But I could not bear to do so. On the whole, these officers were remarkably tolerant, considering the dimensions of the anomaly, this tolerance being the result of, first, secret tests conducted by night that convinced them that little or nothing could be done in the way of removing or destroying the balloon, and, secondly, a public warmth that arose (not uncolored by touches of the aforementioned hostility) toward the balloon, from ordinary citizens.* Тут в авторській надфразовій єдності символічно виражається соціально-політичне ставлення автора до певних подій через ієрархію суспільних відносин *the whole / ordinary citizens.*

Утім, слід зазначити, що в такому наративі з проблем сучасності, який твориться через *ігровий простір*, часом важко зрозуміти позицію автора. Її можна простежити тільки через когнітивно-оцінний поте-

нціал усіх засобів авторського художнього мовлення у постмодерністському художньому тексті.

Зупинимося докладніше на функціях і ролі авторської оцінки в ігровому просторі американських постмодерністських оповідань.

Оцінку в контексті ігрового простору автора з читачем ми розуміємо як вербалізований результат кваліфікуючої діяльності емотивного та ціннісного компонентів колективного етнічного макрокомпонента мовної свідомості. Як відомо, оцінки, що породжуються емотивним і ціннісним компонентами, засновані на еквіполентній бінарній опозиції: "позитивне ставлення/ негативне ставлення", актуалізація одного з членів якої здійснюється за допомогою мовних засобів, що належать до різних рівнів мовної системи [див. про це докладніше: 1; 2; 8 та ін].

Специфіка співвіднесення оцінності й емотивності, а також відмінності психологічних механізмів їх реалізації спонукають деяких авторів [10] до розмежування понять конотативної емотивності та денотативної оцінності як на мовному, так і на мовленнєвому рівнях. Така постановка питання видається достатньо дискусійною. Ми, слідом за І. Голубовською, виходимо з презумпції цілісності людської психіки, де будь-який раціональний акт емоційно забарвлений [3, 52]. Тому, в аналізованих нами фрагментах авторського мовлення постмодерністських оповідань раціональна й емоційна оцінки збігаються.

Засобами вираження раціональних оцінок, пов'язаних з культурною символікою, є аксіологічна модальність, яка чітко демонструє власне авторську позицію. Вербальна її концептуалізація найчастіше здійснюється через оцінні лексеми у функції характерологізації: *He's looking good, Peterson thought, very good, healthy, mature, fit, trustworthy. I like his suit* (15, 17). *I happen to think that guy in the White House is doing a pretty darn good job*" (15, 17). *Hubert gave Charles and Irene a nice baby for Christmas... They stood around the crib and looked at Paul, they could not get enough of him. He was a handsome child with dark hair, dark eyes* (15, 44). *Charles watched Hilda growing from his window To begin with, she was just a baby, then a four-year-old, then twelve years passed and she was Paul's age, sixteen. What a pretty young girl! Charles thought to himself...* (15, 45).

Останній приклад експліцитно демонструє збіг раціональної оцінки з емоційною, про що свідчить оклична інтонація висловлення в його кінцевій частині. Емоційна оцінка супроводжується прийомом кільцевої композиції, коли початок текстового фрагмента з вираженою авторською оцінкою та його завершення є ідентичними. А тому авторська емоційна оцінка тут може претендувати на певні переваги, адже загальна оклична інтонація висловлення підсилюється ще й за рахунок уведення окличної частки *What*.

Така оцінка може бути надана і за допомогою певних лексичних одиниць категорії стану. Це трапляється тоді, коли авторське ставлення прослідковується паралельно з описами картин природи, у структурі пейзажу та іншими описами, важливими для виявлення подаль-

шої позиції автора: *The upper surface was so structured that a "landscape" was presented, small valleys as well as slight knolls, or mounds, once atop the balloon, a stroll was possible, or even a I trip, from one place to another. There was pleasure in being able to run down an incline, then up the opposing slope, both gently graded, or in making a leap from one side to the other* (15, 54). Тут, як і в попередньому фрагментові, раціональна оцінка збігається з емоційною оцінкою внутрішнього стану людини: (див жирн. курсив). У цьому разі вираз *There was pleasure...* (*Було дуже приємно...*) виражає задоволення автора від описуваних картин та почуттів персонажів.

Слід відзначити, що аксіологічна модальність в авторському мовленні може реалізовуватись як зі знаком мінус, так і зі знаком плюс, тобто з переконаннями читача до позитивного сприйняття зображуваної картини, як у прикладі: *As a single balloon must stand for a lifetime of thinking about balloons, so each citizen expressed, in the attitude he chose, a complex of attitudes. One man might consider that the balloon had to do with the notion sullied, as in the sentence. The big balloon sullied the otherwise clear and radiant Manhattan sky. That is, the balloon was, in this man's view, an imposture, something inferior to the sky that had formerly been there, something interposed between the people and their "sky". But in fact it was January, the sky was dark and ugly; it was not a sky you could look up into, lying on your back in the street, with pleasure, unless pleasure, for you, proceeded from having been threatened, from having been misused. And the underside of the balloon was a pleasure to look up into, we had seen to that, muted grays and browns for the most part, contrasted with walnut and soft, forgotten yellows. And so, while this man was thinking sullied, still there was an admixture of pleasurable cognition in his thinking, struggling with the original perception* (15, 55–56).

Оцінна авторська позиція посилюється також за рахунок засобів інших мовних рівнів, зокрема синтаксичного, які за формою і значенням належать до розмовних, зокрема, коли вони вводяться до авторського мовлення для вираження його оцінно-емоційного й експресивного тла, передусім як синтаксичні засоби інтимізації: парцельовані конструкції — *It is someone's father. That much is clear. He is fatherly. The gray in the head. The puff in the face. The droop in the shoulders. The flab on the gut. Tears falling. Tears falling. Tears falling. More tears. It seems that he intends to go further along this salty path. The facts suggest that this is his program, weeping. He has something in mind, more weeping...*, катехізичні єдності — *O lud lud! But why remain? Why watch it? Why tarry? Why not fly? Why subject myself?...* та інші лексико-синтаксичні розмовні побудови — *I could be somewhere else, reading a book, watching the telly, stuffing a big ship into a little bottle, dancing the Pig* (15, 118).

Окрім аксіологічної модальності, авторську оцінку можна простежити через марковані засоби епістемічної й деонтичної модальності, що виражають *впевненість/невпевненість* знання автора, а також

його згоди/незгоди. Між цілковитою впевненістю і невпевненістю завжди знаходяться модальні слова із семантикою припущення типу *Perhaps: We have been here one hundred thirty-three days owing to an oversight. Although now we are not sure what is oversight, what is plan. Perhaps the plan is for us to stay here permanently, or if not permanently at least for a year, for three hundred sixty-five days. Or if not for a year for some number of days known to them and not known to us, such as two hundred days. Or perhaps they are observing our behavior in some way, sensors of some kind; perhaps our behavior determines the number of days. It may be that they are pleased with us, with our behavior, not in every detail but in sum. Perhaps the whole thing is very successful, perhaps the whole thing is an experiment and the experiment is very successful. I do not know* (15, 64).

Функціонування цих модальних слів у наведеному фрагментові авторського мовлення майже нічим не відрізняється від тих функцій, які вони виконують загалом у граматичній системі англійської мови. Відмінність виявляється лише на тлі цілого тексту, коли над ними тяжіє текстова модальність. У цьому разі на перший план висувається здатність модальних слів підсилювати невпевненість авторських оцінних характеристик, у даному разі негативних. Їх синтаксична повторюваність у межах одного висловлення ілюструє можливість використання модальних слів для розкриття певної імпліцитної культурної символіки авторських міркувань. Перш за все, оформлюючи гіпотетичну модальність, вони надають додаткове значення авторському пейоративно оцінному мовленню, наділяючи автора індивідуалізованими рисами живої невпевненої особистості: *We watch the console and think about shooting each other and think about the bird Shotwell's behavior with the jacks is strange. Is it strange? I do not know. Perhaps he is merely a selfish bastard, perhaps his character is flawed, perhaps his childhood was twisted. I do not know* (15, 64). Незважаючи на те, що модальні слова, які виражають упевненість/ невпевненість автора у своїй оцінці, найчастіше виконують функцію вставних слів, в ігровому просторі їхня граматична кваліфікація та естетичне призначення збігаються — вони маркують авторське ставлення до зображуваного.

Як показує матеріал, в авторському мовленні вставних слів зі значенням припущення значно більше. Це пояснюється тим, що автор у постмодерністських творах нібито слідує за самим життям, вчинки героїв для нього також не завжди є зрозумілими, часом абсурдними, як і для читача: *Now, suppose that I am suddenly curious about this amazing magical power. Suppose I become curious about how my irony actually works — how it functions. I pick up a copy of Kierkegaard's The Concept of Irony (the ski instructor is also a student of Kierkegaard) and I am immediately plunged into difficulties* (15, 164). *I have reasons for this (I believe, for example, that Kierkegaard fastens upon Schlegel's novel in its prescriptive aspect — in which it presents itself as a text telling us how to live — and neglects other aspects, its*

objecthood for one) but my reasons are not so interesting (15, 165). I noticed that he was an Irish setter, rust-colored. He noticed that I was a Welsh sculptor, buff-colored (no, really, what did he notice? how does he think?) I reflected that he was probably a nice dog from a good home (bourgeois dog) but with certain unfortunate habits like jumping on people from high windows (rationalization: he is a member of the television generation and thus -)... (15, 171).

Коли ж автор цілком упевнений у своїй позиції, то в такому разі переважають модальні слова зі стверджувальним значенням: *Of course I instantly made up a scenario to explain everything... (15, 170). Of course the future may be different (15, 144).* Це трапляється тоді, коли оповідання містять елементи автобіографізму, а персонажі твору — це можливі аспекти життя самого автора, розгортання його власних можливостей, у зв'язку з чим він може передбачити вчинки своїх героїв. З особистим досвідом письменника пов'язане не лише те, що було дійсно пережито, але й те, що він бажав і навіть уявляв, оскільки уява є частиною його самого. Використовуючи факти зі своєї біографії в художньому творі, автор у такий спосіб творить власну модель світу.

Єдність раціональної та емоційної оцінки дає підстави зробити висновок про необхідність розгляду денотації та конотації як спільного аспекту мовного значення, що забезпечуються єдиними ментальними механізмами. Таке тлумачення кореляції понять раціональної та емоційної оцінки спонукає до перегляду поняття категорії емотивності, застосування її до всієї сфери оцінності. У зв'язку із цим раціональна оцінка, мотивована глибинними оцінними механізмами національного світовідчуття, є не менш експресивною, ніж оцінка емоційна, що в авторській оповіді виражає співпереживання, особливість якого полягає у співчутті героям. Причому схвильованість автора передається через наратора з урахуванням образу читача як системно-структурного елемента наратива: *"The written part is where I fall down, "Edgar said morosely, to everyone in the room. "The oral part is where I do best" He looked at the back of his wife which was pointed at him. "If I don't kick it in the head this time I don't know what we're going to do," he repeated. "Barb?" But she failed to respond to this implied question. She felt it was a false hope; taking this examination, which he had already failed miserably twice, and which always got him very worked up, black with fear, before he took it. Now she didn't wish to witness the spectacle any more so she gave him her back (15, 91–92).* Співпереживання в цьому текстовому фрагменті виражене експліцитно, спрямоване передусім на передачу авторських емоцій читачеві, залучення останнього до оповіді і пов'язане з описом життєвих колізій головного героя твору Едгара та його дружини Барбари. Автор прагне донести до читача свою емоційну оцінку щодо невдалого складання іспиту головним персонажем, застосовуючи різні засоби. Передусім таку функцію виконують полісемантичні оцінні прикметники типу *false hope* та усталені розмовні оцінні

вислови, які вже набули значення фразеологічних одиниць (див. вище фрагмент, виділений жирним курсивом). Лексико-семантичне наповнення цих висловів фокусується в характеристиці Едгара з оцінно-емоційно-експресивним відтінком.

Ефект ігрового простору реалізується ще й через займенники *you, I'm, my, it, us* тощо, включені в ситуацію, пов'язану з головним героєм. У цьому разі займенники не лише символічно позначають близькість автора й героя: *See the moon? It hates us*, а й ставлять на меті здобути прихильність читача. Цей відтінок посилюється займенником *us*, який поєднує автора й героя як однопумців. Така спільність думок і позицій впливає й на читача і змушує його теж підтримати таку оцінку зображуваного.

Основні емоційні оцінки, як правило, супроводжуються авторською окличністю, про яку частково йшлося вище, а також риторичними запитаннями: *Why! . . . there's my father! . . . sitting in the bed there! . . . and he's weeping! ...as though his heart would burst! . . . Father! how is this? . . . who has wounded you? . . . name the man! . . . , why I'll . . . I'll . . . here, Father, take this handkerchief! . . . and this handkerchief! . . . and this handkerchief! . . . I'll run for a towel. . . for a doctor. . . for a priest. . . for a good fairy . . . is there . — . can you . . . can I ... a cup of hot tea? . . bowl of steaming soup? . . . shot of Calvados? ... a joint? . . a red jacket? ... a blue jacket? . . . (15, 121).*

Така кількість наведених прикладів свідчить про те, що авторська окличність і риторичність є найпоширенішими способами когнітивно-оцінної репрезентації символічної семантики авторського мовлення в постмодерністських оповіданнях, призначення яких — підсилити емоційне враження від висловленого автором та позначити у художньому тексті відверту авторську позицію: *Father, please! . . . look at me, Father . . . who has insulted you? ... are you, then, compro-mised? . . . ruined? ... a slander is going around? ... an obloquy? ... a traducement? . . . 'sdeath! ... I won't permit it! ... I won't abide it! ... I'll . . . move every mountain . . . climb every river . . . etc (15, 121).*

Крім безпосереднього вираження авторської символіки, авторська окличність і риторичність допомагають розв'язанню прагматистичних завдань, зокрема збуджують активність того, хто сприймає текст, змушують його в процесі сприйняття речі пережити саму річ.

У проаналізованих культурних моделях авторського мовлення ми відчуваємо як виражену, так і підсвідому авторську оцінку дійсності, бо авторам, які свідомо намагаються уникнути проблем сьогодення, все ж не вдається залишитись осторонь суб'єктивного відображення сприйняття реальності, характерного для постмодернізму загалом.

Межі між реальністю й ілюзією в усіх постмодерністських оповіданнях розшаровані, а тому питання про те, який світ автора більш реальний — світ справжньої дійсності чи якоїсь її альтернативи, тобто *символічної дійсності*, і в який світ слід вірити, — залишаються до кінця не з'ясованими. Втім, техніка "моделювання" авторського мовлення, зокрема когнітивно-оцінний потенціал його *культурних симво-*

лів, частково допомагає розкрити авторську позицію щодо зображуваного, його позитивне/негативне ставлення, впевненість/невпевненість, згоду/незгоду тощо, за якими, ймовірно, криються ще глибші реалії, зрозумілі лише йому самому.

Узагальнюючи розглянутий вище матеріал, можна сказати, що, попри наявність у кожного автора власної культурної моделі символічної реальності чи навіть кількох різних моделей, всі вони намагаються підійти до розв'язання спільного завдання одним способом, який реалізується через архетипову основу художньої моделі авторського мовлення, що демонструє специфічний спосіб культурологічного мислення.

Розкрити специфіку ігрового символічного простору автора і певною мірою зрозуміти його позицію дають змогу різні когнітивно-оцінні мовні засоби. Перш за все раціональна авторська оцінка в американських постмодерністських оповідань реалізується через епістемічну й аксіологічну модальність. При цьому лише частина засобів епістемічної модальності належить до граматики. Це простежується тоді, коли ці засоби — *вставні й модальні слова, частки, інтонація* — є експліцитними. Якщо ж епістемічна модальність виражена імпліцитно, виявити її можна тільки опосередковано або через інтерпретацію культурного смислу та символіки всього художнього тексту. Емоційні ж оцінки є своєрідним вираженням співпереживань і вражень автора (та його представників у творі) від зображуваного ним художнього світу, однозначно позначаючи адресантність емоційних реакцій та їх культурну символіку.

Дослідження характеру імпліцитності епістемічної модальності в авторській культурній моделі є перспективним напрямом у розкритті архетипової символіки постмодерністських оповідань.

Література

1. Бессонова О. Л. Оцінний тезаурус англійської мови: когнітивний і гендерний аспекти: Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.02.04 / Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. — К., 2003. — 39 с.
2. Вольф Е. М. Функциональная семантика оценки. Изд. 2-е, доп. — М.: Эдиториал УРСС, 2002. — 280 с.
3. Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. — К.: Логос, 2004. — 284 с.
4. Залевская А. А. Психолингвистические исследования. Слово. Текст: Избранные труды. — М.: Гнозис, 2005. — 543 с.
5. Ильин И. П. Постструктурализм. Деконструктивизм. Постмодернизм. — М.: Интрада, 1996. — 255 с.
6. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке: Части речи с когнитивной точки зрения. Роль языка в познании мира. — М.: Языки славянской культуры, 2004. — 560 с.
7. Месянжинова А. В. Архетипическая основа постмодернистских культурных моделей (Милорад Павич и Джулиан Барнс) // Вестник МГУ. — Сер. 19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. — 2005. — № 2. — С. 82–91.
8. Приходько Г. І. Способи вираження оцінки в сучасній англійській мові. — Запоріжжя: ЗДУ, 2001. — 362 с.

9. Степанов Ю. С. Методы и принципы современной лингвистики. — М.: Эдиториал УРСС, 2002. — 240 с.
10. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц / АН СССР, Ин-т языкознания; Отв. ред А. А. Уфимцева. — М.: Наука, 1986. — 143 с.
11. Эпштейн М. Н. Постмодерн в русской литературе. — М.: Высшая школа, 2005. — 495 с.
12. Юнг К. Г. Об отношении аналитической психологии к поэтико-художественному творчеству // Юнг К. Г. Собр. соч.: В 19 т. — Т. 15: Феномен духа в искусстве и науке. — М.: Прогресс, 1992.
13. Юнг К. Г. К пониманию психологии архетипа младенца // Самосознание культуры и искусства XX века. Западная Европа и США. — М.; СПб., 2000.
14. Heim I., Kratzer A. Semantics in Generative Grammar. — Oxford: Blackwell, 1998. — 452 p.
15. Barthelme D. 60 stories. — New York: Penguin Books, 1993. — 457 p.
16. *The Norton Reader: An Anthology of Expository Prose.* — New York, 1992. — 1286 p.

О. А. Бабелюк

Киевский национальный лингвистический университет,
кафедра лексикологии и стилистики английского языка

**КОГНИТИВНО-ОЦЕНОЧНАЯ РЕПРЕЗЕНТАЦИЯ КУЛЬТУРНОЙ
СИМВОЛИКИ В АВТОРСКОЙ РЕЧИ АМЕРИКАНСКИХ
ПОСТМОДЕРНИСТСКИХ РАССКАЗОВ**

Резюме

В статье определяется сущность архетипной символіки авторских культурных моделей в постмодернистских коротких рассказах, определен характер развертывания архетипной символіки в авторском художественном повествовании, проанализированы языковые способы выражения рационального и эмоционального авторского отношения к символическому изображению современной постмодернистской реальности.

Ключевые слова: автор, архетип, оценка, постмодернизм, символ.

О. А. Babelyounk

Kiev National Linguistic University,
English Language Lexycology and Stylistics Dept

**COGNITIVE-EVALUATIVE REPRESENTATION OF CULTURAL
SYMBOLICS IN AUTHOR'S SPEECH IN AMERICAN POSTMODERN
SHORT STORIES**

Summary

The essence of archetype symbolics of author's cultural models in postmodern short stories has been defined. The character of the development of archetype symbolics in author's narrative is determined in the article. Language means of expressing rational and emotional author's attitude towards the symbolic depiction of the contemporary postmodern reality are analyzed.

Keywords: author, archetype, evaluation, postmodernism, symbol.

УДК 81'42'366.58.130.2

О. І. Бондар, д-р філол. наук, проф., зав. кафедри,
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра української мови

ВЗАЄМОДІЯ ОБ'ЄКТИВНОГО, СУБ'ЄКТИВНОГО ТА ВІРТУАЛЬНОГО У ПРОЦЕСАХ ТЕКСТОТВОРЕННЯ І ТЕКСТОСПРИЙМАННЯ

Статтю присвячено з'ясуванню загальних засад взаємодії фізичного світу (Світу₁), світу ментальних станів (Світу₂) та світу змісту думки і продуктів людського розуму (Світу₃) у процесах текстотворення і текстосприймання як джерела формування Світу автора, Світу читача і Світу персонажів. Рушійною причиною існування різних змістів для автора і читача є різні процеси розуміння тексту: семантизувальний, когнітивний і розпредметнювальний. Визначальна роль в окресленні тріади "світів" належить темпоральній координаті.

Ключові слова: світ автора, світ читача, світ персонажів, текст, темпорально-локативні координати, перемикання локації.

Текст традиційно розглядають як знакову систему чи структуру, що організує континуальну систему значень — смисл тексту. Головна проблема організації тексту полягає у подвійній його спрямованості: з одного боку, це результат діяльності автора у процесі текстотворення, з іншого, — це матеріал для діяльності читача у процесі текстосприймання. Така комунікативна гіперсистема зі складниками Автор — Текст — Читач, по суті, являє собою взаємодію кількох Світів. Мета статті полягає у встановленні загальних засад цієї взаємодії на тлі різних процесів розуміння змісту тексту.

За Карлом Р. Поппером наша реальність складається з трьох Світів: фізичного світу як універсуму фізичних сутностей (Світу₁), світу ментальних станів, включаючи стани свідомості, психологічні риси характеру, а також несвідоме (Світу₂) і світу змісту думки та продуктів людського розуму (Світу₃) [15]. Речі Світу₃ мають важливу якість: вони є відносно автономними. Звичайно, вони є продуктом людського розуму, однак, та ж теорія, створена вченим, надалі починає "жити" своїм незалежним життям: вона продукує спочатку невидиму послідовність гіпотез, тверджень, вона продукує нові проблеми. Інша важлива риса феноменів третього світу: їм притаманна реальність існування. Чимало з речей Світу₃ мають фізичне існування, наприклад, скульптури, малюнки, книжки. Понад те, вони одночасно відносяться і до Світу₁, і до Світу₃: книжка як фізичний об'єкт належить Світу₁, а її зміст — Світу₃. Продукти Світу₂ мають індивідуальний характер, а продукти Світу₃ — суспільний.

Таким чином, кожна текстова модель реального світу має два модуси існування: з боку своєї форми — це об'єкт Світу₁, з боку змісту — це відносно замкнений статичний Світ₃. Він має не реальний, а віртуальний модус існування. Твердження І. Р. Гальперіна, що в процесі прочитання текст перебуває в стані руху [5, 19], вимагає уточнення. За розрізнення двох форм існування тексту — тексту-процесу і тексту-результату — динамічною слід визнати лише першу форму, що являє собою текст у процесі творення, насамперед, мається на увазі дискурс, безпосереднє говоріння в акті спілкування. Застиглий акт говоріння об'єктивізується і перетворюється на текст-результат. Текст-процес є динамічним також тому, що водночас відбувається об'єктивізація суб'єктивного змісту — інтенції автора-мовця. Об'єктивізований на будь-якому матеріальному носіїві текст-результат робиться "застиглий" раз і назавжди незалежно від моментів його прочитання, змістово переходячи до віртуального модусу існування, тобто текст-результат має не реальний зміст, а віртуальний. Лише втручання суб'єкта-реципієнта, діяльність його свідомості дозволяє відтворити його зміст за дискретними мовними знаками. Однак зміст продуцента і зміст реципієнта — це два різні змісти, хоч вони частково й перетинаються. Тобто текстосприймання — це побудова іншого змісту, лише частково тотожного з авторським змістом (змістом₁). Цей зміст (зміст₂) є реальним і динамічним. Суспільна якість предмета, що задовольняє певну потребу людей існує ідеально в голові людини (суспільній свідомості людства) і може стати дійсною (відчутною) характеристикою лише в момент використання цього предмета [2, 435].

Об'єктивний світ і продуцента і реципієнта складається з двох категорій не-Я і Я, тому вони відрізняються моментами переживання себе (категорія Я) в об'єктивному світі (категорія не-Я), але ця відмінність стосується лише кута зору відображення тієї самої категорії не-Я і не є визначальною, хоч може йтися про різні "теорії об'єктивного світу".

Суб'єктивний світ продуцента і суб'єктивний світ реципієнта теж складається з категорій Я і не-Я як переживань свого внутрішнього світу (не-Я) і себе в своєму внутрішньому світі (Я). Однак в даному разі категорії Я і не-Я мають не об'єктивний, а суб'єктивний характер. Суб'єктивний світ продуцента (Світ₂) містить інтенцію, авторський задум, що об'єктивізується в дискурсі, при текстотворенні (текст-процес). Суб'єктивний світ реципієнта містить усвідомлення, осягнення змісту прочитаного, який відрізняється на деяку величину від змісту, вкладеного в текст автором. Інтерпретуючи текст, читач-реципієнт на підставі своїх мовних знань одержує модельний світ (Світ₃), включений до рамки його внутрішнього світу (Світу_{2а}), з одного боку, і до рамки внутрішнього світу автора-продуцента (Світу_{2а}), з іншого [6, 65].

Щодо змісту тексту (Світ₃), то він може існувати в реальному модусі Світу₂, якщо синхронізується з аналоговим корелятом на рівні мисленневих процесів, а такий ментальний корелят наявний лише за

безпосереднього говоріння, спілкування, прочитання, в дискурсі, у формі тексту-процесу (зміст₁ і зміст₂), і в віртуальному модусі у формі тексту-результату (зміст₀).

Світ₃ постійно взаємодіє зі Світом₂ через Світ_{2a} і Світ_{2ч}, які представлені реально у Світі₂, а віртуально — у змісті тексту, тобто у Світі₃. Безумовно, Світ₂ впливає на формування Світу₃, однак існує й зворотний вплив, який активізується під час текстосприймання: прочитане так чи інакше впливає на читача, а отже, може певною мірою змінити Світ₂.

Таким чином існують, з одного боку, об'єктивний світ (Світ₁), з іншого — суб'єктивний світ автора-продуцента (Світ_a) і читача-реципієнта (Світ_ч) з реальним і віртуальним модусами існування змісту тексту. Світ₁ — це об'єктивна, первинна реальність, яка породжує вторинну — суб'єктивний світ автора-продуцента (Світ_a). Світ персонажів являє собою змістову проекцію людинозначимих смислів на об'єктивну реальність [7, 6], що дозволяє трактувати світ персонажів (Світ_п) як можливий світ. Постає важлива проблема співвідношення тексту зі світами автора, читача і персонажів, з одного боку, та Світу₁, Світу₂ і Світу₃, з іншого.

До складників світу автора-продуцента (Світ_a), як і до світу читача-реципієнта (Світ_ч), належить, насамперед, об'єктивний Світ₁ із опозицією "Я — не-Я" і внутрішній, суб'єктивний світ (Світ₂). Визначальною відмінністю Світу_a і Світу_ч є відмінність їх суб'єктивних (внутрішніх) світів (Світу_{2a} і Світу_{2ч}), тоді як об'єктивний світ виступає, власне, тотожним, крім можливих глибоких відмінностей, зумовлених чинником часу (стріла часу). Питання полягає у кваліфікації такого складника у розглядуваній системі, тріаді світів, як текст.

Автор тексту може розглядатися як деміург віртуального світу, а отже, цей віртуальний світ слід трактувати як світ автора-продуцента, породженням його суб'єктивного, але реального світу. Водночас, поперше, автор не є якимось Абсолютом у творенні світу персонажів, оскільки свобода його текстотворення обмежена цілим рядом чинників: він не може порушувати логічності сюжету, цілісності образів, змусивши їх вчиняти що завгодно і т. ін. По-друге, на відтворення реципієнтом змісту тексту обов'язково накладає свій відбиток його суб'єктивний (внутрішній) світ. Тому слушним є твердження "Скільки читачів — стільки і прочитань": кожний читач-реципієнт відтворюватиме зміст дещо по-іншому, змінюючи, звичайно, лише змістову периферію, а не ядро.

Причина цього ховається в процесі розуміння читачем тексту, який відбувається паралельно у всіх трьох Світах — Світі₁, Світі₂ і Світі₃. Світ₁ має спільні риси зі Світом₂ (ментальним) у процесах заміщення: у Світі₁ під час сприймання тексту читачем відбувається співвіднесення знака з відповідною річчю, а в Світі₂ — співвіднесення образу знака з образом відповідної речі, у Світі₃ відбувається перехід від метазнаків до художніх ідей. Перший процес називають "семантизувальним розумінням", другий — "когнітивним розумінням", тре-

тій — "розпредметнювальним розумінням" [3, 503, 508]. Семантизувальне розуміння за своєю природою є відображувальним, соціальним, не залежить від ситуації, являючи собою суму змістів речень, а тому воно практично однакове для різних реципієнтів. Когнітивне розуміння спрямоване на культуру, воно є не тільки соціальним, а й індивідуальним. Когнітивне розуміння — це динамічне схемотворення, для знаходження властивостей предмета, взятого у певній ситуації. Воно дає суб'єктові не смисл окремих пропозицій, а сукупний смисл, тобто це одна з форм функціонування знання, одиниці якого мають імпліцитно-наказовий характер. Когнітивне розуміння має справу лише з ідеалізованими уявленнями про об'єкт пізнання, тому воно є не відображенням, а опануванням, засвоєнням того ідеального, що отримано у всій пізнавальній праці. Це не тільки знання, а й соціальна практика. Розпредметнювальне розуміння повністю сфокусоване на індивідуальності і має естетично- й етично-ціннісний аспект.

Таким чином, опанування текстом — це процес індивідуально-соціальний, а художнім текстом, в якому наявний Світ₃ також у формі світу персонажів (Світ_п), ще й естетично- і етично-ціннісний, що ґрунтується на частково різній для кожного реципієнта і для продуцента соціальної практики, на частково різних активізованих фонових знаннях, етичних і естетичних цінностях. У цьому й полягає феномен наявності двох (а в загальному аспекті багатьох) змістів одного тексту.

Кожен художній твір є своєрідним складним непрямим іллокутивним актом, коли зміст висловленого не збігається (чи не до кінця збігається) з мовленнєвою інтенцією автора. Інакше кажучи, текст має свій контекст і підтекст. Контекст при цьому теж виходить з-під зони впливу автора-продуцента.

Враховуючи все вищевикладене, можна твердити, що текст належить до світу автора лише частково й у двох різних аспектах. Перший аспект — опосередковане вираження автора в тексті, другий — його "безпосередня" присутність.

Річ у тому, що віртуальний статичний світ художнього тексту (Світ₁) ґрунтується на певній глобальній структурі, яку Т. А. Ван-Дейк називає макроструктурою [14, 12–15]. Макроструктура тексту включає в себе фактично два світи — Світ_п і Світ_а, а якщо взяти до уваги, що будь-який текст завжди має діалогічний характер [1, 149], то з ними пов'язаний також третій світ — Світ_ч. Безпосереднє вираження автора відбувається в таких складниках поверхневої макроструктури тексту як авторська розповідь, особливо, авторські відступи. Опосередковано образ автора виражається у діалогах і внутрішньому мовленні персонажів.

Світ_ч безпосередньо в макроструктурі тексту, зрозуміла річ, не виражається, а опосередковане вираження можливе, насамперед у текстах з явною спрямованістю на конкретного читача (групи читачів). Світ читача-реципієнта (Світ_ч) може виражатися лише в сприйнятому змісті₂.

З перебігом творення тексту і з перебігом його прочитання відбувається взаємодія світів: авторського, модельного і читацького (Світу_а, Світу_п і Світу_ч). Найважливішим у цій взаємодії є корекція "теорії об'єктивного світу", насамперед, читача-реципієнта, внаслідок чого змінюється також його внутрішній світ (Світ_{2а}).

Визначальна роль в окресленні тріади "світів" належить темпоральній координаті. У макроструктурі тексту нерідко можна виділити дві часові осі — вісь персонажів і часову вісь автора, що є, водночас, і часовою віссю читача, хоч автор і читач, як правило, займають різні часові інтервали на цій осі.

Співвідношення між часовими осями визначається поняттям сюжетного часу [11]. Тим часом як макроструктура є глибинною структурою тексту, яка якраз і співвідноситься із сюжетним часом, то поверхнева структура тексту, як лінгвістична форма першої [12, 57], співвідноситься з так званою темпоральною мережею тексту [13, 76]. Через темпоральну мережу реалізується текстовий, у даному випадку сюжетний, час.

Суб'єкт-реципієнт у процесі сприймання тексту усвідомлює свою Я-об'єктність, але перехід до Я-об'єктності здійснюється не стільки в просторі, скільки в часі. Саме пам'ять, з одного боку, утворює систему локалізації Я — ТУТ — ТЕПЕР, в яку вкладається віртуальна картина засвоєного змісту тексту, тобто встановлює часовий розрив; з іншого боку, пам'ять створює і синхронізує суб'єктно-об'єктну єдність, притаманну ситуації сприймання. Пам'ять здійснює як просторову орієнтацію, активізуючи одночасно з процесом сприймання частину прагматичного контексту ситуації і тим самим розмежовуючи реальний і віртуальний плани, так і часову, створюючи ланцюг послідовностей цих планів [9].

Вихідним орієнтиром є реальність персонально-локативно-темпоральних координат реципієнта (система Я — ТУТ — ТЕПЕР). Часова координата в цій системі є реальною. З площини реальності внаслідок накладання змісту пам'яті на процес сприймання реципієнт фіксує дві інші системи координат: координати автора і координати персонажів твору. Для реципієнта це локалізація ВІН(ВОНИ) — ТАМ — ТОДІ. З його погляду локації автора і персонажів не тотожні: 1) система координат автора передуює в часі системі координат персонажів; 2) система координат автора у сюжетному часі є відображенням його системи координат на тій же реальній часовій осі, на якій знаходиться і система координат реципієнта.

З перебігом прочитання тексту реципієнт суб'єктивно переживає зміну своєї локації від Я — ТУТ — ТЕПЕР до Я — ТАМ — ТОДІ. Це означає, що він робить вибір між різними системами референції, що, звичайно, вимагає від нього певних зусиль на адаптацію. Сантаяна прирівнює навіть такі переживання суб'єкта до шоку. Ситуація шоку — це критична точка (точка біфуркації) проходження системою "порогового" значення. Як приклад сильної суперечності, шок руйнує онтологічну картину світу: шокова ситуація розміщує людину в пере-

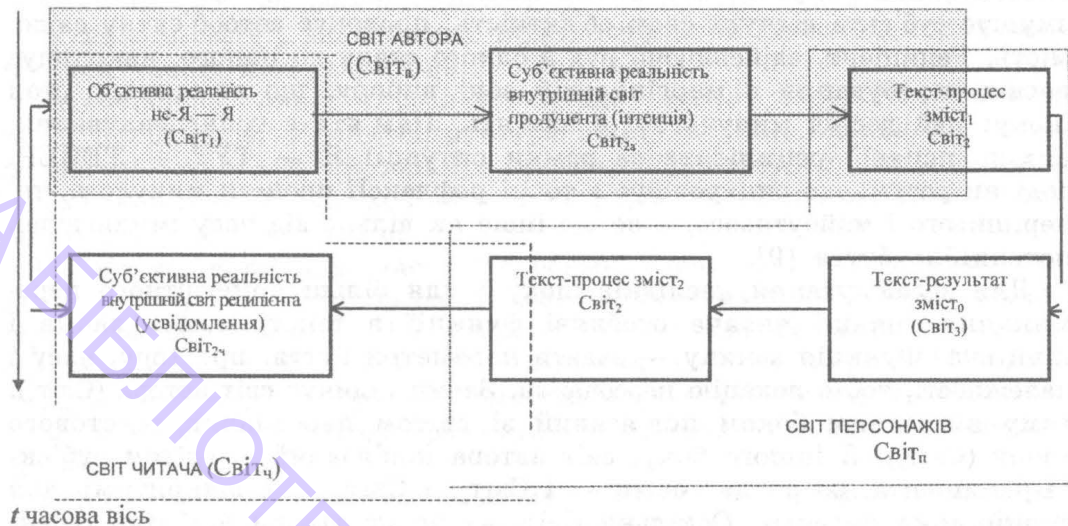
хідну зону від однієї онтологічної картини світу до іншої, тобто вилучає суб'єкта з колишньої системи, вимагаючи адаптації до нової системи, яка допускає і пояснює наявність даної суперечності. Шок змушує суб'єкта відчувати свою об'єктність, провокує автооб'єктну свідомість. Реципієнт, здійснюючи рух з одного стану до іншого, накопичує досвід перебування в маргінальній зоні вибору, що викликала стан шоку; цей досвід минулого і є пам'ять. Пам'ять є трансцендування, вихід "психеї" реципієнта за рамки ситуації Я — ТУТ — ТЕПЕР, тоді як розум, що синхронізує в точці рефлексії процеси минулого, теперішнього і майбутнього, є не що інше як вільне від часу імманентне, потенційне буття [9].

Для згладжування наслідків шоку і для більш комфортного перемикання локації читача особливі функції в тексті мають зачин і кінцівка. Функція зачину — задати параметри буття, простору, часу і належності, тобто локацію персонажів. Зачин індукує світ автора (Світ_а), тому він одним боком пов'язаний зі світом персонажів текстового твору (Світ_п). З іншого боку, світ автора пов'язаний зі світом суб'єкта-реципієнта, бо обидва світи — і Світ_а, і Світ_п — є відкритими для сприймання читачем. Оскільки Світ_а — це не тільки відбиття об'єктивної реальності, а й винесення свого Світу_{2а}, суб'єктивної реальності, чи, як кажуть, трансцендування свого внутрішнього світу в зовнішній світ, в чому й полягає сутнісна риса будь-якого акту творчості [8], — то Світ_а є свого роду провідником, проміжною ланкою між Світом_ч і Світом_п. Беручи до уваги випереджуючу природу людського відображення [10, 26–27], слід констатувати, що зачин виконує роль забезпечення певної установки на сприймання, сигналізуючи, наприклад, про символічно-референтну природу тексту. У темпоральному плані зачин експлікує пресупозитивну часову нелокалізованість і віднесення дії до невизначеного минулого. Така функція реалізується в ряді граматичних форм, в яких вираження спрямоване від теперішнього або минулого нелокалізованого через минулий аористичний до минулого локалізованого і локалізованого теперішнього історичного.

Функція кінцівки — вивести реципієнта зі світу персонажів (Світ_п) через світ автора (Світ_а) в реальний, дійсний світ (Світ₁). Звідси впливає і перфективна заданість темпорального плану кінцівки. Фінальна подія передається або дієсловами минулого часу (доконаного чи недоконаного виду) або формами теперішнього часу (рідше — майбутнього доконаного), транспонованими в минуле. Узагальнення закономірно передається формами теперішнього нелокалізованого, а епілог — формами минулого часу, найчастіше з перфективним значенням, або теперішнього часу. Темпоральний перехід спрямований від відносно локалізованих дій у світі персонажів через часову нелокалізованість світу автора до часової локалізованості світу читача.

У власне тексті паралельно існують два світи — світ автора і світ персонажів (Світ_а і Світ_п). Динамічне перемикання локації автора (а разом із ним читача) зі Світу_а до Світу_п має ітеративний характер і забезпечується почерговою зміною форм минулого доконаного форма-

ми транспонованого презенсу (про перемикання локації див. детальніше в [4]).

Граматична категорія часу, зокрема транспозиція презенсу в минулий час, що здійснюється в авторській розповіді, виконує роль перемикача локації між світами. Взаємодія між світами призводить до впливу модельного світу (Світ₃) на внутрішній (Світ₂) і спричинює корекцію "теорії модельного світу".

Отже, в цілому, світ автора-продюцента — це світ об'єктивної реальності і його суб'єктивний світ, як її породження, а також частково сам текст, як трансцендування внутрішнього світу — Світ₁ + Світ_{2a} + Текст-процес/Зміст₁ (частково). Світ читача-реципієнта — це та ж об'єктивна реальність і його внутрішній світ, а також відтворюваний зміст₂ на підставі тексту (Світ₁ + Світ_{2c} + Зміст₂). Світ персонажів не виходить за межі тексту: він є віртуальним, потенційним у тексті-результаті і реальним суб'єктивним у текстах-процесах, бо знаходить своє відображення у свідомості автора/читача. Унаочнити взаємовідношення між цими категоріями можна схемою.

Література

1. Бахтин М. М. Проблемы текста: Опыт философского анализа // Вопр. литературы. — 1976. — № 10.
2. Бичко І. В., Малишко Л. М. Свідомість як ідеальна діяльність // Філософія: Курс лекцій. — К.: Либідь, 1994.
3. Богин Г. И. Обретение способности понимать: Введение в герменевтику. — Тверь, 2001.
4. Бондар О. І. Часова структура української народної казки // Мова та стиль українського фольклору: Зб. наук. праць. — К.: ІЗМН, 1996.
5. Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования. — М.: Наука, 1981.
6. Демьянов В. З. Понимание как интерпретирующая деятельность // Вопр. яз. — 1983 — № 6.

7. Кирилюк А. Универсалии культуры и семиотика дискурса. Новелла. — Одесса: Астропринт, 1998.
8. Кирилюк О. С. Трансцендування як сутнісна риса людини // Філософська і соціологічна думка. — 1993. — № 2.
9. Механизмы формирования смысла и механизмы памяти. — [Цит., 2007, 25 квітня]. — Доступний з: <<http://www.fixed.ru>>
10. Психологічний словник. — К.: Вища школа, 1982.
11. Тураева З. Я. Категория времени: Время грамматическое и время художественное: На м-ле англ. языка. — М.: Высш. школа, 1979.
12. Тураева З. Я. Лингвистика текста: (Текст: Структура и семантика). — М.: Просвещение, 1986.
13. Шендельс Е. И. Категория времени в коммуникативном аспекте // Функционирование языковых единиц в коммуникативных актах. — М., 1986. — Вып. 272.
14. Dijk T. A. van. Some Aspects of Text-grammar: A Study in Theoretical Linguistics and Poetics // The Hague. — Paris: Mouton, 1972.
15. Popper K. Three worlds: The tanner lecture on human values. — The University of Michigan, 1978.

А. И. Бондарь

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка

ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ ОБЪЕКТИВНОГО, СУБЪЕКТИВНОГО И ВИРТУАЛЬНОГО В ПРОЦЕССАХ ТЕКСТОПОРОЖДЕНИЯ И ТЕКСТОВОСПРИЯТИЯ

Резюме

Статья посвящена определению общих основ взаимодействия физического мира (Мира1), мира ментальных состояний (Мира2) и мира содержания мысли и продуктов человеческого разума (Мира3) в процессах текстопорождения и текстовосприятия как источника формирования Мира автора, Мира читателя и Мира персонажей. Основной причиной существования разных содержаний для автора и читателя являются разные процессы понимания текста: семантизирующий, когнитивный и распределительный. Определяющая роль в выделении триады "миров" принадлежит темпоральной координате.

Ключевые слова: мир автора, мир читателя, мир персонажей, текст, темпорально-локативные координаты, переключение локаций.

A. I. Bondar

Odessa National I.I. Mechinkov University,
Ukrainian Language Chair

THE INTERACTION OF THE OBJECTIVE, SUBJECTIVE AND VIRTUAL IN THE PROCESSES OF TEXT PRODUCTION AND TEXT PERCEPTION

Summary

The article is dedicated to the definition of the common basis of the interaction of the physical world (World 1), the world of the mental states (World 2), and the world of

the thought contents and the products of the human mind (World 3) in the processes of the text production and text perception being the source of the formation of the World of the author, the World of the reader and the World of the personage. The basic reason for the existence of the different contents for the author and the reader lies in the different processes of understanding the text: semantizing, cognitive and dissubjectivizing. The temporal coordinate helped define the triad of the "worlds".

Keywords: the world of the author, the world of the reader, the world of the personages, text, temporal-locative coordinates, shift of location.

НАУКОВА БІБЛІОТЕКА ОНУ імені І. МЕНЧИКОВА

УДК 81'34:80.73

Т. А. Бровченко, д-р филол. наук, проф.,Николаевский государственный гуманитарный университет
имени Петра Могилы,
кафедра английской филологии**УРОВНЕВАЯ СТРУКТУРА УСТНОГО ТЕКСТА И ЕГО
ПРОСОДИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ**

Статья посвящена дальнейшему рассмотрению проблемы иерархической структуры речи. Пересмотрена уровневая структура верхнего яруса системы устной речи — введено два дополнительных уровня в соответствии с реверсивным законом. Разработан новый метод просодического анализа устной речи. Компьютерный анализ интонации украинских апеллятивных текстов и сопоставление его результатов с результатами традиционных методов доказал его эффективность, надежность и меньшую трудоемкость.

Ключевые слова: иерархическая уровневая структура, реверсивный закон, просодический анализ, компьютерная интонограмма.

Одной из основных задач лингвистики является изучение структуры текста, связь и взаимодействие единиц, составляющих текст. Текст считается абсолютно завершенным актом коммуникации. Большинство языковедов определяют текст как интегральную сложную семантическую, просодическую, функционально и структурно цельную коммуникативную единицу высшего языкового уровня [13; 7; 9 и др.]. Абсолютная семантическая, тематическая, синтаксическая и просодическая единица на языковом и на речевом уровне обеспечивает, как отмечают лингвисты, адекватное восприятие замысла отправителя текста [8; 24; 15 и др.]. Понятие "текст" относится в равной степени как к письменной, так и к устной речи [10].

Существуют две точки зрения относительно организации текста.

Некоторые лингвисты считают, что форма и структура текста имеют неограниченное количество неупорядоченных вариантов. Однако в настоящее время общепринятым считается мнение, что текст — не хаотическое нагромождение разных языковых уровней, а упорядоченная система, в которой все связано и взаимообусловлено [12], как в письменной, так и в устной речи текст является синтаксической, семантической структурой, состоящей из нескольких уровней, построенных по реверсивному закону, согласно которому одна или нескольких функциональных единиц нижележащего уровня строят одну и только одну более сложную единицу вышележащего уровня.

Уровневая структура письменного (печатного) текста разработана значительно больше, чем структура устного (звучащего) текста. Ряд авторов начинают описание уровней единиц художественного текста с верхнего уровня, т. е. располагают языковые уровни в обратном

порядке, например, том (книга) — часть — глава — главка — отбивка [7; 16]. Некоторые авторы описывают уровневую структуру письменного текста начиная с предложения [18].

В принципе, ни терминологическая вариативность, ни порядок отсчета уровней единиц текста не являются существенными. Главное, что уровневая иерархическая система текста должна быть организована в соответствии с реверсивным законом, т. е. одна или несколько единиц нижележащего уровня служат основой вышележащего уровня.

В верхнем ярусе уровневой структуры языка, по мнению большинства авторов, находится только одна уровневая единица, занимающая место между уровнем предложения и текстом. Эта единица получила название "сверхфразовое единство" [4] или "сложное синтаксическое целое" [14]. И. Р. Гальперин определил сверхфразовое единство как сложное структурное единство, состоящее более чем из одного самостоятельного предложения и выступающее в контексте связной речи как часть завершенной коммуникации [7].

В течение долгого времени существовало мнение, что единицы большей, чем сверхфразовое единство в уровневой структуре текста не существует, и сверхфразовое единство является единственной сверхфразовой единицей между предложением и текстом. В настоящее время лингвистические исследования доказали, что несколько сверхфразовых единств могут находиться между предложением и целым текстом и образовывать некую целостность, тематически однородный отрезок текста [6; 20; 9 и др.].

Анализ уровней единиц иерархической системы речи в последнее время подробно представлен в работах М. Я. Блоха [1; 2 и др.]. Рассматривая уровневую систему письменной речи, М. Я. Блох считал ее незавершенной, поскольку существует взаимодействие между словом и предложением. Аналогично, по его мнению, существует взаимодействие между предложением и текстом. В взаимодействии между уровнем слова и уровнем предложения он предлагает ввести дополнительную уровневую единицу "денотема", соответствующую уровню членов предложения, и взаимодействие между уровнем предложения и текста заполнить уровневой единицей "диктемой". Диктема, по М. Я. Блоху является первой элементарной тематической уровневой единицей. М. Я. Блох отмечает, что в диктеме, через составляющие ее предложения, выделяются четыре основных функциональных значения: номинация, предикация, текстизация, стилизация, что способствует более углубленному синтаксическому и другим видам анализа текста. Принципиальным различием между сверхфразовым единством и диктемой М. Я. Блох считает то, что сверхфразовое единство в выделявших его работах не имеет структурного определения [1].

Основными задачами данной работы являются:

1. Дальнейшая разработка иерархической уровневой системы устной (звучащей) речи. Заполнение пробелов в верхнем ярусе уровневой системы между фразой (озвученным предложением) и текстом дополнительными уровнями в соответствии с реверсивным законом.

2. Разработка эффективной, менее трудоемкой методики просодического анализа цельного текста, обеспечивающей надежные и достоверные результаты.

3. Проведение контрольного анализа просодических характеристик украинских устных апеллятивных текстов, используя вышеуказанный метод, и сопоставление результатов анализа с результатами, полученными традиционным методом сплошного анализа текста, для доказательства эффективности, надежности и достоверности результатов экспериментального исследования с применением новой методики просодического анализа устного целого текста.

Концепция Ф. де Соссюра о двух составляющих языковую материю — языка и речи, привлекла многих лингвистов к исследованию не только письменной, но и устной речи, в том числе и к изучению уровневой структуры устной речи, к развитию теории речи и экспериментальным методам ее исследования. Одной из важнейших теоретических проблем стала проблема иерархической уровневой структуры устной речи.

Уровневая система устного (звучащего) текста состоит из звуковых единиц в отличие от уровневой системы письменного (печатного) текста, который состоит из языковых единиц. Обычно уровневый состав устной речи исчисляется, начиная с самых мелких единиц — звуков. Следующими за звуками по восходящей иерархической уровневой системе устной речи идут слоги, фонетические слова, синтагмы, фразы (озвученные предложения), принадлежащие к нижнему ярусу уровневой структуры устной речи. Сверхфразовые единства принадлежат к верхнему ярусу уровневой структуры устной речи.

Уровневая структура устной речи построена согласно реверсивному закону, как и уровневая структура письменной речи, в соответствии с которой одна или несколько единиц нижележащего уровня строят одну и только одну единицу вышележащего уровня.

Первые уровневые единицы — звуки речи являются основой всех последующих уровней, включая текст.

Один или несколько нижележащих звуков строят одну и только одну вышележащую более сложную единицу речи — слог.

Один или несколько слогов нижележащего уровня создают следующую уровневую речевую единицу — фонетическое слово. Слово — основная единица языка, которая представляет собой сложное смысловое, звуковое и грамматическое единство. Однако, в целях исследования лингвисты условно разграничивают отдельные стороны слова, выделяя план выражения — фонемно-фонетическую структуру и план содержания — лексические значения и грамматическую принадлежность. Будучи реализованным в речи, слово может претерпевать определенные изменения, притягивая к себе другие слова и частицы и образуя так называемое "фонетическое слово". В основном, фонетическое слово понимается как самостоятельное слово с примыкающими к нему служебными словами и частицами [15; 19].

Ряд фонетических слов нижележащего уровня строят следующий более сложный уровень — синтагму. Синтагма определяется как

фонетическое единство, выражающее единое смысловое целое в потоке речи — мысли [22]. В. В. Виноградов отмечает, что синтагма не навязана языку искусственно и насильственно и отражает кусочек действительности [5].

Синтагма семантически неавтономна и требует дальнейшего продолжения. Основная функция синтагмы — создание единицы более высокого уровня — фразы (озвученного предложения).

Ряд синтагм нижеследующего уровня создают более сложную грамматическую, семантическую, фонетическую уровневую единицу — фразу (озвученное предложение). Фраза является последним уровнем нижнего яруса иерархической уровневой системы устной речи. Фраза не является семантически автономной.

Верхний ярус иерархической уровневой системы устной речи остается незавершенным. Предлагаемое несколькими авторами заполнение пробела между фразой и текстом сверхфразовым единством невозможно. Сверхфразовое единство — сложное синтаксически, семантически, просодически организованное единство, часть завершенной информации, не находится непосредственно над фразой, не является тематически цельной единицей и не может осуществить плавного перехода от фразы к тексту.

Учитывая вышесказанное, можно считать, что пробел между фразой и текстом остается незаполненным. Для заполнения пробела между фразой и целым текстом необходимо ввести не менее двух семантических и тематических уровней единиц. Предлагаем первой дополнительной уровневой единицей верхнего яруса считать непосредственно лежащую над фразой уровневую единицу — фонетический абзац.

Фонетический абзац, как и все уровневые единицы нижнего яруса уровневой структуры текста, образуется согласно реверсному закону. Одна или несколько фраз нижележащего уровня строят одну и только одну единицу вышележащего уровня — синтаксически, семантически, структурно, просодически организованную уровневую единицу — фонетический абзац.

Фонетический абзац соответствует абзацу в письменном (печатном) тексте, однако фонетический абзац отличается тем, что не может иметь отступа от левого края листа, и характеризуется просодическими параметрами — удлинением пауз между абзацами, понижением высотного уровня и др. Как относительно семантически автономная единица уровневой системы языка абзац обладает рядом дополнительных семантических экспрессивных функций.

Фонетический абзац — первая непосредственно надфразовая сложная семантически, синтаксически, коммуникативно организованная уровневая единица, семантически относительно автономная. Фонетический абзац является первой уровневой единицей верхнего яруса.

В фонетическом абзаце проявляется выделительная функция текстообразующих средств устной речи, которые, как отмечает Т. В. Харламова, могут выполнять в тексте дополнительную функцию — выделительную [21]. Особо выделяются в тексте начальная и конечная

фразы, организующие рамочную структуру текста. Начальная фраза организует начало информации, определяющей тему текста, является импульсом дальнейшего развития содержания текста и его интонационной структуры. Не менее важную роль играет конечная фраза текста, заканчивающая рамочную конструкцию текста, оформляющая семантический центр высказывания и интонационно организующая его завершение.

В составе фонетического абзаца можно выделить два типа фраз: экспрессивные — макросемантические фразовые единства (МакСФЕ) и нейтральные — микросемантические фразовые единства (МикСФЕ). МакСФЕ являются структурно, логически, семантически, модально и эмоционально выделенными фразами, включающими начальные и конечные фразы абзаца, ключевые фразы, фразы с эмфатическим фразовым ударением, выражающие главную мысль говорящего, а также чувства и эмоции человека, передающего информацию. МикСФЕ являются относительно нейтральными, т. к. не дают оценку объекта, действия, ситуации речетворения, не выделяют эмфатически или эмотивно эмоционально отдельные фразы или эпизоды.

Фонетический абзац, уровневая единица верхнего яруса, в отличие от уровневых единиц нижнего яруса, обладает не только синтаксическими, семантическими, структурными особенностями, но и характеризуется сложной просодической организацией.

Фонетический абзац как сложная семантическая уровневая единица заполняет уровень над фразой и, соответственно является сверхфразовым единством. Семантические функции фонетического абзаца ограничены, в его составе находятся только семантически связанные группы фраз и нет ни одной семантически полной завершенной темы. Соответственно, возникает второй дополнительный пробел между фонетическим абзацем и текстом. Вторым пробелом в верхнем уровне яруса устной речи предлагаем заполнить синтаксической, семантической, текстовой уровневой единицей — микротематическим текстовым единством (МикТТЕ).

Несколько нижележащих фонетических абзацев формируют одну более сложную уровневую единицу — МикТТЕ, раскрывающую содержание одной из тем текста и являющуюся относительно автономной. Несколько микротематических текстовых единств образуют одно макротематическое текстовое единство (МакТТЕ), т.е. текст — высшую уровневую единицу иерархической системы речи, полностью раскрывающую содержание всех тем текста и являющуюся семантически автономным, завершенным речевым актом (см. рис. 1).

МакСФЕ, выделяемые в уровневых единицах верхнего яруса — фонетические абзацы, МикТТЕ, текст в целом (МакТТЕ) являются основой просодического анализа в данной статье, который базируется на менее трудоемкой методике просодического анализа текста с учетом показаний МикТТЕ.

Для проверки гипотезы о точности определения особенностей интонационной структуры методом МакСФЕ был проведен эксперимен-

тальный компьютерный анализ трех функционально-семантических подвидов апеллятивных текстов — просьбы, убеждения, приказа из произведений украинских авторов XIX–XX столетий, начитанных пятью дикторами-украинцами, всего 135 текстов. По компьютерным интонограммам подсчитывались частотные характеристики структурных элементов экспрессивных МакСФЕ, включающих начальные и конечные, ключевые, эмфатически, логически, модально выделенные и эмоционально окрашенные фразы текста.

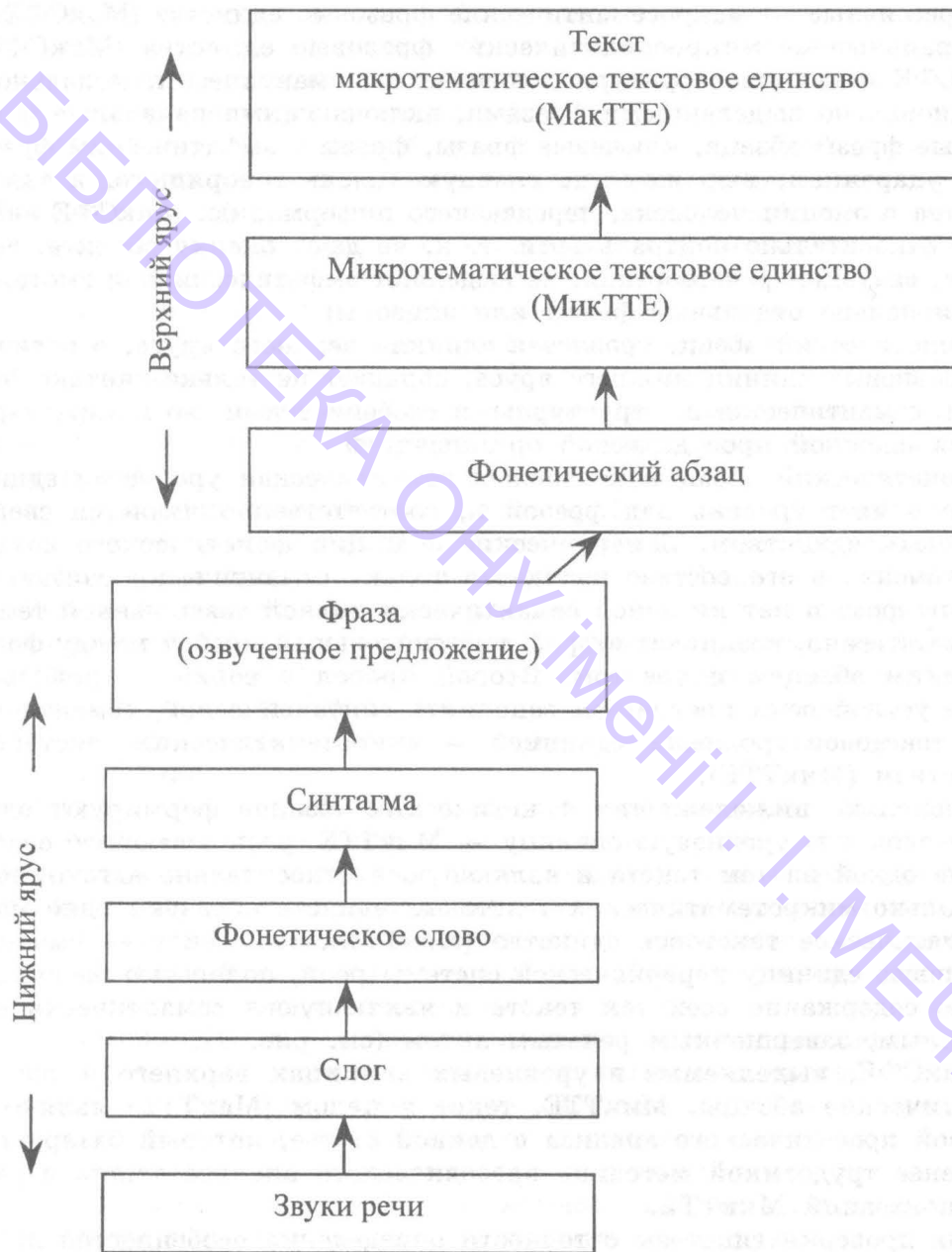

Рис. 1. Схема иерархической уровневой структуры устной речи

Результаты компьютерного просодического анализа показали, что подвиды апеллятивных текстов — просьба, убеждение и приказ были четко противопоставлены по основным частотным параметрам — частотному уровню и частотному диапазону.

Приказ, согласно результатам эксперимента, отличался от просьбы и убеждения значительно большими значениями частотного уровня. Так, приказ отличался от убеждения вдвое более высоким частотным уровнем. Показания частотного уровня и частотного диапазона значительно больше в текстах, выражающих просьбу, чем в текстах, выражающих убеждение. Наименьшие значения частотного уровня и частотного диапазона наблюдались в текстах, выражающих убеждение (см. табл. 1).

Таблица 1

Среднеарифметические значения частотного уровня украинских апеллятивных текстов

Подвиды функционально-семантических апеллятивных текстов	МакСФЕ начальных фраз текстов	МакСФЕ корпуса текста			МикСФЕ конечных фраз текстов
		Эмфатические фразы текстов	Ключевые фразы текстов	МакСФЕ логически выделенных фраз	
		Частотный уровень (Гц)			
Просьба	245	209	284	170	269
Убеждение	179	138	184	168	184
Приказ	394	359	376	324	385

Анализ частотных характеристик различных видов МакСФЕ, выполняющих функцию организации границ текста, семантически, модально, логически выделенных фраз, сохраняют присущие каждому из видов текстов характеристики, описанные выше. При этом самый высокий частотный уровень был зарегистрирован в приказе, менее высокий уровень — в просьбе, а самый низкий уровень частоты основного тона — в убеждении.

В пределах вышеуказанной тональной структуры просьбы, убеждения и приказа, наиболее высокими показателями ЧОТ отличались начальные и конечные МакСФЕ текста, выполняющие функцию организации границ текста, а также ключевые МакСФЕ текста (см. рис. 2, 3).

Точность выделения интонационных характеристик текста методом МакСФЕ подтверждается сопоставлением результатов данного исследования с результатами анализа аналогичных подвидов украинских текстов, исследованных традиционным методом сплошного просодического анализа всех составляющих тексты фраз.

Одинаковые закономерности тональной структуры текста были выявлены как методом МакСФЕ, так и традиционным методом [].

Метод просодического анализа на основе МакСФЕ может быть рекомендован для интонационного анализа текста на следующих основаниях:

1. Точность выделения акустических характеристик методом МакСФЕ доказана результатами приведенного выше экспериментального анализа и его сопоставлением с результатами традиционного анализа.

2. Выбор в качестве основы анализа МакСФЕ, отражающих синтаксическую, семантическую и просодическую структуру текста, позволяет значительно сократить время проведения экспериментального анализа.

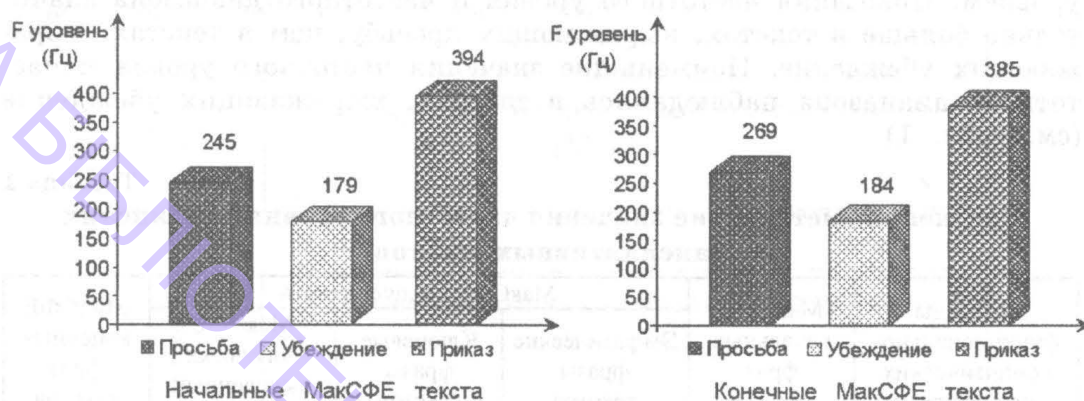

Рис. 2. Гистограммы средних значений частотного уровня МакСФЕ в начальных и конечных фразах украинских апеллятивных текстов

Рис. 3. Гистограммы средних значений частотного уровня МакСФЕ в корпусе фраз украинских апеллятивных текстов

Таким образом, результаты проведенного экспериментального просодического анализа основных частотных характеристик украинских текстов просьбы, убеждения и приказа методом МакСФЕ позволяют сделать вывод о целесообразности его использования для анализа больших массивов экспериментального материала.

Литература

1. Блох М. Я. Диктема в уровневой структуре языка // *Вопр. языкознания*. — М.: Наука, 2000. — № 4. — С. 56–67.
2. Блох М. Я. Теоретические основы грамматики. — М.: Высш. школа, 2002. — 160 с.
3. *Просодическая организация функционально-семантических типов информативных и апеллятивных текстов в украинском языке* / Т. А. Бровченко, В. Г. Волошин, Н. Р. Григорян, Н. В. Петлюченко // *Сб. науч. трудов*. — М.: МГУ им. М. В. Ломоносова, 2004. — С. 182–204.
4. *Булаховский Л. А. Курс русского литературного языка*. — Харьков: Учпедгиз, 1936. — 326 с.
5. *Виноградов В. В. Понятие синтагмы в синтаксисе русского языка // Вопросы синтаксиса современного русского языка*. — М.: Учпедгиз, 1950. — С. 75–127.
6. *Гальперин И. Р. О понятии "текст"* // *Вопросы языкознания*. — М.: Наука, 1974. — № 6. — С. 31–45.
7. *Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования*. — М.: Наука, 1981. — 139 с.
8. *Гиндин С. И. Связный текст: формальное определение и элементы типологии*. — М.: АН СССР, 1971. — 43 с.
9. *Драгайцев Д. В. Функциональная смысловая зависимость в структурно-семантических конституентах драматического произведения*. — Дис... канд. филол. наук. — М., 2003. — 155 с.
10. *Колишанский Г. В. Коммуникативная функция и структура языка*. — М.: Наука, 1984. — 174 с.
11. *Кошевая И. Г. Грамматический строй современного английского языка*. — М.: Изд-во МГПИИЯ им. М. Тореза, 1978. — 176 с.
12. *Кухаренко В. А. Интерпретация текста*. — Одесса: Латстар, 2002. — 288 с.
13. *Лосева Л. М. Как строится текст*. — М.: Прогресс, 1982. — 95 с.
14. *Поспелов Н. С. Сложное синтаксическое целое и основные особенности его структуры // Доклады и сообщения Института русск. яз. АН СССР*. — М., 1948. — Вып. 2. — С. 26–38.
15. *Потапова Н. Ф. Семантическая корреляция в сверхфразовом единстве*. — Автореф. дисс... канд. филол. наук. — Львов, 1986. — 17 с.
16. *Разинкина Н. М. Функциональная стилистика английского языка*. — М.: Высш. школа, 1989. — 182 с.
17. *Смирницкий А. И. Объективность существования языка: Материалы к курсам языкознания* / Под ред. В. А. Звегинцева. — М.: МГУ, 1954. — 19 с.
18. *Солганик Г. Я. О синтаксической структуре текста // Русск. яз. в школе* — М.: Роспечать, 1984. — № 5. — С. 80–85.
19. *Трунин-Донской В. Н. Фонетическое слово и ритмическая организация речи // Общая и прикладная фонетика*. — Учебное пособие — М.: МГУ, 1997. — С. 296–308.
20. *Фридман Л. Г. Грамматические проблемы лингвистики текста*. — Автореф. дис... д-ра филол. наук. — Л., 1979. — 50 с.
21. *Харламова Т. В. Текстобразующие средства в устной речи (на материале русского и английского языков)*. — Автореф. дисс... канд. филол. наук. — Саратов, 2000. — 21 с.
22. *Щерба Л. В. Языковая система и речевая деятельность*. — М.: Наука, 1974. — 428 с.
23. *Dijk van T. A. Text and Context*. — London.: Longman, 1977. — 261 p.
24. *Halliday M. A. K., Hasan R. Cohesion in English*. — London: Longman, 1976. — P. 118–233.

Т. О. Бровченко

Миколаївський державний гуманітарний університет імені Петра Могили,
кафедра англійської філології

РІВНЕВА СТРУКТУРА УСНОГО ТЕКСТУ ТА ЙОГО ПРОСОДИЧНИЙ АНАЛІЗ

Резюме

Статтю присвячено подальшому розгляду проблеми ієрархічної структури усного мовлення — встановлено два додаткових рівня мовних одиниць у верхньому ярусі системи усного мовлення, які були сформовані відповідно до реверсивного закону. Опрацьовано новий метод просодичного аналізу усного мовлення. Комп'ютерний аналіз інтонації українських спонукальних текстів і зіставлення його результатів з результатами традиційного методу довели його ефективність, надійність і меншу трудомісткість.

Ключові слова: ієрархічна рівнева структура, реверсивний закон, просодичний аналіз, комп'ютерна інтонограма.

T. O. Brovchenko

Mykolayiv State Petro Mohyla Humanitarian University,
English Philology Chair

LEVEL STRUCTURE OF THE ORAL DISCOURSE AND ITS PROSODIC ANALYSIS

Summary

The article is dedicated to the further consideration of the problem of the hierarchical structure of the speech. The level structure of the upper layer of the oral speech system is reconsidered. Two new levels are introduced in accordance with the law of reverse. A new method of prosodic analysis of the oral speech has been worked out. The computer analysis of the intonations of Ukrainian appellative texts and its comparison with the results of the traditional methods proves its effectiveness, reliability and effort-saving character.

Keywords: hierarchical level structure, the law of reverse, prosodic analysis, computer intoning.

УДК 81.111

Л. І. Булатецька, д-р філол. наук, проф., зав. кафедри,Волинський державний університет імені Лесі Українки,
кафедра англійської філології

ПЕРСПЕКТИВА ТА МОТИВАЦІЯ: ВІД КОНФРОНТАЦІЇ ДО ПОРОЗУМІННЯ

У статті розглянуто комунікативну сутність ЗАЛУЧЕННЯ як градуальної величини, що видозмінюється в діапазоні: емпатія — симпатія — (само)усунення — антипатія. Залученість визначається як когнітивна сутність з переважаючими характеристиками на нестабільність комунікативної дистанції. Ступінь залученості контролюється стратегіями комунікантів, завдяки яким рефреймується конфігурація емпатії, симпатії, (само)усунення та антипатії. Це сприяє досягненню максимального комунікативного результату за збігом позицій протилежних сторін.

Ключові слова: інтенція, фокус орієнтації, симпатія, емпатія, антипатія.

ЗАЛУЧЕНІСТЬ до спілкування привертає особливу увагу дослідників протягом останніх десятиріч не тільки існуючим різноманітним підходам до цієї сутності, але й дисперсністю виявлення її в мовному матеріалі. Залученість до спілкування визначається за ступенем взаємодії співрозмовників, спрямованої на ефективне функціонування спільного предмету розмови (топіку) [11, 463]. Немає підстав говорити про однозначність тлумачення сутності *залученість* у лінгвістичній літературі. Д. Таннен визначає її в термінах стилю мовлення (style of speaking) [17, 63]: якщо співрозмовники не залишають один одному багато часу для міжреплікової паузи, а один із них починає говорити, коли його комунікативний партнер ще говорить, то спілкування при таких практично відсутніх міжреплікових паузах Д. Таннен кваліфікує як високу залученість (high involvement). При цьому співрозмовники не надто піклуються про збереження свого "позитивного обличчя" (positive face). Як тільки темп мовлення уповільнюється і міжреплікові паузи набувають більшої чіткості, співрозмовники виявляють менше зацікавлення до предмету розмови, знижене емоційне збудження або й невизначеність свого ставлення до нього.

Емоційну невірноваженість легко прослідкувати в контексті діалогічного мовлення, проте вербалізований вияв даної форми залучення вимірюється іншими пріоритетами в монологічному дискурсі й фіксується за іншими параметрами. Так, під залученістю як однією з основних ознак художнього тексту розуміють складник емотивності, яка розкривається за рахунок виявлення емоційних інтенцій автора, пов'язаних з його власним сприйняттям предмету розмови [3, 38]. Стосовно "гостроти" вияву емоційного сприйняття предмету розмови існує два режими [9, 341]: від залучення — до повного відчуження.

Режим залучення, або задіяності, більш суб'єктивізований, як правило, він збігається з оповіддю від першої особи, а перемикання перспективи сприйняття предмету розмови на оповідь від третьої особи маркує комунікативне віддалення, відчуження або й нейтральність, невизначеність позиції оповідача. Вияв авторської об'єктивності узгоджується з його неупередженістю. Проте відстороненість від описуваних подій не є типовою, бо вона знеособлена [3, 41].

Загальновизнаючою є думка, що залученість — це явище градуальне. Відповідно до ступеня активності мовців вона видозмінюється в діапазоні від абсолютного поринання (заглиблення) у процес спілкування, а звідси, й абсолютної взаємної довіри співрозмовників, з одного боку, а з іншого — абсолютного несприйняття, відмови та нехтування учасниками інтеракціональним процесом. Таке зміщення комунікативних параметрів акціональності є прямим відбитком зміни фокусу орієнтації, що ґрунтується на фокусі зацікавленості. Загальне бачення сутності залучення розширюється в залежності від того, що потрапляє у фокус орієнтації [17, 63; 7, 280]. Найвні підходи зводяться до наступних:

- а) залученість мовця та слухача (як індивідуальних учасників);
- б) залученість аудиторії (як масових учасників);
- в) залученість предмету розмови за параметром його інформативності та актуальності.

Отже, залученість — це багатовимірна величина, а вмиле маніпулювання мовними та позамовними засобами активізує процес спілкування. Це цілком узгоджується з перспективою бачення об'єкту розмови, що регулює комунікативну дистанцію між учасниками інтеракції: що більш віддалені вони один від одного через розбіжне ставлення до предмету розмови, то складніше визначити їх спільний фокус орієнтації. Фокус орієнтації (*vantage point*) у термінах А. Глаза [13, 270] розглядається як динамічний складник, що зближує або віддаляє позиції комунікантів. Якщо об'єкт спілкування знаходиться в полі уваги (*dominant vantage*), він представляє об'єктивізовану точку зору, коли ж увага комунікантів "покриває" лише частково об'єкт спілкування, тоді точка зору стає значно суб'єктивізованішою, комунікативна дистанція збільшується, а залученість до спілкування не веде до узгодженості сторін (*recessive vantage*). Ефективне маніпулювання мовними та позамовними засобами (відтінення/ затінення — *foregrounding / backgrounding*) — це постійна зміна точки зору на певну сутність. Відповідні стратегії ефективні, якщо вони призводять до встановлення у протилежних сторін одного фокусу орієнтації на об'єкт (суб'єкт) розмови. В кінцевому результаті фокус орієнтації зближується або й збігається з фокусом емпатії. При узгодженні фокусів орієнтації та емпатії можна казати про повну залученість [10, 267]. Як ми відзначили, залученість фіксується за шкалою градуальності, тому врядигоди вона модифікується за бінарністю опозиції через свою динамічність та континуум. Взаємозалежна конфігурація "залученість — комунікативна дистанція — емотивність" має спільну основу — предмет

розмови (топiк). За їх максимального узгодження топiк набуває референційної видiленостi [1, 18] i, як наслiдок, досягається бажаний комунікативний результат.

Змiна фокусу орієнтації засвiдчує змiну пріоритетів, вiдображених у структурі топiкального поля [2, 6]. Засоби такої переорієнтації на новий предмет розмови як на об'єкт залученостi досить рiзноманiтні. Найбiльш показовим серед них є мовні, як-от розчленовані та псевдо-розчленовані речення (cleft and pseudo-cleft sentences):

*I expect Jane to meet you → It is me who expects Jane to meet you
→ It is you whom I expect Jane will meet.*

Змiна порядку слів та вiдповiдні синтаксичні трансформації є виявом видiленостi (foregrounding) [18, 156-173] об'єкту розмови (у нашому прикладі це *Jane — me — you*).

Завдяки своїй нестабільності та постiйній флуктуації залученість кваліфікується як динамічна величина не тільки за параметром дистанції, але й за параметром емотивності [8, 324]: *антипатія* (antipathy) (1) — (*само*)*усунення* (self-withdrawal) (2) — *симпатія* (sympathy) (3) — *емпатія* (empathy) (4).

Розглянемо взаємозалежність величин 1–4 стосовно режиму їх залученостi.

Антипатія призводить до конфлікту та обмеження комунікативної iнтеракції як доказу, що пріоритети комунікантів не узгоджуються, бiльше того, конфлікт обмежує та руйнує задекларовані iнтенції, оскільки комунікативні партнери наділені рiзними системами цiнностей. Це вiдбивається у рiзних моделях сприйняття тiєї самої реалії. В комунікативному просторі стратегії на залучення до спілкування iгноруються сторонами, вiдкидається можливість компромісу. Паралельно руйнується й позитивний iмiдж протилежної сторони, експліцитно чи iмпліцитно це iлюструється як негативна оцінка опонента. Вiдхилення або й заперечення точки зору i фокусу орієнтації партнера (vantage point) зумовлює несприйняття не тільки його позиції, але i його самого.

Iлюстрацією антипатії за такою схемою є дiалог як ворожий допит (interrogation), глузування (mockery), приписування протилежній стороні намірів, яких вона не згодна визнати. Це свого роду перемикання мовного коду однією iз сторiн через конфлікт iнтенцій. Вiдмiнності iнтенцій засвiдчують вiдмiнності у ступені залученостi до спілкування, незбiгу поглядів та термінації спілкування.

Самоусунення найчастіше не настільки емоційно забарвлене при його вiдображенні в дискурсі, як антипатія. Це своєрiдна стратегія на ухильний, уникливий вияв слабкої залученостi, на вiдмiну вiд антипатії як сильного вияву свого конфронтаційного наміру. Самоусунення не проковує конфлікту, йому притаманна "амбiвалентність" [6, 24]: амбiвалентний вияв самоусунення вiдповiдає мовленнєвим актам, які не призводять до конфлікту тому, що не здiйснюють прямої референції в актуалізованій ситуації [16, 279], вони послаблюють чи нейтралізують залученість. Найпереконливiшим виявом самоусунення є змi-

на іллокутивної сили за допомогою абстрагуючих суджень та "прецедентних висловлювань" [5, 322; 4, 107]. Останні є сигналом метафоричного перемикання мовного коду. В результаті таких дій предмет розмови переводиться в "затінену" зону. Варто розрізнити усунення та самоусунення: якщо комунікативний партнер здатний відчувати очікуваний конфлікт і сам відчужується від активної інтеракції, то така поведінка кваліфікується як самоусунення. Якщо інші учасники виводять мовця з топікального поля та інтерактивного простору через відсутність його власної передбачуваності конфлікту, варто казати про усунення (імпліцитне /експліцитне). Активний учасник інтеракції отримує статус аутсайдера в результаті рефреймування моделі комунікативної взаємодії. Вивільнений слот семантичної ролі до даного моменту активного агенса не порожній, він компенсується аутсайдером, що тепер набуває статусу активного партнера. Спровоковане (або стихійне) рефреймування ситуації через зміщення семантичних ролей демонструє постійний еквілібрум як обов'язкову динамічну ознаку залученості.

Симпатія та *Емпатія* як наступні послідовні виміри на шкалі залученості варто розглядати у порівнянні через часткову схожість. Емпатія та симпатія взаємозалежні сутності [12, 207], однак їх визначеність у термінах емотивності дещо інша.

Симпатія окреслюється за прямими *діадними* зв'язками *I (1) — you (2)* та засвідчує зближення позицій і позитивні стосунки між комунікантами [14, 138]. Найбільш емоційно вираженою формою симпатії слід вважати співчуття (*compassion*). На відміну від симпатії емпатія представлена *триадною* моделлю *I (1) — you (2) — I (=you) (3)*: власні почуття (1) — почуття комунікативного партнера (2) — почуття комунікативного партнера через власну систему їх сприйняття (3). Емпатія трактується в термінах дискурсивного аналізу як *пре-супозиція адресата* [12, 207]. Наше розуміння емпатії збігається з точкою зору Г. Вежбицької [19, 122], яка тлумачить емпатію як очікування, прогнозування почуттів інших осіб. Емпатуючий партнер не ставить на меті критикувати [15, 133]. Емпатія є сигналом до взаєморозуміння і відкриває можливості для залучення ментального простору партнера у власний ментальний простір та окреслення спільного топікального поля. Таким чином, емпатія — це здатність уявити себе на місці іншої особи, це уявна проекція власної свідомості у свідомість іншої особи, це навіть бажання асимілювати себе із цією особою.

За такої проекції комунікативна дистанція між сторонами мінімальна, а залученість до комунікативної взаємодії — максимальна. Мовець схвалює комунікативну поведінку партнера, перебираючи на себе його психологічний стан. Навіть якщо цей стан глибоко стресовий, адресант готовий пожертвувати своїми інтересами заради іншого. Як симпатія, так і емпатія — сильні маркери залученості до комунікативного, інтерактивного процесу, це їх спільна здатність. Хоч емпатія та симпатія симультанно існують у ментальних просторах різних

людей, проте форми їх вияву можуть бути різними. Емпатія зазвичай фіксує відкритий вияв схвалення вчинків іншого, навіть у критичній ситуації емпатуючий згоден виправдати вчинки емпатованого. Симпатія теж сигналізує про вияв схвалення, однак це схвалення не є запланованим наперед наміром показати його відкрито. У стані емпатії мовець готовий взяти на себе відповідальність за іншого, за його помилки ($I = you = I (you)$). Щодо симпатії, то експліцитний вияв самопожертви не спостерігається ($I = you \neq I (you)$). Симпатія уникає самопожертви власних інтересів [12, 205].

На рівні мови це спостерігаємо через уміле маніпулювання займенниками *I, we, you*, які фіксують зближення $I (we) = you$ чи віддалення $I (we) \neq you$ позицій, іншими словами, це інклюзивне /ексклюзивне *we / I*.

Як бачимо, залученість уможливорює маніпуляцію емотивними сутностями (емпатія, симпатія, усунення, антипатія), яка ілюструється різними їх конфігураціями. Інтерференція фокусів орієнтації є одночасно інтерференцією фокусів зацікавленості партнерів. Такий збіг може відбутися лише при комунікативній взаємодії партнерів у єдиному інтерактивному просторі та топікальному полі. Фокус орієнтації, який стає спільним для учасників комунікації, є ефективною точкою відліку для спілкування.

Література

1. Булатецкая Л. И. Топикальность и ее реализация в тексте (на материале современного английского языка): Дис... канд. филол. наук: 10.02.04. — Киев, 1985. — 204 с.
2. Воронцова Н. Г. Коммуникативно-когнитивні особливості вербальної інтеракції зі стороннім реципієнтом (на матеріалі англійської мови): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.04 / Львівський національний університет імені Івана Франка. — Львів, 2005. — 20 с.
3. Гладыо С. В. Эмотивность художественного текста: семантико-когнитивный аспект: Дис... канд. филол. наук: 10.02.04. — К., 2000. — 221 с.
4. Гудков Д. Теория и практика межкультурной коммуникации. — Москва: Гнозис, 2003. — 287 с.
5. Левицкий В. В. Семасиология. — Винница: Новая книга, 2006. — 509 с.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. — Полтава: Довкілья-К, 2006. — 716 с.
7. Besnier, Niko. Involvement in Linguistic Practice: An Ethnographical Appraisal // Journal of Pragmatics. — 1994. — № 22. — P. 279-299.
8. Bulatetska Ludmila. Linguistic and Non-Linguistic Means of Regulation the Distance between Interlocutors // Cognitive Linguistics Today. — Switzerland: Peter Lang, 2002. — P. 321-327.
9. Caffi C., Janney R. W. Toward a Pragmatics of Emotive Communication // Journal of Pragmatics: An Interdisciplinary Monthly of Language Studies. — 1994. — № 22. — P. 325-383.
10. Carter David. Discourse Focus Tracking // Abduction, Belief and Context in Dialogue: Studies in Computational Pragmatics / Eds. Bunt H., Black W. — Amsterdam, Philadelphia: Benjamins, 2000. — P. 265-278.
11. Cooker D., Burgon J. The Nature of Conversational Involvement and Nonverbal Encoding Patterns // Human Communication Research. — 1987. — № 13 (4). — P. 463-494.

12. Dressler W., Barbaressi M. Trends in Linguistics: Studies and Monographs 1976. — Berlin; New York, 1994. — 682 p.
13. Glaz, Adam. Embodiment and Point of View in Vantage Point // Further Insights into Semantics and Lexicography / Eds. ulf Magnusson, H. Cardela & Adam Glaz. — Lublin: WUMCS, 2007. — P. 265–277.
14. Leech, Joffrey. Principles of Pragmatics. — London: Longman, 1983. — 250 p.
15. Levinson, Stephen. Pragmatics. — Cambridge: CUP, 1983. — 420 p.
16. Little J. Theories of Human Communication. — Belmont, Albany: WPC, 2001. — 409 p.
17. Tannen, Deborah. Gender and Discourse. — New York; Oxford: Oxford University Press, 1996. — 227 p.
18. Ungerer F., Schmid H. J. An Introduction to Cognitive Linguistics. — London; New York: Longman, 1999. — 306 p.
19. Wierzbicka Anna. Cross-Cultural Pragmatics; the Semantics of Human Interaction. — Berlin; New York: de Gruyter, 1991. — 502 p.

Л. І. Булатецька

Волинський державний університет імені Леси Українки,
кафедра англійської філології

**ПЕРСПЕКТИВА І МОТИВАЦІЯ: ВІД КОНФРОНТАЦІЇ
ДО РОЗУМІННЯ**

Резюме

В статті розглянуто комунікативну сутність ВКЛЮЧЕНОСТІ як градуальної величини, змінюваної в діапазоні: емпатія — симпатія — (само)виключення — антипатія. Включеність трактується як когнітивна сутність з пріоритетною орієнтацією на нестабільність комунікативної дистанції. Степінь включеності контролюється стратегіями комунікантів, завдяки яким рефреймується конфігурація емпатії, симпатії, (само)виключення і антипатії, що сприяє досягненню максимального комунікативного результату, визначеного збігом позицій протилежних сторін.

Ключові слова: інтенція, фокус орієнтації, симпатія, емпатія, антипатія.

L. I. Bulatetska

Lesya Ukrainka Volyn State University,
English Phylology Dept

**PROSPECTS AND MOTIVATION: FROM CONFRONTATION TO
UNDERSTANDING**

Summary

The article deals with the communicative essence of INVOLVEMENT as graded value, studied in the range of: empathy — sympathy — (self)withdrawal — antipathy. Involvement is interpreted as cognitive essence directed towards instability of the communicative distance. The level of involvement is regulated by the strategies of the communicants due to which the configuration of empathy, sympathy, (self)withdrawal and antipathy is reframed. This serves for the better communicative result achieved thanks to the agreement of the positions of the opposing sides.

Keywords: intention, orientation focus, sympathy, empathy, antipathy.

УДК 81'42:801.73

О. П. Воробйова, д-р філол. наук, проф., зав. кафедри,
Київський національний лінгвістичний університет,
кафедра лексикології і стилістики англійської мови

ПОЕТИКА РЕФЛЕКСІЇ У ТВОРАХ АНГЛІЙСЬКОГО МОДЕРНІЗМУ (на матеріалі оповідань Вірджинії Вулф)

Статтю присвячено розгляду поетики відображення як фрагменту художньої картини світу, втіленої у творах малої прози Вірджинії Вулф. Поетика відображення аналізується у трьох її основних вимірах — фізичному, ментальному і комунікативному. В кожному з них відбиваються не лише ідіосинкратичні риси стилю письменниці, а й притаманна їй художній уяві евристична сила, що породжує множинні смисли.

Ключові слова: поетика відображення, ідіостиль, Вірджинія Вулф, синкретизм, художня картина світу.

Наука груба, жизнь же соткана тонко, и литература так важна для нас именно потому, что позволяет заполнить зазор между ними.

(Ролан Барт. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. — М.: Издательская группа "Прогресс", "Универс", 1994. — С. 552)

Розмежовуючи поетику як науку, поетику як сукупність домінантних рис авторського ідіостилю і поетику як єдність втілених у тексті фрагментів художньої картини світу, котрі асоціюються з певною ідеєю, певним концептом чи концептосферою, певною художньою деталлю, можна говорити про те, що поетика як ідіостиль значною мірою залежить від характеру та змісту окремих поетик, притаманних творам того чи іншого письменника або літературного напрямку. Так, для малої прози В. Вулф істотне значення, поряд із поетикою уяви [13], має поетика відображення, або рефлексії, в її буквальному і метафоричному смислах. Саме в межах цієї поетики найяскравіше постає характерний для письменниці, і для модернізму в цілому, синтез наукової рефлексії і художньої уяви.

За словами самої Вірджинії Вулф, у її свідомості, як і у свідомості кожної творчої людини, взаємодіють два начала — чоловіче і жіноче, завдяки чому власне і породжуються множинні художні смисли. Проводячи аналогію, можна припустити, що множинні смисли викреслюються в художньому тексті і за рахунок взаємодії наукового знання і художньої реальності.

Усвідомлення того, що зв'язок між наукою і мистецтвом, наукою і художньою літературою є органічнішим і природнішим, ніж це вида-

ється на перший погляд, визначає щонайменше три основних ракурси тлумачення такої взаємодії. З одного боку, це визнання існування "третьої культури", за Ч. П. Сноу, як діалогу між представниками точних, природничих і гуманітарних наук на якомусь спільному для них просторі [10, 32]. З іншого боку, це взаємний вплив і взаємне проникнення двох — природознавчої і гуманітарної — культур шляхом гуманізації точних і природничих наук поряд з емпіризацією й об'єктивізацією гуманітарних. І наостанок, це підхід, заснований на визнанні того, що і наука, і мистецтво суть продукти роботи людської уяви, основу яких становлять єдині розумові процеси [12, 44; 10, 33]. Саме тому, читаючи й аналізуючи художню літературу ми не лише розкриваємо таємниці психології творчості, а й дізнаємося нового про мислення в цілому, про природу наукової думки і про уяву як джерело наукових прозрінь.

Цей останній підхід до інтерпретації глибинних зв'язків між наукою і літературою перегукується з ідеями Р. Барта, висловленими ним у своїй інавгураційній лекції в університеті Колеж де Франс у 1977 р. [1, 545–569] стосовно тієї сили художньої літератури, яку він позначив грецьким терміном *Матезис* (від грец. *mathesis* "наука") на відміну від двох інших її сил — *Мімесису* та *Семіозису* [1, 551]. Стверджуючи, що "у будь-якому літературному творі присутні всі науки разом" [там само], що робить її насправді енциклопедичною, Барт підкреслював, що література, втягуючи всі ці знання у своєрідний коловорот, "відводить їм нібито опосередковане місце, однак саме ця опосередкованість є дорогоцінною" [1, 552]. Завдяки такій опосередкованості література "дає можливість натякнути на потенційні види знання, ті, що ще не передбачені, ті, що ще не виникли: література працює нібито у порожнинах, які існують у тілі науки, вона завжди чи-то відстає, чи-то випереджає останню; вона подібна до Болонського каменя, який вночі випромінює світло, що було поглинуте вдень, і цим своїм вторинним світінням зустрічає кожну нову зорю" [там само].

Важко сказати краще про охудожнення наукового пошуку, ніж це зробив Р. Барт, відзначаючи, що література "залучає знання до нескінченної праці певного рефлексивного механізму, де знання, за допомогою письма, безупинно розмірковує про саме знання, хоч робить це вже не за законами епістемологічного, а за законами драматичного дискурсу" [там само]. Особливе місце в такому охудожненні наукової думки займає проза англійського модернізму і, зокрема, В'ірджинії Вулф з її винятковим інтересом до світу ідей та швидкоплинних вражень. Художнє втілення в образності й оповідних прийомах малої прози В. Вулф (Woolf 1985, 1972) суті явищ, які зазвичай інтерпретуються в термінах класичної фізики І.Ньютона і теорії відносності А. Ейнштейна, вже привертала увагу дослідників художньої семантики [11; 12 та ін.]. Проте значною мірою не розкритою залишалась прогноуюча роль письменниці в її художніх тлумаченнях новітніх досягнень наукової думки — того, що пов'язано з енергією тонких матерій, емоційним резонансом та емпатією як виявами дії дзеркаль-

них нейронів, з математичною топологією, зокрема в контексті сакральної геометрії, і т. ін.

Одним зі шляхів дослідницького занурення у простір думки-емоції Вірджинії Вулф є опора на міждисциплінарні студії (включаючи і дані фізики, нейробіології, когнітивних наук) як підґрунтя для власне лінгвістичного аналізу, що за умови поєднання традиційних і концептуальних підходів до інтерпретації художнього тексту дає можливість упрозорити текстову тканину і в такий спосіб не лише відчутти, але й візуалізувати пульсацію художньої думки письменниці.

Феномен відображення та/або рефлексії осмислюється в оповіданнях В. Вулф у трьох основних вимірах — фізичному, ментальному та комунікативному. У своєму *фізичному вимірі* це явище у Вірджинії Вулф асоціюється з різноманітними природними і штучними поверхнями або субстанціями (такими, як дзеркало, віконна шибка, вода чи водний басейн, крапля дощу, листок, квітка тощо), від яких відбивається або в яких заломлюється світло, даючи, як джерело енергії, поштовх думці, спогадам або викликаючи ті чи інші метаморфози. Як, наприклад, в оповіданні "The New Dress" (Нова сукня), де внутрішній дискомфорт героїні, її комплекси віддзеркалюються, в буквальному і переносному смислах, у низці образів "благородних" та "безридних" комах:

and she strained and strained (standing in front of the looking-glass <...>) to make herself see Rose Shaw and all the other people there as flies <...>. She saw herself like that — she was a fly, but the others were dragonflies, butterflies, beautiful insects, dancing, fluttering, skimming. While she alone dragged herself up out of the saucer (НН, 49).

В оповіданнях В. Вулф своєрідність буквального відображення в тому, що воно є завжди аксіологічно забарвленим, причому характер оцінки, її позитивність чи негативність залежить від джерела відображення. Все, що пов'язано з відображенням у воді, несе позитив, як, наприклад, в оповіданнях "The Mark on the Wall" (Відмітина на стіні) і "The Fascination of the Pool" (Чарівливість ставка). Порівняйте:

How peaceful it is down here, rooted in the centre of the world and gazing up through the grey waters, with their sudden gleams of light, and their reflections <...>! (НН, 44);

<...> pools have some curious fascination, one knows not what <...> That perhaps is why one loves to sit and look into pools (CSF, 220, 221).

Всюди, де з'являється дзеркало, яке надає доступ до прихованих комплексів і хиб персонажу, образ миттєво стає негативним, як, наприклад, в оповіданнях "An Unwritten Novel" (Ненаписаний роман), "The New Dress" або "The Lady in the Looking Glass" (Дама у дзеркалі), де звучать своєрідні, іноді містичні, попередження відносно руйнівної ролі дзеркал у житті людини. Порівняйте:

The looking-glass — no, you avoid the looking-glass (НН, 12);
People should not leave looking-glasses hanging in their rooms any more than they should leave open cheque books or letters confessing some hideous crime (НН, 87).

Відображення у віконній шибці, де відбиваються всі фарби сьогонднішнього дня й одночасно живе сумна пам'ять про дні минулі, про смерті, втрати та гріхи, в аналізованій прозі може бути як позитивно, так і негативно забарвленим, причому і в межах одного твору, як, наприклад, в оповіданні "The Haunted House" (Дім с привидами): *The window panes reflected apples, reflected roses; all the leaves were green in the glass. <...> But the trees spun darkness for a wandering beam of sun. So fine, so rare, coolly sunk beneath the surface the beam I sought always burnt behind the glass. Death was the glass; death was between us* (НН, 3-4).

Зазначені аксіологічні розбіжності пояснюються декількома причинами. По-перше, за законами оптики зображення у дзеркалах (катоптричних¹ поверхнях), воді і склі мають різну фізичну природу. З погляду фізики² відбиття від дзеркальних поверхонь є повним, а зображення у дзеркалі прямим, симетричним (тобто оберненим) і віртуальним, або уявним [див. також 9, 204], воно існує лише у свідомості людини. Віртуальність дзеркального зображення в тому, що воно сприймається як таке, що нібито знаходиться всередині дзеркала, хоч, безперечно, у дзеркала немає ніякої "середини". А обернена симетричність дзеркального зображення є лише наслідком самоідентифікації спостерігача з людиною у дзеркалі; саме ж дзеркало праве на ліве не змінює, а відбиває їх як є [9, 205]. Відбиття світла від водної поверхні аналогічне дзеркальному, проте воно послаблюється тим, що частина світлового пучка, проходячи через прозоре середовище (у нашому випадку воду), заломлюється, попадає на дно, відбивається від нього, заломлюється ще раз на межі повітря-вода, де відбувається накладання відбитого і заломленого променів за механізмом подвійного заломлення. Залежно від однорідності чи неоднорідності середовища рефракції і його товщини маємо посилення чи послаблення світлового пучка. Якщо йдеться про зображення у воді, коли погляд спрямований з дна водойми або на дно водойми, де лежить якийсь предмет, тоді промінь на межі вода-повітря зазнає заломлення і предмет видно таким, яким він є насправді, однак зміщеним. При проходженні світла через скло промінь практично не зазнає відбивання, а тільки заломлюється на межі повітря-скло та скло-повітря. Залежно від товщини скла частинки світла (фотони або кванти) втрачають свою швидкість, ніби затримуючись у цьому середовищі.

По-друге, різна оцінність закладена і в символіці дзеркала й води. Символізм дзеркала залежить не лише від того, що спричиняє дзеркальне зображення, а й від того, що людина хоче побачити у дзеркалі — себе, правду, ідеал або ілюзію [DLS, 124]. З давніх часів дзеркало мислиться як щось суперечливе і магічне; відтворюючи образи, воно певним чином утримує і зберігає їх [СС, 209]. Як символ "подвоєння" дійсності, як межа між поцейбічним і потойбічним, дзеркало є предметом, у який не можна дивитися довго, бо вважається, що воно частинами викрадає душу людини [ЭС, 223]. Як символ уяви і — ширше — свідомості дзеркало включається до парадигми "відбиваючих

поверхонь", що робить його близьким до людського ока і води [там само; СС, 209]. Хоч вода є амбівалентним символом, тому що з нею "пов'язано не лише творення, переродження й оновлення макрокосму і мікркосму, але й загибель світу" [ЭС, 68], вона переважно символізує життєве начало [СС, 119], ототожнюється з колективним несвідомим [ЭС, 68], з інтуїтивною мудрістю, із вселенським збігом потенційних можливостей [СС, 116]. Особливо прикметним у зв'язку з роллю води як рятівного середовища в оповіданнях Вірджинії Вульф є символічне тлумачення занурення у воду, яке "означає повернення до доформального стану, що має, з одного боку, смисл смерті й знищення, а з іншого — відродження і відновлення, оскільки занурення укріплює життєву силу" [там само].

По-третє, різною є роль цих артефактів і субстанцій в житті самої письменниці, яка знайшла свій вічний спокій саме на дні водойми і яку за життя чимало бентежили власна зовнішність і дзеркала, про що свідчить зміст оповідання "The New Dress", яке вважається найбіографічнішим з її оповідань про вечірки [7, 36].

У своєму **ментальному** вимірі, орієнтованому на пізнання себе, інших і життя як такого через їх віддзеркалення у свідомості індивіда, в очах та обличчях інших людей, Вулфова поетика відображення/рефлексії містить три основних мотиви: 1) ідею крихкості власного еґо, напр., *Suppose the looking-glass smashes, the image [of oneself. — O. V.] disappears, and the romantic figure with the green of forests depths all about it is no longer, but only that shell of a person which is seen by other people* (НН, 40–41); 2) мотив розкривально-приховувальної природи комунікації, напр., *Have I read you right? But the human face <...> holds more, withholds more. <...> and in the human eye — how d'you define it? — there's a break — a division — so that when you've grasped the stem the butterfly's off <...> The eyes of others our prisons; their thoughts our cages* (НН, 15); та 3) ідею множинності світів, напр., *As we face each other in omnibuses and underground railways we are looking into the mirror; that accounts for the vagueness, the gleam of glassiness, in our eyes. And the novelists in future will realize more and more the importance of these reflections, for of course there is not one reflection but an almost infinite number* (НН, 41).

Комунікативний вимір поетики відображення Вірджинії Вульф особливо виразно проявляється в оповіданні "An Unwritten Novel", де описується емпатичний, майже телепатичний зв'язок двох пасажирів потягу, який виникає, коли оповідачка, мимовільно імітуючи дивні жести своєї візаві, нібито читає її думки, порівняйте:

<...> *and while she spoke she fidgeted as though the skin on her back were as a plucked fowl's in a poulterer's shop-window.*

<...> *Then she shuddered, and then she made the awkward angular movement that I had seen before, as if, after the spasm, some spot between the shoulders burnt or itched.*

<...> *All she did was to take her glove and rub hard at a spot on the window-pane. <...> Something impelled me to take my glove and rub my*

window. There, too, was a little speck on the glass. <...> And then the spasm went through me; I crooked my arm and plucked at the middle of my back. My skin, too, felt like the damp chicken's skin in the poulterer's shop-window; one spot between the shoulders itched and irritated, felt clammy, felt raw. <...> she had communicated, shared her secret, passed her poison; <...> I read her message, deciphered her secret, reading beneath her gaze (НН, 10–11).

Опис подібної ментальної симуляції як джерела емпатії, соціалізації й емоційного резонансу майже повністю відповідає тому, що нам зараз відомо про дію дзеркальних нейронів [3, 75, 82–83].

Несподіваним чином всі три виміри поетики відображення інтегруються в оповіданні Вірджинії Вулф "The Fascination of the Pool", де ставок виступає не лише як водна поверхня, що віддзеркалює і заломлює світло, але й як сховище пам'яті і генератор особистісних та загальнокультурних спогадів (CSF, 220–221). Це оповідання, скоріше, нагадує есе [7, 57], де центральною є тема розкриття взаємозв'язку між грою світла, води, теперішнього і майбутнього в умовній реальності довкілля й уявній реальності художнього мислення. Оповідання побудоване таким чином, що його можна, з одного боку, розглядати як зразок охудожнення теорії відбиття і заломлення світла, а з іншого боку, як художнє втілення теорії відносності А. Ейнштейна, коли "минуле живе в теперішньому, а теперішнє народжується минулим" [12, 48].

Вже самий зачин оповідання, де акцентується оптична невизначеність глибини ставка (*It may have been very deep* — CSF, 220), фокусує увагу на оптичній грі світла, заломленого у воді, завдяки чому мілкі води можуть здаватися глибокими, а глибокі мілкішими [12, 48], що і розвивається далі:

Round the edge was so thick a fringes of rushes that their reflections made a darkness like the darkness of very deep water (CSF, 220).

Глибину ставка важко визначити не лише з причини відбиття і заломлення світла, але й тому, що на дні водойми лежить щось біле, що згодом виявляється оголошенням про продаж сусідньої ферми: *However in the middle was something white. <...> The centre of the water reflected the white placard and when the wind blew the centre of the pool seemed to flow and ripple like a piece of washing. One could trace the big red letters in which Romford Mill was printed in the water. A tinge of red was in the green that rippled from bank to bank. But if one sat down among the rushes and watched the pool <...> the red and black letters and the white paper seemed to lie very thinly on the surface* (CSF, 220).

Розгадування загадки "чогось білого", наптовхує оповідачку на роздуми про підводне життя, перебіг якого нагадує її роботу свідомості, роботу думки: *while beneath went on some profound under-water life like the brooding, the ruminating of a mind* (CSF, 220). І сама водойма щонайменш потрійно метафоризується: 1) як вмістище, куди "кидаються" думки багатьох людей: *Many, many people must have*

come there <...>, dropping their thoughts into water (CSF, 220); 2) як співрозмовник, до якого можна звернутися із запитаннями: *asking it some question* (CSF, 220); і 3) як сховище, де, у вигляді рідини, зберігаються ці думки, фантазії, скарги, зізнання: *it held in its waters all kinds of fancies, complaints, confidences, not printed or spoken aloud, but in a liquid state, floating one on top of another, almost disembodied* (CSF, 220). Вода, таким чином, стає своєрідним колективним розумом, де думки тих, хто у різний час пішов з життя, вільно й дружньо спілкуються, що й надає ставку особливої чарівливості:

The charm of the pool was that thoughts had been left thereby people who had gone away and without their bodies their thoughts wandered in and out freely, friendly and communicative, in the common pool (CSF, 220).

А за всіма голосами, що втілюються в товщі ставка, звучить той один сумний голос, який все знає і якого ми всі хочемо почути, який можна підняти з дна своєрідною ложкою і який, разом з іншими голосами-думками, негайно вислизає з неї на дно водойми:

Alas, alas sighed a voice, slipping over the boy's voice. So sad a voice must come from the very bottom of the pool. It raised itself under the others as a spoon lifts all the things in a bowl of water. This was the voice we all wished to listen to. <...> so sad it seemed — it must surely know the reason of all this (CSF, 221).

Дивний образ "рідких думок і фантазій" (*liquid thoughts/ fancies*), що є ключовим у цьому оповіданні, стає менш дивним, якщо тлумачити його в термінах сучасної теорії автопоеза, згідно з якою пізнання не прив'язано до мозку людини, "пізнання є феноменом, сфера дії котрого охоплює весь організм" [4, 305]. А це означає, за словами К. Перта, що їх співчутливо цитує Ф. Капра, що "білі кров'яні клітини — це часточки мозку, які подорожують по всьому тілу"³ [там само]. Іншими словами, образ рідких думок, охудожнений свого часу Вірджинією Вулф, набуває в контексті сучасної науки своєї біохімічної і фізіологічної реальності.

Синкретичне поєднання в оповіданнях Вірджинії Вулф наукової рефлексії і художньої уяви, наукового знання й емоційної чутливості, всього того, що Сюзанна Рошет-Кролі називає "science and sentience", розмиває штучні бар'єри між наукою, культурою і мистецтвом, відроджуючи інтерес до модернізму в дещо втомленій постмодернізмом філологічній спільноті по обидва боки океану.

Примітки

1. Катоптричними (від грец. *katoptrikos* "дзеркальний, відображений у дзеркалі") прийнято називати дзеркальні або подібні до дзеркальних поверхні, що відбивають світло [WNCB]. Відповідно, катоптрика — це розділ оптики, який вивчає побудову оптичних зображень дзеркально відображувальними поверхнями [СИС].
2. У наведених поясненнях ми спираємося на джерела, де йдеться про зіставлення корпускулярної (І. Ньютон) і хвильової (Р. Гук та Х. Гюйгенс) теорії світла, а також про теорію відбивання й заломлення Х. Гюйгенса, розвинену далі Т. Юнгом і О. Френелем [2; 5; 6].

3. Завдяки вживанню слова "floating" (той, що плаває на поверхні) в оригіналі ідея рідини простежується ще більш опукло, порівняйте: White blood cells are bits of brain floating around in the body [8, 277].

Література

1. *Барт Р.* Избранные работы: Семиотика. Поэтика: Пер. с фр. / Сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Костикова. — М.: Издательская группа "Прогресс", "Универс", 1994.
2. *Бройль Луи де.* Революция в физике // Dokument HTML. — <http://n-t.ru/ri/br/rf02.htm>
3. *Воробйова О. П.* Ідея резонансу в лінгвістичних дослідженнях // Мова. Людина. Світ: До 70-річчя професора М. П. Кочергана. Збірник наукових статей / Відп. ред. О. О. Тараненко — К.: Вид. центр КНЛУ, 2006. — С. 72-86.
4. *Капра Ф.* Паутина жизни. Новое научное понимание живых систем: Пер. с англ. — К.: "София"; М.: ИД "София", 2003.
5. *Развитие* представлений о природе света // Dokument HTML. — <http://www.college.ru/physics/courses/op25part2/content/chapter3/section/paragraph6.htm>
6. *Рубинович А.* Томас Юнг и теория дифракции // Dokument HTML. — <http://vivovoco.rsl.ru/VV/PAPERS/BIO/RUBIN.HTM>
7. *Baldwin, Dean R.* Virginia Woolf: A Study of the Short Fiction. — Boston: Twayne Publishers, 1989.
8. *Capra, Fritjof.* The Web of Life. A New Synthesis of Mind and Matter. — London: Flamingo, 1997.
9. *Eco, Umberto.* Semiotics and the Philosophy of Language. — Bloomington: Indiana University Press, 1986.
10. *Freeman, Margaret H.* Poetry as power: The dynamics of cognitive poetics as a scientific and literary paradigm // Cognition and Literary Interpretation in Practice / Ed. by Harri Veivo, Bo Pettersson and Merja Polvinen. — Helsinki: Helsinki University Press, 2005. — P. 31-57.
11. *Narey, Wayne.* 1992. Virginia Woolf's "The Mark on the Wall": An Einsteinian view of art // Studies in Short Fiction. — 1992. — N 29 (1). — P. 35-38.
12. *Rochette-Crawley, Susanne.* 2003. Science and sentience: Imagination, space, time and optics in Virginia Woolf's short fiction // PhiN. — 2003. — N 24. — P. 43-53 // Dokument HTML. — <http://web.fu-berlin.de/phn/phn24/p24t3.htm>
13. *Vorobyova Olga.* "The Mark on the Wall" and literary fancy: A cognitive sketch // Cognition and Literary Interpretation in Practice / Ed. by Harri Veivo, Bo Pettersson and Merja Polvinen. — Helsinki: Helsinki University Press, 2005. — P. 201-217.

Довідкова література

- СИС = Словарь иностранных слов. — М.: Русский язык, 1980.
 СС = Керлот Х.Э. Словарь символов. — М.: "REFL-book", 1994.
 ЭС = Энциклопедия символов, знаков, эмблем. — М.: Эксмо; СПб: Мидгард, 2005.
 DLS = Ferber, Michael. A Dictionary of Literary Symbols. — Cambridge: Cambridge University Press, 1999.
 WNCD = Webster's New Collegiate Dictionary: A Merriam Webster. — Springfield (MASS): G.& C. Merriam Company, 1977.

Джерела ілюстративного матеріалу

- CSF = Woolf V. The Complete Shorter Fiction of Virginia Woolf / Ed. by Susan Dick. — New York: Harcourt, Brace, Jovanovich, 1985.
 HH = Woolf V. A Haunted House and Other Short Stories. — San Diego etc.: A Harvest Book, Harcourt, 1972.

О. П. Воробьёва

Киевский национальный лингвистический университет,
кафедра лексикологии и стилистики английского языка

**ПОЭТИКА РЕФЛЕКСИИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АНГЛИЙСКОГО
МОДЕРНИЗМА (НА МАТЕРИАЛЕ РАССКАЗОВ ВИРДЖИНИИ
ВУЛФ)**

Резюме

Статья посвящена рассмотрению поэтики отражения как фрагмента художественной картины мира, воплощенной в короткой прозе Вирджинии Вулф. Поэтика отражения анализируется в трех её основных измерениях — физическом, ментальном и коммуникативном. В каждом из них отображаются не только идиосинкразические черты стиля писательницы, но и присущая её художественному воображению эвристическая сила, порождающая множественные смыслы.

Ключевые слова: поэтика отражения, идиостиль, Вирджиния Вулф, синкретизм, художественная картина мира.

O. P. Vorobyova

Kyiv National Linguistic University,
English Language Lexycology and Stylistics Dept

**POETICS OF REFLECTION IN THE WORKS OF ENGLISH
MODERNISM (based on Virginia Woolf's short fiction)**

Summary

This paper focuses on poetics of reflection as a fragment of artistic model of the world manifested in Virginia Woolf's short fiction. The poetics of reflection is analyzed here in its three main dimensions — physical, mental, and communicative. Each of them does not only reveal the writer's style idiosyncratic features, but also highlights the heuristic force that, being pertinent to Woolf's literary fancy, tends to generate multiple senses.

Keywords: poetics of reflection, artistic model, Virginia Woolf, syncretism, artictic picture of the universe.

УДК 81'373:81'255:276=163.1=03.14'04

Н. И. Зубов, д-р филол. наук, проф., зав. кафедрой,
Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра общего и славянского языкознания

ТЕКСТОЛОГИЧЕСКИЕ ЗАМЕЧАНИЯ К ОДЕССКОМУ СПИСКУ ПЕРЕВОДНЫХ КОММЕНТАРИЕВ К СЛОВАМ ГРИГОРИЯ БОГОСЛОВА

В статье рассмотрены текстологические и некоторые языковые особенности комментариев Никиты Ираклийского к 39 Слову Григория Богослова за сербской рукописью № 1/111 фонда Одесской государственной научной библиотеки им. М. Горького в сопоставлении с другими подобными рукописными комментариями. Установлен правильный порядок страниц памятника, обнаружены черты его македонского протографа, высказано предположение о существовании как минимум двух самостоятельных славянских переводов комментариев данной тематики.

Ключевые слова: памятники письменности, палеославистика, Григорий Богослов, Никита Ираклийский.

Творчество св. Григория Богослова (ок. 330–390), одного из отцов церкви, к тому же любимого писателя младшего из двух солунских братьев св. Кирилла, оказалось в сфере славянской рецепции ещё, быть может, в ту же кирилло-мефодиевскую эпоху. Наиболее ранний древнеболгарский перевод XIII Слов Григория Богослова известен по переписанному на Руси сборнику XI в. (рукопись Q. п. I.16, РНБ) [1]. Позднее в церковном обращении утвердились сборники, состоящие из 16 Слов этого учителя церкви.

В XI в. стараниями византийского христианского писателя Никиты Ираклийского (ок. 1030–1100), были составлены комментарии-схолии к Словам. Сначала схолии существовали особо, а потом стали вставляться в тексты сборников, где Слова с этой целью разбивались на разделы, после которых и следовали соответствующие комментарии.

На славянский язык схолии стали переводиться также очень рано — их следы обнаруживаются уже в указанном сборнике XI в. Среди этих комментариев наше внимание привлекают схолии к тем античным мифологемам, которые упоминаются в Словах Григория Богослова. Поскольку сборники 16 Слов были богослужебными книгами, то священнослужители *volens nolens* вынуждены были обращать внимание на упоминания эллинистических культов как в самих Словах, так и в комментариях к ним. Таким образом, в определённых церковных кругах, пускай и не широких, зато наиболее образованных, внимание к античному наследию поддерживалось постоянно.

В рукописи № 1/111 из собрания В. И. Григоровича Одесской государственной научной библиотеки им. М. Горького находится

в своём роде примечательный памятник средневековой церковной книжности, относящийся именно к этому предмету (полное издание текста памятника см. [5]). Сама рукопись в 117 листов на простой бумаге, датируемая XV в., приобретена В. И. Григоровичем в Хиландарском монастыре в с. Габарово близ Филиппополя. По составу рукопись представляет собой, по определению В. Н. Мочульского, сборник толкований статей и летописей сербских. Он же даёт краткое представление каждой из статей сборника [7].

Интересующий нас памятник (далее Одесский список), находящийся на л. 68–76 рукописи, характеризуется В. Н. Мочульским как не имеющее начала "Сказание об эллинских богах" [7, 23]. На самом деле памятник оказывается третьим в дополнение к двум уже известным науке вариантам сербской редакции особых толкований на Слова Григория Богослова, обнаруживаемых в рукописи № 55 Синодального собрания ГИМ (Москва), датируемой последней третью XIV в. (л. 1–7, порядок листов перепутан при переплётё — правильный: л. 1–5, 7, 6 об.), и в рукописи № 307 из того же собрания (л. 417 об.-421, либо 415 об.-419 по параллельной нумерации; рукопись датируется 1423 г.) — далее соответственно Сн307 и Сн55. Для сопоставления у нас привлечены общие для списков места, касающиеся мифологем, встречающихся у Григория Богослова (преимущественно в 39 Слове "На святые светы явлений Господних"¹).

Впечатление об отсутствии начала Одесского списка вызвано тем, что листы памятника перепутаны при переплётё. Обычный зачин, касающийся толкования мифологем 39 Слова, оказывается в начале лицевой стороны л. 69, причём видно, что текст оторван от предыдущего утраченного содержания. Впрочем, изложение самих мифологем начинается с 6-й строки оборотной стороны л. 69 вполне связно: Прикъзнословоу^т вѣслови еллинци. тако вльшѣвство оуслыша кро^н вѣць дѣвѣ. изгнати се ѿ цр^твѣа вѣговѣ единѣ^м дѣтеи его. погантааше елика раж^ааше емоу моужьска жѣна его реа. Далее текст связно продолжается до конца оборотной стороны л. 74, соответствуя по содержанию обычному порядку следования мифологем. Л. 74 об. обрывается словами: Ёкатоу богиню нѣци лоуноу быти глѣють. ины ж екатоу глѣють богиню <...> (оборвано продолжение о лвиной упряжке в колеснице Гекаты). А следующий л. 75 начинается несвязным концом мифологемы о поклонении Апису-тельцу в Мемфисе.

В общей архитектуре комментариев эпизод об Аписе вообще-то следует после упоминания Гекаты и после нескольких других эпизодов. Следовательно, между этим упоминанием и упоминанием Аписа обнаруживается явный разрыв текста. А если обратиться к первым листам Одесского списка, то оказывается, что этот разрыв заполняется содержанием оборотной стороны л. 68. Эта сторона листа начинается киноварным выделением мифологемы об Осирисе: Ёгип^тьска прикъзнъ глѣть. ако осирн^а и трифω^с братъ его. вѣхоу съпротивни возы. Далее следует изложение в обычном по другим спискам порядке мифологем, которое заканчивается на этом же л. 68 об. словами об

Аписе: мѣндисмане же почитахоу юнца. и апида того имѣноующе. Идсы томоу твореще питахоу его. и жрѣтвы творѣще и приносеще трѣхъствовахоу. знамѣнїа же нѣкаа и зличнаа имаше апидъ. Именно этот эпизод и находит продолжение на л. 75: слова и егда таковы въ чрѣдѣ раждаше. авые въ осцѣнїнїе гасли прїемакт се Ѡ ни^х вне всякого сомнения связываются именно с концом оборотной стороны л. 68.

Что касается лицевой стороны л. 68 (с него, напомним, и начинается Одесский список), то здесь находится не имеющая начала критика халдейской астрологии: чьто соу^т или что воу^ать зау^тр^а. иже нарѣ гае ісаїа гактѣ. станите и спасете, звѣздословници небеснїи. зрѣщен звѣзди, да руекоу^т что хоце^т прїнт.

Вместе с тем в списке отсутствуют следующие мифологемы: предвещания Трофония из-под земли (место мифологемы — непосредственно после рассказа о Гекате), святилище Аполлона в Дельфах, Додонский дуб, Кастальский источник, гадания по внутренностям рассеченных животных. Именно после последнего эпизода обычно и следует рассказ о халдейской астрономии. Итак, в Одесском списке между оборванным концом мифологемы о Гекате и оборванным началом о халдейской астрономии утрачен, скорее всего, один лист.

Таким образом, связный порядок листов должен быть таким: 69–74 об., 68–68 об., 75–76 об. Важно заметить, что в рукописи после этого памятника с л. 77 помещено толкование вкратце на 16 Слов Григория Богослова с выделенным заголовком. По объѣму это толкование ничтожно мало, однако по содержанию связное, а конец его, приходящийся на серединную часть листа, отмечен знаком конца. Похоже, что рассматриваемый нами список схолий сюда не принадлежал. Тем не менее, с л. 30 в рукописи начинается памятник Бгслова Ѡ еже евагрїю мныхоу. Есть и другие места, называющие Григория Богослова. В этом смысле состав рукописи по содержанию, по графико-орфографическим особенностям и по языку ещё требует отдельного исследования.

Упомянув выше о двух уже известных списках особых толкований сербского происхождения, сошлѣмся на Д. Н. Буланина, который именно таким образом определил характер памятников в Сн55 и Сн307 [2, 161]. На оба памятника указали уже А. В. Горский и К. И. Невоструев, правильно определив содержание первого из них как отрывки из толкований на 43 Слово Григория Богослова "Надгробное Василию, архиепископу Кесарии Каппадокийской" и другие объяснения разных предметов, относящихся к мифологии и язычеству, на которые указывается в Словах св. Григория [3, 30–31; 4, 197–198].

На памятник в рукописи Сн307 указал также и Н. С. Тихонравов [8, 85], приведя только часть названия (*Сказание о скверных бозех еллинских*) и не отмечая, что этот памятник является переводом схолий Никиты Ираклийского к 39 Слово Григория Богослова. Полное их название в рукописи — Сказанїе о скврънннх бозѣх еллинскнх. сѣт же имена тѣхъ въ прѣвомъ словѣ грїгврїа бгослва, на бготавлкнїе. емоу же зачело. пакы іс мои пакы таннство. Название примечательно тем, что

указывает именно на 39 Слово и определяет его как первое. Этот порядок известен на сегодня только по указанной выше рукописи XIII Слов Григория Богослова. В более поздних сборниках в составе 16 Слов этот порядок иной. Следовательно, обнаруживается довольно веское указание на то, что славянский перевод схолий был предпринят одновременно с первым переводом творений св. Григория, т. е. очень рано.

Примечательно, кстати, и то, что эти схолии имеют толкование мифологемы, отсутствующей в 39 Слове, зато названной в 5 Слове ("Второе обличительное на царя Юлиана"). Это миф о Дионисе и юноше Просимне, который указал Дионису путь в Аид *на мзде блуда*, как сообщает древний текст. В состав сборников 16 Слов Григория Богослова это произведение не включалось. Зато оно есть в составе сборника XIII Слов. Не исключено, что эта черта также может указать на то, что речь идёт о схолиях к сборнику XIII Слов.

Что касается списка схолий по Сн55, то он характерен тем, что отражает последовательность 43 и 39 Слов. Подобный порядок присущ именно рукописным сборникам 16 Слов Григория Богослова, используемых в церковной службе. Обычно в таких сборниках это Слова 9 и 10.

Ещё одна особенность проявляется в том, что первые 7 листов с комментариями находятся в рукописи Сн55 непосредственно перед списком Шестоднева Иоанна экзарха Болгарского. На первом листе Шестоднева по верху искусной заставки, предшествующей красочному заглавию, размещена позднейшая, по всей видимости, надпись *ѣзѣмерь стѣго и великаго Василиа*. По устному сообщению Г. С. Баранковой, подобные приписки можно найти во многих списках шестодневок независимо от их авторства. Тем не менее, это не противоречит тому, что приписка в данном случае, вероятно, и дала когда-то повод присовокупить к началу рукописи Шестоднева текст о Василии Великом — 43 Слово ("Надгробное Василию...").

Заканчиваются схолии в Сн55 словами *вѣхѣ же сѣн сѣвѣ црѣци и црѣне* на последнем л. 6 об. в его последней же и законченной строке. Этим эвгемерическим замечанием подводится итог эллинским генеалогиям, отчего возникает впечатление завершенности списка. На самом же деле как в Одесском списке, так и в списке Сн307 точно после таких же слов стоит знак окончания темы, но затем с киноварной буквы открывается эпизод, повествующий о домогательствах Зевсом Исида и превращении последней в корову. Итак, конец схолий в Сн55 на самом деле оказывается утраченным (как утрачено и начало — это видно по содержанию их начала).

Надо сказать, что при совершенно определённых чертах сербского происхождения Одесского списка (нейтрализация еров, нейтрализация написаний *ы/и*, употребление буквы *е* на месте юса малого и другие приметы) за ними проступают и черты болгарского протографа, с которого был переписан сербский текст. Это написания *вѣ²доушнаа*, *нѣ²каа*, *злччнаа*, *глѣ²маа*, *поглитааше*, *бж²твнаа*, *ѣнвонъскааго*, *оупиваающе*

се, почитаахоу, глѣмааго, неп'щеваахоу, обнажеваахоу се, назнамѣноваахоу, празноваахоу, хоудѣшаа животнаа прѣсмикаемаа, показоваахоу и др.

Вместе с тем достаточно большое число случаев употребления *ѣ* на месте этимологического *Ц* указывает, по всей видимости, на македонскую диалектную основу протографа: творѣще (твореще в Сн55), стѣзали, гласѣще, владѣще, въсходѣщъ, съскръвѣще, семѣ, творѣ, оуранахоу сѣ, съходѣщен, въ врѣмѣ, приносѣще, клѣти, въходѣщѣ и др. Неоднократно встречаются и написания с *ѣ* на месте этимологического *е*: сновѣ, жѣна, жѣни, знамѣнѣа, вѣщъ, имѣновати, Ѹкрадѣ, писковѣ, вѣтхнѣ, семѣна, въспомѣновати, прѣндѣт, стѣгно, извѣа, имѣнова, прѣндѣ, Ѡтоудѣ, семѣлаиноу, (врѣже) въ морѣ, приверѣтѣль.

Из трёх названных списков — Одесский, Сн55 и Сн307 — между собой наиболее близки первые два. Совпадения общих для них мест почти абсолютны, незначительные разночтения касаются иногда порядка слов в словосочетаниях, а также проявляются в том, что список Сн55 имеет несколько мест, чуть более пространных, нежели в Одесском списке. Очень похоже на то, что оба списка непосредственно и независимо восходят к общему протографу. Действительно, список Сн55, имея эпизодически чуть больший объём, не мог быть списан с Одесского, а Одесский, имея, в свою очередь, многочисленные предполагаемые македонизмы, не мог, скорее всего, списываться с Сн55, также имеющего болгарские приметы, просвечивающиеся сквозь сербский извод памятника. Что же касается македонских примет в Сн55, то столь явно они не представлены. Во всяком случае, буде такие приметы окажутся, их всё же гораздо меньше, нежели в Одесском списке.

Все три списка имеют несколько магистральных лексических особенностей, объединяющих их и вместе с тем отличающих от тех схолий, которые обнаруживаются в сборниках 16 Слов Григория Богослова, имевших церковное бытование на Руси (для сравнения, пока что неполного, взяты места из рукописи № 954 Синодального собрания ГИМ, нескольких сборников, представленных в оцифрованном виде на интернет-сайте Свято-Троицкой Сергиевой лавры и один сборник Соловецкого собрания № 92/92 РНБ²).

Приведём наиболее выразительные примеры. В списках сербской редакции матерью богов правильно называется Рея, тогда как в противоположной группе списков на это место ошибочно попадает Ира (т. е. Гера). Эта же ошибка, кстати, обнаруживается также в Еллинском летописце и Виленском хронографе. Ту же особенность обнаруживает и Временник Георгия Амартола. Быть может, на Руси на её появление повлияло "Сказание Афродитиана", в котором Гера (Ира) апокрифически оказывается предшественницей Богородицы [6].

Далее интересно то, что в списках сербского происхождения отсутствуют некоторые народные этимологии. Так, в сербских списках о сокромом на Крите Зевсе говорится, что Гера-Ира овстави около его вѣсове нѣкѣе юноше. гласѣще и плещѣще ороужѣами и тимѣбани. и играюще въоруженми играѣа, еже именуѣт се Ѡ еллинѣ пирихи. да клопотомѣ оро-

ѹжи въ змогѹт сѹпокрити отрочища бѣва плачемаго тежки глаѹ. Здесь слово пирихи отражает греческое *πυρρίχη* 'пирриха (военная пляска дорического происхождения)', но имеет и проекцию на *πυρρίχιστής* 'участник пиррихи' при переносном значении 'безбородый, юноша'.

В противоположной группе списков (написанным древнерусским изводом церковнославянского языка) находим такое изложение: и приведе кириты бѣсы нѣкиа. гласаща и плещюща въ оружьи и плащюща. же глѣть са огна глаѹ. да гриманьи оружья. възможесть покрыти младенца. бѹ плащющю (кстати, по лингвистическим приметам уже тут можно увидеть древнерусский извод старославянского языка).

Итак, вместо слова *юноши* в первом случае во втором случае обнаруживается слово *куреты*, а слово *πυρρίχη*, сохранённое в первом случае, во втором оказывается переведённым, но переведённым неправильно, с учётом другого греческого слова — *πυρρίχέω* 'раздаваться вокруг, звучать, звенеть; оглашать или наполнять шумом, звоном', в котором приставка *πυρ-* явно соотнесена с *πῦρ*, *πῦρός* 'огонь', тогда как само по себе слов *ρίχέω* значит 'греть, грохотать; звенеть, звучать, гудеть'.

Подобных примеров разночтений, требующих более скрупулёзного и объёмного рассмотрения различных списков, содержащих схолии Никиты Ираклийского, довольно много. В целом же, подводя предварительные итоги, отметим, что анализ наталкивает на предположения, что, во-первых, перевод схолий к Словам Григория Богослова был предпринят на славянском юге ещё к тому сборнику XIII Слов, список с которого сделан и на Руси в XI в. Во-вторых, можно гипотетически поставить вопрос о существовании какого-то иного перевода схолий, осуществлённого, возможно, также на Руси. В любом случае и независимо от конечных результатов поиски в этом направлении представляются весьма перспективными для понимания средневековых книжно-культурных взаимосвязей славян и Византии.

Примечания

1. По Sn307 как наиболее чётко ориентированному на 39 Слово таких эпизодов более 30: осклопление Урана Кроном; поглощение Кроном своих детей и укрывании Зевса; оргиастические культы фригийцев в честь Реи; Деметра и похищение Персефоны-девы; сожжение Семелы перуном Зевса и рождение Диониса; рождение Афины из головы Зевса; вакхические оргии; осклопление Кроноса Зевсом и рождение Афродиты; сожжение Диониса в ад и юноша Просими; фаллический культ; остановка Артемидой эллинских кораблей во время похода на Трою; хвастовство Агамемнона, убившего лань якобы искуснее, нежели Артемида; жертвоприношение Ифигении и её чудесное спасение у тавров; поклонение спартанских юношей Артемиде-девственнице; Танталово гощение богов мясом Пелопа; Деметра и слоновое плечо оживлённого Пелопа; Геката-луна и как богиня на колеснице, запряжённой львами; вещания Трофония из-под земли; святилище Аполлона в Дельфах; додонский дуб; кастальский источник; гадания по внутренностям животных; халдеи-звездочёты, высмеиваемые пророком Исаией; изобретение многобожной веры фракийцами; Орфей и его лира; Митра-солнце; поклонение халдеев Митре; растерзание Осириса; домогательство Зевсом Исиды и превращение её в корову; козёл-бог мендисиян; Апид-телец у мемфисцев; поклонение Нилу-плододаву.

2. Пользуемся случаем выразить благодарность А. С. Щёкину, любезно переславшему нам сделанную им от руки копию схолий по этой рукописи.

Литература

1. Будилович А. XIII Слов Григория Богослова в древнеславянском переводе по рукописи Императорской публичной библиотеки XI века. — СПб.: Тип. Акад. Наук, 1875. — XII+285 с.
2. Буланин Д. М. Античные традиции в древнерусской литературе. — München: Sagner, 1991. — 465 с. (Slavistische Beiträge / Red. Peter Rehder; B. 278).
3. Горский А., Невоструев К. Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки. — М.: Синод. типография. — Отд. II. Писания святых отцев. I. Толкование Священного Письма. — 1857. — 201 с.
4. Горский А., Невоструев К. Описание славянских рукописей Московской Синодальной библиотеки. — М.: Синод. типография. — Отд. III. Книги богослужебные. — Ч. I. — 1869. — 584 с.
5. Зубов М. І. Одеський список середньовічних рукописних коментарів до Слів Григорія Богослова // Слов'янський збірник. — Одеса, 2006. — Вип. XII. — С. 33–46.
6. Зубов Н. И. Женская теонимия в древнерусском толковании XXXIX Слова Григория Назианзина // Вопросы ономастики. — Екатеринбург: Ин-т русск. языка им. В. В. Виноградова; Уральский гос. ун-т, 2004. — № 1. — С. 40–47.
7. Описание рукописей В. И. Григоровича. Составил приват-доцент Императорского Новороссийского университета В. Мочульский. — Одесса: Типо-литография штаба Одесского военного округа, 1890. — 81 с.
8. Тихонравов Н. А. Слова и поучения, направленные против языческих верований и обрядов // Тихонравов Н. А. Летописи русской литературы и древности. — М.: Грачев и Комп., 1862. — Т. IV. — Отд. III. — С. 83–112.

М. І. Зубов

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра загального і слов'янського мовознавства

ТЕКСТОЛОГІЧНІ ЗАУВАГИ ДО ОДЕСЬКОГО СПИСКУ ПЕРЕКЛАДНИХ КОМЕНТАРІВ ДО СЛІВ ГРИГОРІЯ БОГОСЛОВА

Резюме

У статті розглянуто текстологічні та деякі мовні особливості коментарів Микити Іраклійського до 39 Слова Григорія Богослова за сербським рукописом № 1/111 фонду Одеської державної наукової бібліотеки ім. Максима Горького у зіставленні з іншими подібними рукописними коментарями. Встановлено правильний порядок аркушів пам'ятки, виявлено риси її македонського протографа, висунуто припущення про існування принаймні двох самостійних слов'янських перекладів коментарів окресленої тематики.

Ключові слова: пам'ятки писемності, палеославістика, Григорій Богослов, Микита Іраклійський.

M. I. Zubov

Odessa I. I. Mechnikov National University,
Chair of General and Slavonic Linguistics

**TEXTOLOGICAL REMARKS TO ODESSA LIST TRANSLATED
COMMENTARIES TO GREGORY THE THEOLOGIAN'S SERMONS**

Summary

Textological and some language peculiarities of the Nikita of Heraclea's commentaries to the 39-th Sermon of Gregory the Theologian according to Serbian manuscript № 1/111 from the fund of Odessa State Library named after Maxim Gorky are reviewed in the article in comparison with otherlike handwritten commentaries. The correct order of the literary monument's pages has been established, the traits of its Macedonian protograph has been revealed, the hypothesis as to the existence of at least two independent Slavonic translations of comments of the outlined subject has been suggested.

Keywords: literary monuments, paleoslavonic philology, Gregory the Theologian, Nikita of Heraclea.

УДК 808.3-083-55

Є. А. Карпіловська, д-р філол. наук, проф., провідний наук. співроб.,
Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАНУ

КОРПУСИ КОРЕНЕВИХ МОРФЕМ У СЛОВАЦЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ: МОЖЛИВОСТІ АЛЬТЕРНАТИВНИХ РІШЕНЬ

Статтю присвячено зіставному аналізу запозиченої лексики в сучасних словацькій та українській мовах, зокрема, словопороджувальному потенціалу коренів у споріднених словах іншомовного походження та засадам їхнього виділення в основах запозичень. Фактографічне підґрунття для здійснюваного аналізу становлять корпуси гніздових кореневих словників — "Словника кореневих морфем словацької мови" колективу авторів на чолі з д-ром М. Соколовою та "Кореневого гніздового словника української мови" Є. А. Карпіловської.

Ключові слова: словопородження, запозичення, морфема, корінь, ступінь подільності основи слова.

Видатний український філософ, поет і церковний діяч кінця XVII — початку XVIII ст. Феофан Прокопович порівнював укладання словників з працею галерників і не дарма. Різниця між галерниками і словникарями, і різниця, без сумніву, сутнісна, в тому, що словникар на відміну від галерника береться до своєї праці добровільно і дістає від неї задоволення, інтелектуальну насолоду творчості попри всю фізичну виснажливість такої праці. Притягальна сила словника полягає в тому, що він пропонує таку модель досліджуваного об'єкта, яка водночас підсумовує наявні знання про нього і відкриває перспективу для одержання якісно нових знань. Ю. М. Караулов дуже влучно назвав словник "відповіддю на будь-яке лінгвістичне завдання" [2, 42]. І цю добре відому істину ще раз переконливо доводить укладений колективом авторів під керівництвом д-ра Милослави Соколової "Словник кореневих морфем словацької мови" (далі — СКМ), який вийшов друком у видавництві Пряшівського університету наприкінці 2005 р. Його теоретичне та практичне підґрунття заклав виданий у Пряшеві 1999 р. "Морфемний словник словацької мови" (далі — МСС), який підготували колеги Милослава Соколова, Густав Мошко, Франтішек Шимон та Володимир Бенко. Реєстр МСС обсягом близько 66500 лексем і склав основу корпусу "Словника кореневих морфем словацької мови". Одразу зауважу, що було б доцільно і цікаво у передмові до цього словника, крім кількості лексем, подати і кількість самих гнізд (реєстрових кореневих морфем) у Словнику, а можливо, і диференціювати цю кількість за різними типами поданих у ньому гнізд. Відповідні зауваги щодо можливості такої диференціації вміщено в докладній теоретичній передмові до СКМ, зокрема в ній подано відо-

мости про розподіл гнізд з неваріабельними (KYD)-варіабельними (AK² (AK) / K³) кореневими морфемами, коренями-дублетами (КОКТАЙЛ / КОКТЕЙЛ), коренями з потенційно можливим дальшим поділом ([KO]LAPS ([KO]LAB)). Важливими для дериватологів та морфемологів, особливо в плані зіставних досліджень лексиконів, були б і показники кількості гнізд з підгніздами і без, гнізд з різними типами мотивації спільнокорневих слів тощо. Такі відомості, на моє переконання, уточнили б і суттєво доповнили картину реалізації словопороджувального потенціалу аналізованих коренів у сучасному словацькому лексиконі, а також уможливили її зіставлення з лексиконами інших слов'янських мов. Я глибоко вдячна колективу авторів "Словника корневих морфем словацької мови" і передусім особисто вельмишановній пані доктор Милославі Соколовіч не лише за можливість познайомитися в рукописі з цією фундаментальною працею, а й взяти участь як рецензент в її обговоренні на завершальному етапі підготовки корпусу Словника до друку. Для мене така співпраця була надзвичайно цікавою і повчальною, оскільки ніщо так не поглиблює знання про свій власний об'єкт дослідження, як можливість його зіставлення з іншим подібним. В основу пропонованої увазі читачів статті і покладено матеріали моєї офіційної рецензії на СКМ, а також матеріали дискусії з авторами СКМ, яка відбулася в червні 2005 р. на семінарі в Пряшівському університеті, присвяченому обговоренню остаточної версії "Словника корневих морфем словацької мови".

СКМ неминує спонукав до порушення вічних питань словотвірної морфеміки, передусім до висвітлення "ножиць" між прагненням його авторів уніфікувати подання коренів і різним функціональним статусом останніх у слові, а отже, й різним ступенем відповідності певних виділених у реєстрі СКМ морфем класичному визначенню кореня як стрижневої значущої одиниці слов'янського слова, як центру його змістової ваги. Гніздовий спосіб подання лексики в СКМ увиразнив співвідношення вільного, прозорого за своєю внутрішньою формою кореня і так званих радикалідів різного походження і різної міри близькості до такого кореня як еталона цього класу морфем. Завдяки об'єднанню спільнокорневих слів за їхніми мотиваційними відношеннями дослідники словацької мови та будь-який зацікавлений читач СКМ дістає змогу побачити в цілому спектр функціонування того чи іншого кореня в системі сучасної словацької мови, міру й особливості реалізації його словопороджувального потенціалу.

До появи "шлейфа" радикалідів, ніби-коренів, закономірно призводить динаміка лексикону, різноспрямовані тенденції його розвитку, а саме: приплив і адаптація нових запозичень, творення нових слів від уже наявних у лексиконі, як запозичених, так і питомих. Зокрема, реалізація словотвірного потенціалу нових і старих запозичень сприяє формуванню тла для "упрозорення" певних іншомовних коренів або тих їхніх частин, які в мові-реципієнті, в даному випадку, у сучасній словацькій мові, можна осмислити, як корені. Поява такого "тла" дає можливість сприймати цілий ряд слів у сучасній словацькій мові як

повністю або частково подільні, виділяти в них корені на підставі різних ступенів подільності основ таких слів. Використовуючи принципи системного підходу до опису мотивованої лексики [12, 15-29; 11], зокрема, наявність у складі слів до- або післякореневих елементів, яким можна надати статус формантів (префіксів, суфіксів чи суфіксифлексій), укладачі СКМ виділяють цілу низку так званих умовних, гіпотетичних коренів, позначаючи їх спеціальним символом * (астериском), пор.: *ABSURD *absurd-um* (пор. [adj]ekt-ív-um, domín-i-um), *•DROB *drob-i:t'* (sa), *drob-y*, *o-drob-in-a* тощо.

Протилежний шар у корпусі СКМ складають слова, що відходять на периферію лексикону, втрачають свої твірні одиниці й мотивований характер своєї формально-семантичної будови, через що відбувається затемнення їхньої внутрішньої форми. Внаслідок цього діють процеси спрощення або перерозкладу основ таких слів, а отже, відбуваються процеси формування в них нових коренів. Прямо з названими тенденціями змін якісного та кількісного складу кореневого корпусу мови пов'язані і тенденції деетимологізації словотвірних гнізд, їхнього розпаду, зокрема формування гнізд з омографічними коренями-вершинами. З приводу саме таких коренів у складі реестру СКМ передусім виникла наша дискусія з авторами, дискусія, цікава і плідна за своїми наслідками для опрацювання як словацького, так і українського лексикону. Ідеться насамперед про ступінь засвоєння в словацькому та українському лексиконах запозиченої лексики й адекватні способи лексикографічного моделювання коренів з різними функціональними властивостями. Саме на них вважаю за необхідне зупинитися докладніше. Стосовно коренів у цих словах можна, на мій погляд, окреслити такі першочергові дослідницькі завдання:

1. Критерії виділення кореня і надання йому статусу члена класу корневих морфем.
2. Статус кореня в межах самого класу — характер і міра його віддалення від еталонної одиниці-“візитівки” класу, які й зумовлюють ступінь складності його виділення.
3. Межі формального та змістового варіювання кореня, явища кореневого суплетивізму та аломорфії.
4. Сфера функціонування кореня: загальноповсякденний-професійний, термінологічні шари лексикону, апелювати-оніми. Спектр морфем, з якими такий корінь здатний поєднуватися, або його приєднувальна (лівобічна) й породжувальна (правобічна) комбінаторна сила.

Коло окреслених вище проблем визначає не тільки обсяг завдань, які повинен розв'язати укладач морфемно-словотвірного словника, а й виразно демонструє необхідність зважати при цьому на неоднорідний, динамічний характер самого кореневого корпусу будь-якої живої мови. Нижче на конкретних прикладах нашої дискусії з авторами СКМ спробую виділити ті корені, з приводу яких можливі альтернативні рішення і які в словацькій та українській мовах виявляють спільний характер функціонування. Разом з тим звертаю увагу і на ті корені, функціональні

властивості яких, передусім їхня словопороджувальна активність, різняться в обох мовах. На мою думку, такий зіставний аналіз кореневих корпусів обох мов, який мені полегшує досвід роботи над власним "Кореневим гніздовим словником української мови" [3], дає можливість глибше й точніше визначити спільне (типологічне, універсальне) й відмінне (характерологічне, специфічне) в словотвірній морфеміці кожної з аналізованих мов і водночас краще збагнути загальні принципи категоризації світу в слов'янських мовах.

1. Лексеми, розглянуті нижче в прикладі № 1, змушують ще раз замислитися над стадіями адаптування запозичених слів до граматичної та лексичної системи мови-реципієнта, спонукають брати до уваги різні ступені подільності, "розмонтування" основ таких лексем (про ступені подільності див. [9; 6; 7; 8]). Звичайно, що характер рішення, яке в певному конкретному випадку приймає дослідник, визначає той мовний ґрунт, на якому він здійснює синхронний морфемний аналіз запозиченої лексики. При цьому мовний ґрунт трактуємо як систему формальних та семантичних зв'язків запозичення в мові-реципієнті. Наскільки суттєвим при формуванні такої площини аналізу є добір фактичних джерел, продемонструю на деяких прикладах з СКМ. Автори цього Словника, як уже йшлося на початку статті, за фактичну основу його корпусу взяли реєстр МСС. Однак, як показують деякі гнізда, неабияк прислужилися б, наприклад, матеріали академічного тлумачного словника словацької мови в 4-ох томах, не враховані в МСС. Вони допомагають точніше визначити словопороджувальний потенціал запозичених коренів, мотиваційні відношення певних лексем, специфіку формального варіювання окремих коренів іншомовного походження, а також увиразнюють на словацькому мовному ґрунті самі такі корені. Зокрема, в деяких з поданих у СКМ гнізд відсутні твірні одиниці, натомість 4-томний тлумачний словник словацької мови дає можливість їх відновити, що суттєво змінює картину функціонування відповідних коренів, пор.: наявне в СКМ слово *abortion*:*n-y* і відсутнє в ньому його твірне *abortion*. На відміну від цього гнізда у гнізді слів з коренями *AKR*¹/*AKRO* подані лише композити *akro-opum-φ*, *akro-bac-i-a* і немає таких слів з 4-томного тлумачного словника з цим же коренем у початковій основі, як *akrofobia*, *akromegalia*, *akropola*, *akrostich* (*akrostichon*), *akrotéria*. До гнізда з коренем *BAGÁŽ* не включено слово *bagážia*, зареєстроване тлумачним словником, а до гнізда з коренем *BAND* — слово *banditizmus*. Ці приклади (а їх низку можна продовжити) засвідчують доцільність включення до корпусу СКМ тієї лексики з інших фактичних джерел, зокрема з тлумачних словників словацької мови, яка не тільки доповнює сформовані гнізда, а й витворює тло для виділення зв'язаних, потенційних коренів або ж коренів іншомовного походження із затемненою семантикою. Скажімо, введення до гнізда з коренем **FRUKT* слів *fruktifikácia*, *fruktifikačný*, *fruktifikovať*, представлених у 4-томному тлумачному словнику, підсилило б підстави для виділення цього гіпотетичного кореня. Так само для гнізда з коренями **FAK* / *FAX*

неабияк прислужилися б з цього ж джерела слова *faksimilovat*, *faktik*, *faktitivum*, *faktitivny*, *faktologicky*, *faktum*, відсутні в корпусах МСС та СКМ.

Доречно в контексті цих міркувань пригадати зауваження І. О. Бодуена де Куртене про те, як по-різному сприймають іншомовну лексику люди, що знають і не знають мову-джерело запозичення [1]. Постає питання, якою мірою, аналізуючи словацьке або українське слово іншомовного походження, ми повинні враховувати його етимон, праобраз у мові-джерелі запозичення. Вважаю, що для вироблення критеріїв синхронного морфемного аналізу такої лексики визначальним має бути принцип спирання на власний мовний ґрунт, тобто на ті формально-семантичні зв'язки аналізованого слова, що склалися у нього в системі мови-реципієнта, мови-безпосереднього об'єкта аналізу лексикографа. Межі подільності певної основи, крім того, зумовлює спрямування на відтворюваність, серійність появи певного кореня чи афікса в структурно спільних лексемах. Матеріали МСС та СКМ виявляють намагання авторів поєднати ці два часом несумірні й взаємозаперечні підходи. Крім того, часто прагнення до стрункості і послідовності аналізу вступає в конфлікт з реальною неоднорідністю, динамікою мовного матеріалу. Чи є сенс згладжувати таку багатошаровість формально подібних, але функціонально неоднорядкових явищ? Чи не переконливішою і цікавішою для дослідника і майбутнього користувача СКМ буде картина амплітуди входження певних запозичень до словацького лексикону, картина спектру стадій їхнього засвоєння, "просування" в ньому, передусім картина реалізації словотвірного потенціалу таких іншомовних лексем? Гадаю, що попри всю складність такої динамічної гетерогенної моделі вона адекватніше відобразить реальний стан речей. Лексеми, вміщені у прикладі № 1, дають цікаву поживу для роздумів з цього приводу. Матеріали СКМ та МСС (перший стовпчик таблиці) аналізую на тлі українських паралелей, а також зіставляю такі лексеми з їхніми етимонами в мовах-джерелах запозичення (другий стовпчик таблиці) і в третьому стовпчику таблиці подаю свої альтернативні рішення щодо форми виділених коренів.

Умовні скорочення:

СКМ — "Словник кореневих морфем словацької мови"

МСС — "Морфемний словник словацької мови"

КГС — "Кореневий гніздовий словник української мови".

Підкресленням виділяємо зіставлявані морфеми.

ПРИКЛАД 1. Можливість дальшого поділу кореня в СКМ

Матеріали СКМ	Оточення в СКМ, МСС та в КГС – тло для аналізу	Пропозиція
афіксоїд + корінь (Індекс 5)		
а) префіксоїд		
1,7 <u>emból-i-a</u> 1,8 <u>anabolik-um</u>	<u>amfi-bol-ø</u> , <u>meta-bol-ic:k-ý</u> 1 > [ana]lýz-a 1 [em]blém-ø Пор. з укр. <u>бол-о-метр-0</u> , <u>амфі-бол-0</u> , <u>амфі-бол-іj(a)</u> , <u>амфі-бол-іт</u> , <u>мета-бол-іj(a)</u> , <u>мета-бол-ічн(ий)</u> , <u>гол-о-</u> <u>мета-бол-іj(a)</u> , <u>анти-бол-ін</u> (19 слів з цим коренем у КГС)	ПІДСТАВА BOL- (від грец. βάλλω "кидати, метати", βολή "метання, кидок, залп"). EM – складове прищощення в грец. недок. формі мин. часу ἐμβάλλω «вкидати, вводити». ПРОПОЗИЦІЯ EM- (префіксоїд) і BOL- (корінь). Індекс 5 замість 7
* EXHUM 2,7 <u>exhum-ov-a:t'</u> 1,7 > <u>exhum-ác:i-a</u> 2,7 >> <u>exhum-ač-n-ý</u>	<u>humus</u> , <u>humus-ov-ý</u> , <u>humus-</u> <u>ov:it-ý</u> . Пор. з укр. <u>гумус-0</u> , <u>гум-ін</u> , <u>гум-і-фік-аціj(a)</u> , <u>гумус-н(ий)</u> , <u>екс-гум-</u> <u>аціj(a)</u> , <u>екс-гум-увати</u> (11 слів з цим коренем у КГС) + [EX]CES 1 [ex]ces-ø *•[EX]HIB 1 [ex]hib-íc:i-a	ПІДСТАВА HUM- (від лат. humus "грунт, перегній"). EX- лат. префікс зі значенням «з, від чогось, звільнення від чогось». ПРОПОЗИЦІЯ EX- (префіксоїд) і HUM- (корінь). Індекс 5 замість 7
Пор. також EXPRES- ESTRÁD-	/im-presi-on:izm-us aut-o-strád-a	EX- і PRES- E- і STRÁD-
б) суфіксоїд		
1 <u>kapron-ø</u> / <u>kaprón-ø</u> 1,9 <u>dederon-</u> <u>ø/dederón-ø</u> 1,9 <u>nylon-ø</u> 1 <u>ketón-ø</u> 1,9 <u>silon-ø/silón-ø</u> 1,9 <u>teflon-ø</u> / <u>teflón-ø</u>	1 <u>acet-ón-ø</u> Пор. з укр. <u>капр-он</u> , <u>дедер-он</u> , <u>нейл-он</u> , <u>ацет-он</u> , <u>сил-он</u> , <u>силік-</u> <u>он</u>	Індекс 1,5 Індекс 1,5,9 (ступінь подільності+характер мотивації) Індекс 1,5,9 Аббревіатура, зорієнтована на афіксоїд із серійним значенням: N(ew)+Y(ork)+Lon(don) Індекс 1,5 Індекс 1,5,9

Пор. також 1,8 <u>mentol</u> -ø 1,8 <u>staniol</u> -ø	1 <u>benz-ol</u> -0 1 <u>fen-ol</u> -0 *•OLEJ / OL / OLE Пор. з укр. <u>стаң-át(и)</u> , <u>стаң-ін</u> , <u>стаң-іт(и)</u> (від лат. stannum (stāgnum) “олово”)	Індекс 1,5 Індекс 1,5 Включити до складу гнізда з вершиною *•OLEJ / OL / OLE, пор. у складі цього гнізда в СКМ: <u>petr- olej-ø</u> , <u>lan-ol-ín-ø</u> , <u>lin-ole-um</u> з індексом 1,3
1,8 <u>softvér</u> -ø 1,8 <u>hardware- ø/hardvér</u> -ø	англ. <u>software</u> , <u>hardware</u> , <u>lingware</u> . Пор. з укр. софт- вер, хард-вер	- <u>vér</u> (від англ. <u>ware</u> «одяг, вбрання, шати») Індекс 1,5 Індекс 1,5
1,8 <u>trachóm</u> -ø	1 <u>trache-a</u> 1 <u>my-óm</u> -ø 1 <u>sark-óm</u> -ø	Індекс 1,5 Індекс 1,5
1,9 <u>tranzistor</u> -ø	1 <u>re-ak-t-or</u> -ø (Індекс 1,5) 1 >(>) <u>destil-át-or</u> -ø (Індекс 1,5)	Індекс 1,5,9 англ. <u>transistor</u> з <u>trans[fer]+[re]sist-or</u>

в) корені в складі запозиченого композита (Індекс 3)

1,8 <u>playboy</u> -ø / <u>plejboj</u> -ø 1,8 <u>kovboj</u> -ø	1,8 <u>playback</u> -ø / <u>plejbek</u> -ø пор. з 1,3 <u>bek-hend</u> -ø	Індекс 1,3 Поповнення гнізда з вершиною *BEK-/BACK-
1,8 <u>reostat</u> -ø	1,8 <u>hemoroid-y</u> 1 <u>stat-ik-a</u> але і 1,3 • <u>term-o-stat</u> -ø Пор. з укр. <u>гем-о-рой</u> , <u>себ-о- реј-а</u> , <u>гон-о-реј-а</u> , <u>пі-о-реј-а</u> , <u>блен-о-реј-а</u>	RE- і -STAT Індекс 1,3 Підстави для формування гнізда з радикасами RE- /ROJ- та поповнення гнізда з вершиною *•STAT ¹ -
1,8 <u>krosček</u> -ø 1,7 <u>forček-ing</u> -ø	1,3 >>> <u>cykl-o-kros</u> -ø 1,3 > • <u>aut-o-kros</u> -ø 1,3 > • <u>mot-o-kros</u> -ø Пор. з укр. <u>кросасемблер</u> , <u>кросбридинг</u> , <u>кросbredний</u> , <u>кросзасоби</u> , <u>кросрозробка</u> , <u>крос-умова</u> , <u>крос-</u> <u>коефіцієнт</u> , <u>крос-модуляція</u> 1,3 <u>for-hend</u> -ø Пор. також: 1,8 <u>bodyček</u> -ø 0,8 <u>psinček</u> -ø	KROS- і ĀEK- FOR-і ĀEK- Індекс 1,3,5 Формування гнізда з вершиною ĀEK- як формального варіанта гнізда з вершиною ŠEK-
1,8 <u>telex</u> -ø (грец. TELE- (TEL-) + англ. EXCHANGE «обмін») А також: 1,9 <u>algol</u> -ø (algorithmic language) 1,9 <u>aldehyd</u> -ø (alcohol +dehydrogenātus)	Пор. з укр. магн-е- <u>син-0</u> з грец. <u>μάγνη[ς]</u> «магніт» та <u>σύν[χρονος]</u> «одночасний», <u>авто-син-0</u>	грец. і префікс EX- з Індекс 1,3 чи 1,5 Індекс 1,3,9 чи 1,5,9

1,8 <u>krepdešín-ø</u> 1,8 <u>mizanscén-a</u>	франц. <u>crêpe de Chine</u> «китайський крєп, крєп з Китаю» франц. <u>mise en scène</u> «розташоване на сцені»	1,5 <u>krep-dešín-ø</u> Долучити до гнізда з коренем •KREP 1,5 <u>mizan-scén-a</u> Долучити до гнізда з коренями *•SCÉN (SCEN)
1,8 <u>ultramarin-ø</u>	1,3 <u>akv-a-mar-ín-ø</u> 1 <u>ultra</u> « 1 > <u>ultra-modern-ý</u>	Спільний етимон – лат. <u>marinus</u> «морський» Подати в гніздах з коренями <u>ULTRA- *MAR⁴-</u> <u>ultra-mar-ín-ø</u> Індекс 1,3

Примітка. Цифри коло слова вказують на його функціональні та формальні характеристики: 0 — просте слово з питомим коренем; 1 — просте слово з коренем іншомовного походження; 2 — слово-гібрид; 3 — складне слово з гомогенною будовою; 5 — слово з афіксоїдом; 7 — непохідне слово з подільною основою; 8 — неподільне слово; 9 — аббревіатура.

Низку прикладів, поданих для обговорення вище, можна продовжити. Ось іще кілька шерегів лексем, з приводу морфемного поділу яких, зокрема, виділення в їхньому складі коренів, можливі рішення, відмінні від запропонованих авторами СКМ. У слові 1 inter-i:ér-ø виділено корінь *INTER. Це слово — приклад адаптованого транслітерованого запозичення з французької, пор.: франц. interieur з лат. interior "внутрішній". У системі словацької мови навряд чи прозора морфемна структура цього прикметника. Він, як і в інших слов'янських мовах, став іменником, а отже, застиг у такій транслітерованій формі в іншій синтаксичній функції. Що його основа в такому новому частиномовному статусі у словацькій мові усвідомлена як неподільна, доводить структура похідного від цього слова прикметника 2 > inter-i:ér-ov-ý. Беручи до уваги таку трансформацію французького етимона, корінь слів цього гнізда повинен мати вигляд *INTERIER. До речі, саме так автори СКМ вчинили зі словом 1 interview«, виділивши в ньому корінь INTERVIEW, хоча перший складник цього слова, як відомо, походить від того ж латинського префікса inter "поміж, посередині" (буквально interview "погляд всередину"). У сучасній російській та українській розмовній практиці здійснено цікаву спробу "розмонтувати" це слово: у мові журналістів з'явився експресивний образний новотвір контрв'ю (рос. контрвью) як протиставлення інтерв'ю (рос. интервью), що засвідчує самостійність морфем inter- у функції саме префікса, але не кореня. З огляду на таку прозорість префікса inter- у морфемній будові слів не зрозуміло, чому як єдиний корінь в СКМ подана лексема INTERNET. Крім безсумнівних, на мое переконання, підстав для виділення префікса inter-, на користь виділення кореня NET свідчить поява таких аббревіатур на позначення різновидів комп'ютерної міжмережевої взаємодії, як, наприклад, в українській (і інших слов'янських мовах) Євронет, Фринет, Рунет,

Укрнет. На складений характер слова **INTERNET** вказує і побутування його перекладу-перифрази, що сполучає значення префікса й кореня: Всесвітня Сітка (Мережа) або образне Всесвітня Павутина. Перелік прикладів невиправданого, на нашу думку, морфемного поділу запозичень можна продовжити такими коренями, як ***JANIČ** в 2 **janič-iaġ-φ** (пор. його турецький етимон-словосполуку *yeni çeri* "нове військо", словац. "nový odiel"), ***LAPID** в **lapid-ár:n-y** (відбулося пересмислення первісного значення латинського етимона **lapidarius** "вирізьблений на камені" з **lapido** "кидаю камінь" (**lapis** "камінь" + **dō** "кидаю"), ***•ORN** в **orn-a:ment-φ** (навіть чи в словацькій мові можна співвідносити це слово з історично твірним для нього дієсловом **örnō** "споряджати, озброювати, одягати, прикрашати") та інші.

2. Приклад № 2 демонструє діаметрально протилежний підхід до аналізу запозичень — поділ основ неподільних слів як данина скоріше етимологічному, аніж синхронному вивченню їхньої формально-семантичної будови. Знову ж таки постає проблема виправданості такого перетину системних зв'язків лексеми-етимона і лексеми, що вже стала набутком словацького лексикону, фактом словацької мови, а отже, перебуває в певній площині формальних та семантичних зв'язків з іншими словами сучасної словацької мови. Чи не викривлює занурення аналізу в історію запозичення реальної картини його функціонування в словацькому лексиконі, його реального місця й питомої ваги в ньому? Знову перед дослідником вимальовується дилема: стрункність класифікації подібних явищ за рахунок нівелювання їхньої різнопорядковості та динаміки. Пропонуємо проміжний варіант, який відбиває плинну рівновагу таких явищ у лексиконі: подання амплітуди входження іншомовної лексеми до лексикону мови-реципієнта: **1 стадія** — неподільний корінь (індекс 8 — критерій: збереження такого кореня в цілісному вигляді у похідних), **2 стадія** — подільний корінь з можливістю виділення з нього унікального афіксоїда (Індекс 5 — критерій: здатність такого кореня поєднуватися з іншими афіксами або основами без виділеного з нього унікального афіксоїда) і **3 стадія** — подільний корінь із серійним афіксоїдом, а можливо і з афіксом (Індекс 4 або 3, критерій: повторюваність афіксоїда і формування в нього регулярного значення певної ономазіологічної категорії), пор.: 1 — **vizáž-φ** — 2 — **kart-on-áž-φ** (невеликий виріб з картону) — 3 — **mont-áž-φ**, **pilot-áž-φ**; **gram-áž-φ**, **litr-áž-φ** пор. з укр. 1 — **вітраж-0**, **ажіотаж-0** — 2 — **картон-аж** — 3 — **арбітр-аж**, **пілот-аж**; **літр-аж**, **метр-аж**; **персон-аж**, **тип-аж** (див. докладніше про це [4]).

ПРИКЛАД 2. Брак підстав для поділу кореня (Індекс 8)

Матеріали СКМ	Оточення в СКМ, МСС та в КГС – гло для аналізу	Пропозиція
<p>1 pas-<u>áž</u>-\emptyset (гніздо з вершиною •PAS¹, у складі також: 1 pas-\emptyset, 1 pas-<u>až</u>:ier-\emptyset)</p> <p>1 kol-<u>áž</u>-\emptyset (гніздо з вершиною *KOL²)</p> <p>1 viz-<u>áž</u>-\emptyset (гніздо з вершиною •VÍZ (VIZ), у складі також 1 viz:i-a, 1 viz-it-a, 1 viz-um)</p>	<p>1,8 men<u>áž</u>-\emptyset</p> <p>1,8 min<u>áž</u>-\emptyset</p> <p>1,8 skrum<u>áž</u>-\emptyset але i</p> <p>1 > mont-<u>áž</u>-\emptyset</p> <p>1 >> kamufl-<u>áž</u>-\emptyset</p> <p>1 > pilot-<u>áž</u>-\emptyset (Індекс 1,5)</p>	<p>Індекс 1,8</p> <p>pas<u>áž</u>-\emptyset</p> <p>kol<u>áž</u>-\emptyset</p> <p>viz<u>áž</u>-\emptyset</p>
<p>1 mandar-<u>ín</u>-\emptyset</p>	<p>1 rab-<u>ín</u>-\emptyset</p> <p>1 > blond-<u>ín</u>-\emptyset</p> <p>1 cherub-<u>ín</u>-\emptyset але i</p> <p>1 bedu<u>ín</u>-\emptyset</p> <p>1 delf<u>ín</u>-\emptyset</p> <p>6,0 > Gruz<u>ín</u>-ec-\emptyset</p> <p>Пор. з укр. сарац<u>ин</u>-0, мур<u>ин</u>-0, мандар<u>ин</u>-0, беду<u>ин</u>-0, дельф<u>ин</u>-0</p> <p>Див. також: mandar<u>ín</u>-k-a «плід» (з іспан. naranja mandarina «апельсин для мандарина»)</p>	<p>португ. mandar<u>im</u> з санскрит. mantr<u>in</u> «радник»</p> <p>ПРОПОЗИЦІЯ</p> <p>mandar<u>ín</u>-\emptyset</p> <p>Індекс 1,8</p> <p>1. MANDAR<u>ín</u>¹⁻²</p> <p>2. Об'єднання двох гнізд на основі спільного етимона: друге гніздо – семантичний розвиток першого</p>
<p>1,8 vadem<u>ék</u>-um</p>	<p>vāde m<u>ēcum</u> «іди зі мною» - cum «з»</p> <p>Пор. з</p> <p>1 >> an-est-et-ik-um</p> <p>1 est-et-ik-a</p> <p>1 etn-ik-um</p> <p>1 >> etn-ic-it-a</p>	<p>vadem<u>ékum</u>-\emptyset</p> <p>Індекс (1,1)</p>

У багатьох випадках укладачі СКМ відокремлюють кінцеві частини запозичень, які за формою подібні до суфіксів і яким можна приписати те саме категорійне значення, що й суфіксальним похідним, пор.: neg-er- \emptyset , abitur-ient- \emptyset тощо. З приводу обґрунтованості й доцільності виділення таких умовних коренів можна дискутувати, але, за моїми спостереженнями, й самі автори СКМ не завжди послідовні в дотриманні цього принципу. Це зауваження стосується, зокрема, таких коренів, як AEROB, MIKROB; BULDOZER, BROJLER; AKTINÍD, EXHUM, EXPRES; EMBOL, ENCEFAL; EPITAF, EPITEL, EPIGÓN; ESTRAD; *KOAGUL, *KONGRU, *KOREŠPOND; MENTOL; *METAFYZ; INTERMEZZ та ін. Уніфікація виокремлення коренів у подібних словах дала б можливість уточнити склад деяких поданих у корпусі СКМ гнізд, наприклад, гнізда з коренями •OLEJ / OL / OLE. До його складу слід було включити слова benz-ol-0, fen-ol-0, ment-ol- \emptyset , кінцева

частина яких є формальним варіантом коренів цього гнізда і їй можна приписати розрядне значення "речовина", а отже, надати їй статусу суфіксоїда. Ця ж пропозиція стосується і ряду слів з кінцевим елементом *-on* на зразок *kapron-φ* / *kaprón-φ*, *dederon-φ*, *nylon-φ*, *ketón-φ*. Однорідність їхнього розрядного, додаткового до власне лексичного, значення дає змогу також надати цьому елементу статус суфіксоїда і приписати йому розрядне значення "речовина, матеріал".

Підстави для подальшого поділу бачу і для слів-юкстапозитів, етимон яких становить словосполучення в мові-джерелі запозичення. Складену будову подібних коренів унаочнюють запозичення, корені яких спільні з одним із компонентів таких юкстапозитів. Маю на увазі такі подані в СКМ корені, як **FATAMORGAN** (**FATAMORGÁN**), ***FORČEK**, **KROŠČEK**, **KREPDEŠÍN**, **LANČMÍT**, **MIZANSCÉN**, ***OUTSID**, **OFSAJD**, **PATERNOSTER**, **PLAYBOY** / **PLEJBOJ**, **KOVBOJ**, **PLUSKVAMPERFEKT** тощо. Якщо хоч би один з компонентів цих коренів функціонує в інших словах словацької мови з тим же значенням, це є сигналом для "розмонтування" поданих вище складних одиниць. Наприклад, в СКМ виділене гніздо слів з коренем ***FAT¹** (*fat-ál:n-y* з низкою похідних), що мають той же латинський етимон *fatum* "доля, пророцтво", що і компонент *fata* в корені **FATAMORGAN** (пор. його безпосередній італійський етимон *fata morgana* буквально "фея, віщунка долі, пророчиця Моргана"). Отже, є підстави виділити ще один варіант кореня **FAT¹** — **FATA** у застиглій словоформі жіночого роду і подати слово *fatamorgán-a* з його похідними в тому ж гнізді як самостійне підгніздо.

3. Приклад № 3 пов'язаний з проблемою варіювання форми та змісту коренів, його способами та межами. Як засвідчує ціла низка коренів, поданих в СКМ у складі запозичень, той самий корінь може побутувати в різних словах у різному буквенному записі. До цього спричинилися різне джерело запозичення або різний спосіб адаптації того ж запозичення, а саме: у транслітерованому (з опорою на написання слова, його графічну форму) чи транскрибованому (з опорою на його вимову, звукову форму) вигляді. Крім того, проблему варіювання в іншому аспекті унаочнюють корені, які запозичені з різних мов, або такі, які входять до складу апелятива чи оніма. Не менш складною є і проблема запозичених композитів та юкстапозитів, зокрема з прихованими власними назвами. Розмаїття типів коренів закономірно виявляє строкатість і різношаровість складу сучасного словацького лексикону, різноспрямовані і різноспильні тенденції його розвитку. На моє глибоке переконання, дискусію викликають явища нестійкості, проміжності, а отже, вони неминуче спричиняють різне сприйняття й осмислення, але водночас виявляються особливо цікавими при зіставному аналізі лексиконів. Головне досягнення авторів СКМ, на мою думку, полягає саме в створенні гнучкої, динамічної, багатопараметрової моделі не лише кореневого інвентарю як основного об'єкта дослідження, а й картини реалізації словопороджувального потенціалу коренів у сучасному словацькому лексиконі.

ПРИКЛАД 3. Корені-варіанти

Матеріали СКМ	Оточення в лексиконі – тло для аналізу	Пропоновані рішення
1,8 <u>ofsajd</u> -ø i 1,7 <u>outsid</u> -er-ø	1,8 <u>ofset</u> -ø 1 <u>aut</u> -ø	–sajd i -sid- від англ. side «сторона, бік» (у вимові [said]) SAJD-/SID- Індекс 1,5
6,0 <u>hispan</u> -ist-ik-a 1,3 <u>koker-španiel</u> -ø	Španiel, Španielka, Španielsko, španielsky (є в 4-томному тлумачному словнику словацької мови, але відсутні в СКМ)	англ. spaniel «іспанський»
6 <u>Sof-i-a</u> - 6 <u>Zofi-a</u> i 1,3 <u>fil-o-zof</u> -ø 6 <u>Valér</u> -ø - 6 <u>Valér-i-a</u> i 1 <u>valeríán-a</u> 6 <u>Filadelf-i-a</u> 1,3 <u>fil-o-zof</u> -ø	грец. σοφία "мудрість" лат. valeo (valēre) "бути здоровим" грец. φιλέω "люблю"	Об'єднання в одному гнізді в основному корпусі. Пріоритет: в основному корпусі апелятив → онім в PROPRIA онім → апелятив

"Словник кореневих морфем словацької мови", безперечно, дасть новий потужний поштовх для вивчення словопороджувального потенціалу словацької мови, системної організації її лексикону. Запропонована в ньому модель дає змогу осмислити спільне й національно специфічне в будові й розвитку лексиконів слов'янських мов, зокрема, в реалізації словопороджувального потенціалу питомих і запозичених коренів. Користуюся нагодою ще раз привітати авторський колектив на чолі з д-ром Милославою Соколовою з виданням цієї фундаментальної праці, побажати "Словнику кореневих морфем словацької мови" вдячних і допитливих читачів, а його авторам — нових наукових звершень.

Література

1. Бодуэн де Куртене И. А. Об отношении русского письма к русскому языку // Избр. труды по общему языкознанию. — М.: АН СССР, 1963. — Т. 2. — С. 397–418.
2. Караулов Ю. Н. Лингвистическое конструирование и тезаурус литературного языка. — М.: Наука, 1981.
3. Карпіловська Є. А. Кореневий гніздовий словник української мови: Гнізда слів з вершинами — омографічними коренями. — К.: Українська енциклопедія, 2002.
4. Карпіловська Є. А. Суфіксальна підсистема сучасної української літературної мови: будова та реалізація. — К.: Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, 1999.
5. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А. Словотвірна морфеміка сучасної української літературної мови. — К.: Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, 1998.
6. Крысин Л. П. Ступени морфемной членности иноязычных слов // Развитие современного русского языка. — 1972. — Словообразование. Членность слова. — М.: Наука, 1975. — С. 227–231.
7. Панов М. В. О ступенях членности слов // Развитие современного русского языка. 1972: Словообразование. Членность слова. — М.: Наука, 1975. — С. 234–238.

8. Шкатова Л. А. Заметки о членности медицинских терминов // Развитие современного русского языка. 1972. Словообразование. Членность слова. — М.: Наука, 1975. — С. 151–159.
9. Янко-Триницкая Н. А. Членность основы русского слова // Изв. АН СССР. — Сер. яз. и лит.-ры. — 1968. — Т. XXVII. — Вып. 6. — С. 532–540.
10. Klymenko N. F., Karpilov's'ka E. A. Computer Morpheme-Word-Formative Database of the Ukrainian Language and Its Applications // Journal of Quantitative Linguistics. — 1994. — Vol. 1. — N 2. — P. 113–131.
11. Sokolova M., Ivanova M., Dziakova K. Zasady spracovania Slovnika korenovych morfem v slovenscine // Jazykovedny casopis. — 2003. — Т. 54. — N 1–2. — S. 67–82.
12. Morfematicky slovník slovensciny / M. Sokolova, G. Mosko, F. Simon, V. Benko — Presov: Nauka, 1999.

Е. А. Карпиловская

Институт языкознания им. А. А. Потебни НАНУ

**КОРПУСЫ КОРНЕВЫХ МОРФЕМ В СЛОВАЦКОМ И УКРАИНСКОМ
ЯЗЫКАХ: ВОЗМОЖНОСТИ АЛЬТЕРНАТИВНЫХ РЕШЕНИЙ**

Резюме

Статья посвящена сопоставительному анализу заимствованной лексики в современных словацком и украинском языках, в частности, словообразовательному потенциалу корней в родственных словах иноязычного происхождения и критериям их выделения в основах заимствований. Фактографической основой проведенного анализа стали корпусы гнездовых корневых словарей — "Словаря корневых морфем словацкого языка" коллектива авторов во главе с д-ром М. Соколовой и "Корневого гнездового словаря украинского языка" Е. А. Карпиловской.

Ключевые слова: словообразование, заимствование, морфема, корень, степень делимости основы слова.

I. A. Karpilovska

O. O. Potebnya Institute of Linguistics of National Academy of Science of Ukraine

**CORPORA OF ROOT MORPHEMES IN THE SLOVAK AND
UKRAINIAN LANGUAGES: OPPORTUNITIES OF ALTERNATIVE
DECISIONS**

Summary

The article is devoted to the comparative analysis of the borrowed lexicon in modern Slovak and Ukrainian languages, in particular, to the word-building potential of roots in allied words of foreign language origin and to the principles of their separation in word-bases of loans. The base of the carried out analysis is corpora of root word-families dictionaries — "Dictionary of Root Morphemes of Slovak Language" by the group of authors headed by Prof. M. Sokolova and "Root Word-families Dictionary of the Ukrainian Language" by E. A. Karpilovska.

Keywords: word-formation, loan, morpheme, root, degree of word-base separation.

УДК 811.161.2'22/'23:159.964

Т. Ю. Ковалевська, д-р філол. наук, проф.,Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра української мови

ДОСЛІДНИЦЬКІ НАПРЯМИ НЕЙРОЛІНГВІСТИЧНОГО ПРОГРАМУВАННЯ: ОГЛЯДОВИЙ АНАЛІЗ

У статті розкрито науковий потенціал новітньої гуманітарної парадигми нейролінгвістичного програмування, окреслено актуальні напрями відповідних досліджень, наголошено на комплексній природі НЛП, що увиразнює об'єктивність і прикладні перспективи цієї галузі знання.

Ключові слова: нейролінгвістичне програмування, комунікативна емпатія, сугестія, невербалка, метапрограми.

Ретіально-аксіальне буття людини залежить від низки екстралінгвальних та власне лінгвальних факторів, які визначають оригінальність її індивідуальної та соціалізованої сутності, уналежнюючи особу до колективної конвенційності й водночас виокремлюючи її з континуального простору як неповторну "самість". Відповідна поведінкова вмотивованість детермінована глибинною семантикою визначальних психолінгвістичних доміант, які, у свою чергу, реалізуються у вербальних та невербальних діях. У цьому аспекті великої ваги набуває проблема інтерпретації мовного існування людини / соціуму через виявлення характерних лінгвістичних конструктів, які зумовлюють позитивне чи негативне сприйняття інформації та раціональну й аксіосистемну маркованість поведінкових процесів. Оскільки мова є не лише засобом передавання інформації, а насамперед таким синтетичним явищем, що містить увесь комплекс духовних, психологічних, фізіологічних та інших чинників, які й формують своєрідність та неповторність особистості (М. М. Бахтін, Л. С. Виготський, В. Гумбольдт, О. О. Потебня), то стереометричний підхід до її тлумачення вважаємо найдоцільнішим. Це передбачає необхідність використання релевантних методів досліджень, заснованих на експансіонізмі та експанаторності як загальнотеоретичних принципах сучасного мовознавства (П. Я. Гальперін, Д. Клакхон, О. С. Кубрякова, О. О. Леонтьєв, О. Р. Лурія, Г. Г. Почепцов, К. Прібрам, О. О. Селіванова, Б. ван дер Хорст). Крім того, врахування впливової скерованості мови як її провідної функціональної характеристики (Р. Бендлер, Е. Берн, В. М. Бехтерев, Т. Ван Дейк, Д. Карнегі, О. Р. Лурія, Л. М. Мурзін, Б. Ф. Поршнев, П. Флоренський, Р. Чалдіні, І. Ю. Черепанова) також вимагає нестандартної, креативної наукової кваліфікації з відповідними дослідницькими стратегіями.

В цьому аспекті вважаємо актуальною парадигму нейролінгвістичного програмування (НЛП), яка в контексті сучасного українського

мовознавства ще не набула належного застосування. Проте методи НЛП, спираючись на комплексний аналіз комунікації і враховуючи наскрізну мовну сугестогенність, сприяють виявленню універсальних тенденцій, властивих інтерактивному спілкуванню, та їхніх варіативних особливостей у національній динаміці, що, у свою чергу, відкриває нові шляхи прогнозованого синтезу й адекватного аналізу комунікативних домінант.

Відзначимо, що НЛП є наукою, яка поєднує досягнення різноманітних галузей дослідження особистості і ґрунтується на психолінгвістичних засадах, збагачених філософськими концепціями гуманістичної психології, гештальтпсихології та персонологічними концепціями психогенетичного підходу про нетотожність інтерпретованого універсуму його реальним феноменам, започатковану теорією О. О. Потєбні [7] про розбіжності між особистісним сприйняттям і дійсністю (див. також праці Р. Бендлера, Д. Гріндера, Р. Ділтса, Дж. О'Коннора, Г. Олдера, Дж. Сеймора, А. Плігіна, Б. Хезер). З боку лінгвістики для НЛП найважливішим є аспект формалізації континуального простору глибинної структури, представлені структурними та логіко-семантичними відношеннями. Подальші дослідження зумовили переорієнтацію актуального вектора НЛП з позицій чистого структуралізму на усвідомлення визначальної ролі семантичних показників, що визначило актуальність положень породжувальної семантики (Т. Виноград, А. Коржибський, Дж. Лакофф та ін.).

Базові методики НЛП (метамодель мови, предикатні характеристики мовлення, субмодальнісне редагування, ідентифікація інконгруентності, рефреймінгування тощо) спираються на лінгвістичні, нейрофізіологічні та загальнопсихологічні засади, а їх оптимальна інформативність зумовила поширення їх використання в таких комунікативних жанрах, як піар, іміджелогія, політичне мовлення, реклама тощо (див. розробки А. М. Баранова, В. П. Беляніна, Т. Ю. Ковалевської, Н. Ф. Непійводи, Г. Г. Почепцова, В. Шейнова та ін.).

У НЛП усталеним є положення, згідно з яким особистісна модель світу, репрезентована мовою, ґрунтується на індивідуальному сприйнятті довкілля, що визначає оригінальність суб'єктивних мовних інтерпретацій. Це положення може бути транспоноване й на лінгвокультурні спільноти за умови врахування відповідної національної специфіки. Актуальність елементів трансформаційної граматики (уявлень про глибинні й поверхневі структури мовних репрезентацій) та породжувальної семантики (тези про наявність структурованих семантичних комплексів у внутрішній моделі мовця) спричинила експланаторну релевантність пропагованих універсальних законів моделювання, які містять загальну систематику інтернальних перетворень концептуального простору довкілля у мовленнєвих виявах. Узагальнення (генералізація), випущення (делеція) та викривлення (дисторція) як універсальні закони моделювання, транспоновані у площину мовленнєвої діяльності, відповідно дефіновані як експлікація лише певної частини інформації, що міститься в глибинній структурі (редукція інформації), вербалізація її

спрощеної версії (неадекватність інформації) та подання її гіпотетичної суб'єктивованої моделі (віртуалізація інформації), що і зумовлює нетотожність між семантичною конденсованістю первинної, глибинної інформативності повідомлення та його репрезентованою версією. Специфіка трансформаційних процесів надає змогу виявити закономірності мовленнєвих перетворень на латентних та актуалізованих рівнях і уможливорює концептуальне прогнозування сприйняттєвих реакцій.

Дослідження всього спектру мовних експонентів універсальних законів мовного моделювання на різноманітному мовному матеріалі (див. [3]), виявило нейролінгвістичну та загальносемантичну специфіку виокремлених репрезентантів. Так, до маркерів, що ілюструють процеси випущення, належать:

1) неспецифічна лексика, представлена морфологічною парадигмою іменників, займенників і дієслів. У таких випадках субстантиви становлять групу нереферентної лексики, мовленнєва реалізація якої пов'язана з ідентифікаційною нечіткістю суб'єктів комунікації і передбачає багатоаспектність декодування з огляду на те, що їх повна семантична структура а) характеризується гіпотетичним розмаїттям дистрибутивних операторів, наявність чи відсутність яких у висловленні спричиняє акцентованість або маргіналізацію семантичного імплікаціоналу, б) залежить від суб'єктивних інтерпретацій, пов'язаних із потенційною варіабельністю архісемного вектора. Дієслівні характеристики процесів випущення представлено двома основними різновидами: а) випадками пасивізації з редукованим суб'єктом дії та б) випадками неактуалізованості конструктивних елементів повідомлення, імплікованих у семантиці неабсолютивних дієслів; 2) порівняння (компаратори сенсу) з редукцією одного з тріади "чинної" порівняльної конструкції, яка містить (принаймі в українській мові) об'єкт і суб'єкт порівняння й актуальну ознаку ідентифікованого референта, що утворює комплекс визначальних характеристик об'єкта дійсності, вказуючи на власне об'єкт, який підлягає ідентифікації, трансформує його актуальних властивостей та результативність співвіднесення репрезентованих характеристик з іншим актуальним об'єктом дійсності. У разі редукції останнього семантичне обґрунтування сигнатури залишається нечітким, що зумовлює ефект сенсової дифузності й припускає суб'єктивне декодування контексту; 3) судження представлені модально-прислівниковою парадигмою зі специфічною констативною семантикою й орієнтують на сприйняття подальшого висловлення як істинного чи в крайньому разі максимально припустимого в даному дискурсі, де його "гіпотетична об'єктивність" не доведена фактично, а є наслідком суб'єктивних ціннісних орієнтирів мовця й детермінована відсутністю необхідного елемента аргументативного дискурсу [13]; 4) номіналізації найчастіше представлені віддієслівними субстантивами з характерною зміною первинної процесуальної динаміки на статичну денотацію, що і зумовлює певну деструкцію повідомлення.

Мовні універсалиї, співвідносні з процесами узагальнення (генералізації), реалізуються через вживання 1) модальних операторів можли-

вості / необхідності, до яких належать особові форми модальних дієслів, деякі атрибутиви з тотожним модальним забарвленням, прислівники, семантика яких також спрямована на фіксацію необхідності чи можливості певних дій особи, нарешті, обмежувальні частки як аналітичні синтаксичні лексеми, що акцентують на предикатній інформації. Об'єднувальним стрижнем у розмаїтті модальних операторів є семантика, яка скеровує внутрішні карти людини в єдино можливому напрямку, що максимально звужує варіативність та рамки світоглядних позицій, тим самим обмежуючи амплітуду поведінкових реакцій; 2) універсальних квантифікаторів, до яких належать а) прислівникові показники, які спричиняють локально-темпоральні концептуалізовані узагальнення, б) займенникові номени з невизначеним референтним індексом - неозначено-особові та деякі інші підгрупи, об'єднані наявністю так званого квантора спільності, що інтегрує до цієї семантичної площини чи не всі можливі вияви ситуативних множинностей і надає тексту обмежувальної, екстенсивної модальності.

До мовних формул, що спричиняють процеси викривлення, зараховуємо:

1) конструкти комплексної еквівалентності, реалізовані в логіко-семантичному "зв'язуванні" об'єктивних контекстів на підставі суб'єктивного зближення різновекторних смислів їх складників через особистісне визнання істинності каузативних відношень між основною та похідною, підпорядкованою предикацією висловлення. Комплексні еквіваленти фіксуються на синтаксичному рівні (зокрема, у складних реченнях з підрядними причини, умови та ін.) й утворюють лінгвальні моделі, які припускають наявність рівнозначності різних аспектів вербалізованого досвіду особи (напр., *якщо...*, *то...*; *коли...*, *то...*, чи ж узагальнено — $A=B$ або A позначає B); 2) пресупозиції реалізуються найчастіше на лексико-граматичному рівні, де визначальним є семантичне навантаження акцентованих номенив. Так, морфологічні експлікатори ілюструють пресупозовані концептуально-емотивні зони особистості через архісемні орієнтири семантичної структури висловлення, які репрезентують а) референтну індексацію у випадках використання елементів іменникової та займенникової парадигми з різним ступенем конкретизації, б) локально-темпоральне окреслення актуальної поведінки у випадках дієслівної маркованості, в) емотивні акцентуації щодо поведінкових актів через використання атрибутивних орієнтирів, прислівникових фіксаторів та синсемантичних мовних одиниць. Синтаксичні структури ілюструють актуальні сегменти попереднього досвіду, значення яких втілюють переважно підрядні уточнювальні, часові конструкції та пояснювальні структури, зорієнтовані на латентну демонстрацію тих інтерактивних характеристик, фіксація яких зумовлена імпліцитним зв'язком із внутрішньою аксіосистемою індивіда. Актуальними різновидами пресупозицій в метамодельних інтерпретаціях є екзистенційні (логіко-контекстуальні) та фактивні (екстралінгвальні); 3) явища причини і наслідку (каузативні феномени) співвідносні із семантикою синтаксичного рівня й пов'язані з переконання-

ми мовця про те, що якийсь суб'єкт чи комплекс обставин може здійснити певну дію або в необхідний спосіб змусити інший суб'єкт перейти або відчувати що-небудь; 4) "читання думок", або апіорне моделювання, виявляє себе в експансії суб'єктивного декодування в площину об'єктивної реальності.

Експоненти законів мовного моделювання утворюють так звану метамодель мови, яка становить концептуальну структуру мовних виявів, експлікованих у гетерогенних ситуаціях, де вони виступають маркерами психосемантичного імплікаціоналу особистості. Метамодель мови відбиває максимальну амплітуду гіпотетичних трансформацій у процесі реалізації глибинних структур (ГС) [1; 6]. Експліковані поверхневі структури (ПС) є наслідком трансформацій, базованих на відношеннях неоднозначності, які є центральними для трансформаційних процесів взагалі, бо унаочнюють нетотожність між глибинними та поверхневими структурами. Тоді в межах основних патернів метамоделі мови підсумком процесу багатозначності виступатимуть його похідні - випущення, узагальнення та викривлення, які на рівні вербальних актуалізацій справді ілюструють глибинну семантичну нетотожність між ГС та відповідними ПС.

У межах НЛП наголошують на необхідності врахування ментальних особливостей комунікаторів. На ґрунті психологічних концепцій особистості психогенетичного підходу та відповідних експериментальних методик (Л. Ф. Бурлачук, Л. Зіглер, Д. К. Корольов, З. В. Сікевич, Л. Х'елл, А. Шварц), досліджень класиків української (Є. Маланюк, П. Куліш, І. Нечуй-Левицький, І. Опієнко, Г. Сковорода, І. Франко, Д. Чижевський, П. Юркевич, В. Янів) та світової філософської думки (Ф. Кессіді, Дж. Локк, К. Юнг), а також релевантних лінгвістичних концепцій (О. Ю. Артем'єва, Ф. С. Бацевич, П. Я. Гальперін, С. Я. Єрмоленко, Ю. О. Карпенко, Н. М. Сологуб, Ю. О. Сорокін) та положень НЛП нами окреслено провідні ознаки особистісної та національної ментальності через коректне поєднання елементів факторного аналізу, "Circumplex"-моделі та психоаналітичних критеріїв Х'елла-Зіглера. Встановлено, що константними ознаками індивідуальної психоструктури є а) когнітивно-емоційна кваліфікація особистості, б) її референційні ознаки, співвідносні з вольовими настановами, в) визначення рівня соціального адаптування, г) пріоритетні шляхи інформаційного оброблення. Це дало підстави для виокремлення концептуальних напрямів ментальних актуалізацій (докладніше див. [3]). Залучення ж новітніх когнітивно орієнтованих методик НЛП уможливило ідентифікацію структурної архітекτονіки в площині ментальної континуальності через метапрограми (МП). До основних метапрограм належать 1) екстернальна / інтернальна особистісна референція, 2) відцентрова / доцентрова й 3) активна / пасивна мотивація діяльності, 4) зіставно-протиставний фокус порівнянь, 5) аксіосистемні ідентифікації, пов'язані з ціннісним маркуванням певних сегментів довкілля, та 6) суб'єктивні / об'єктивні пріоритети в процесах спілкування. МП є певною інтегративною структурою, в якій задіяно особливості індиві-

дуальних репрезентативних систем, нейрологічну організацію, здатність сприйняття з різних позицій, специфіку взаємодії когнітивного свідомого розуму з творчим безсвідомим, особливості уваги, а також інші фільтри сприйняття. Мультиплікативний характер МП дає змогу вважати їх певним "силовим полем", у якому сконцентровано концептуальну інформацію про когнітивну та аксіосистемну орієнтацію особистості, актуальну (для неї) сегментацію довкілля та домінуючі шляхи кодування / декодування сенсових блоків. У такому разі йдеться про відбиття у МП особистісного модусу мислення, що уможливило їх співвідношення з феноменом ментальності, оскільки МП є ключовими моментами у процесах мотивації й прийняття рішення, відтворених тією чи іншою когнітивною стратегією. Крім того, взаємозв'язки між пріоритетами логічного (лівопівкульне) й аналогового (правопівкульне) мислення, провідною репрезентативною системою та загальними мисленневими стратегіями дають підстави вважати, що репрезентативна маркованість також може вважатися окремою мета-програмою. Припускаємо, що виокремлення ментальних концентрів певним чином відбиває водночас й універсальну ієрархію мотиваційних домінант, і їхню власне національну акцентуацію, де зафіксовані ментальні конуси можна вважати системними психосемантичними концептами.

У галузі нейролінгвістичного програмування наголошено й на інформаційній вазі аналогового рівня як індикатора справжнього психічного та інтелектуального стану людини. Адекватне декодування паравербальних маркерів комунікації має спиратися на системне розуміння організації зазначених комплексів залежно від ступеня їхнього інформативного навантаження. За такого підходу кваліфікація аналогових елементів комунікації набуває сенсу раціонального інтерактивного маркера, що увиразнює їхню роль і в аспекті визначення рівнів щирості / нещирості, конгруентності / інконгруентності повідомлення тощо. В такому разі семантична "довершеність", внутрішня конгруентність невербальних експонентів детермінована комплексним виявленням обов'язкових складників — комунікативних імагенів аналогового тексту, серед яких вищий ступінь комунікативної ефективності притаманний мімічним даним, що зумовлено почасти фізіологічною "наочністю" й локальним "наближенням" лицевої м'язової динаміки та філогенетичною актуальністю саме цього сегмента паравербаліки в аспекті емоційної інформативності. Домінування мімічних експлікацій доведено і закріпленістю за ними значного ідіоматичного масиву. Відзначимо, що мімічна семантика здебільшого розкриває емоційний стан суб'єкта комунікації, його афективну динаміку на відміну від кінестетичних (жестово-рухових) елементів, які є переважно раціональними маркерами соціалізованих станів. Важливими є особливості латеральних рухів очей (ЛРО) як індикаторів актуальних для людини нейрофізіологічних каналів оброблення й сприйняття інформації. Знання механізмів ЛРО також стає в нагоді у випадках ідентифікації щирості / нещирості повідомлення. Крім того, в цьому

ж аспекті слід звернути увагу на ознаки інконгруентної поведінки, характерним показником якої є дисонанс між семантикою вербаліки й невербального повідомлення.

Специфічні прийоми і методи нейролінгвістичного програмування уможливають виокремлення центральних і периферійних елементів невербальної комунікації, визначення її інформативних сегментів (семантику погляду, торкання й т. ін.), які в загальному комунікативному просторі відіграють роль раціонально-емотивних маркерів і формують первинну аксіоматику сприйняттєвих процесів. Крім того, НЛП розкриває механізми дії невербальних елементів у сугестивній комунікації, де вони утворюють загальний контекст повідомлення, надаючи йому наскрізної емотивної скерованості й зумовлюючи первинні впливові ефекти (М. Бернштейн, І. М. Горелов, А. Піз, Е. Рід).

Впливові ж ефекти на лінгвальному рівні орієнтовано на недомінуюче сприйняття, якому притаманна нейрофізіологічна, загальносеміотична і власне вербальна специфіка (В. М. Бехтерев, О. Р. Лурія, К. Прібрам, Б. ван дер Хорст). Особливу роль тут відіграють фоносимволічні та лексико-граматичні параметри.

Фонетичні експлікації задіюють позасвідомі механізми сприйняття і становлять найузагальненіший вектор ментальних інтерпретацій, бо ілюструють практично позбавлену семантичної діакритизації континуальність сугестивно активних зон. Морфологічний рівень експлікує статистичну актуальність певних лексико-граматичних класів, що в цілому корелює з теорією дієслівної експансії Б. Ф. Поршнева і водночас засвідчує відповідну маркованість інших членів морфологічної парадигми. На рівні синтаксичних сигнатур також виявлено чинники, гіпотетично спроможні до інтенсифікації впливових моментів. Концентром же сугестивних ефектів виступає значеннєве наповнення окремих номенів та сигнатур, оскільки вони апелюють до синкретичного декодування дійсності, а отже, містять її "гештальт", реалізований у спектральній єдності концептуально-аксіологічних орієнтирів. Сугестивне маркування номенів та сигнатур має різну етимологію, зумовлену семантичною специфікою мовних одиниць та їх контекстуальною інтерпретацією.

Застосування методів НЛП (напр., метамодельних репрезентацій, метапрограмної ідентифікації, репрезентативної маркованості тощо) дає змогу ідентифікувати сугестивно активні мовні одиниці в межах різноманітних дискурсів, що припускає можливість їхнього гіпотетичного моделювання. Додамо, що в цьому аспекті НЛП пояснює і результати, досягнуті в галузі гіпнотичного спілкування (М. Еріксон, Р. Бендлер, Д. Гріндер, А. М. Кашпіровський та ін.) та теорії сублімінального ефекту ("25-го кадру") Дж. Вайкері, де визнано взаємозв'язок між нейрофізіологією людини та особливостями реалізації вербальних впливових подразників, які спричиняють прогнозований вплив на слухача, а отже, володіють усталеною сугестогенною специфікою, реалізованою переважно в авторитарних дискурсах. Комплексність концептуальної бази НЛП уможливорює розкриття закономірно-

стій і глибинної природи вищого рівня комунікації, оскільки "в основі соціальних технологій та ідеологій впливу на масову свідомість — глибинний шар, пов'язаний з архетипами, алгоритмами, мовними дискурсами, "археологією" та історією соціального знання і дій" [5, 9–10].

Дослідження впливових контекстів насамперед передбачає використання Мілтон-модельних (функціонально оберненої та поширеної метамоделі) та предикатних технологій нейролінгвістичного програмування. Предикатні характеристики пов'язані з вербальним оформленням індивідуальної / колективної провідної (первинної) репрезентативної системи (модальності), скерованої на "зручне" інтернальне або екстерналізоване сприйняття та діакритизацію довкілля. Модальності сприяють акцентуації певних сегментів дійсності в нашому внутрішньому світі. Встановлено, що модальнісне забарвлення лексики визначається через наявність у її архісемному конусі репрезентативної маркованості, а використання цієї комунікативної стратегії оптимізує спілкування, оскільки дає змогу "розмовляти мовою співрозмовника" і "бачити світ" його очима. Особливої предикатної концентрованості набувають номенни, вжиті в переносному значенні, оскільки у випадках лексикалізації гіпотетичного або ж реального референта мовець висвітлює найактуальніші для нього риси предмета, ознаки тощо.

Відповідні дослідження, здійснені нами в текстовому просторі фідейтичних контекстів (богослужбова література, замовляння), а також рекламного та політичного мовлення як сугестивно маркованих (про актуальність дослідження впливових аспектів мови ЗМІ див. зокрема [2; 8]), дає підстави твердити, що текстова сугестивність насамперед залежить від особливостей структурування інформації, лексико-граматичної специфіки номенів і сигнатур тощо.

Сугестивні тексти та універсальні автотексти як їхні комунікативні різновиди [10] становлять актуальну сферу вербального спілкування, засновану на високому рівні психоактивності його лінгвістичних елементів, переважно представлених іменниковою, дієслівною та займенниковою парадигмою. Характерно, що неспецифічна лексика та універсальні квантифікатори (*весь, всякий, завжди*), а також пріоритет полісиндетонних зв'язків у таких контекстах засвідчують відповідну сугестивну маркованість, виступаючи лінгвістичними відповідниками феномена якорів у стратегії НЛП, де якір тлумачать як стимул, пов'язаний із виникненням певного емоційного стану.

На ґрунті сучасних досліджень (Т. В. Ахутіна, О. О. Залевська, О. О. Леонтьєв, О. М. Шахнарович) здійснено спробу експериментальної фіксації актуальних напрямів асоціювання у площині рекламного мовлення (РМ) як сугестивно маркованого дискурсу, що виявило аксіосистемні пріоритети української аудиторії і дало змогу встановити як доцільні елементи, використовувані в РМ (*дивовижний, завітай, легко, почни, найсмачніший*), так і нерелевантні, некоректні моменти (*заявити, рішення, повідомлення*), декодування яких призводить до неадекватності і маргіналізації особистості. На матеріалі отриманих

відповідей укладено "Асоціативний словник української рекламної лексики" [4]. Семантичний аналіз рекламних текстів дає змогу константувати, що не тільки (і не стільки) конкретність вживаних номенів спричиняє їх впливові ефекти. Високий рівень сугестії притаманний словам із дифузною семантикою, але обраним не довільно, а з урахуванням психологічних, ментальних домінант аудиторії. Найхарактернішим елементом РМ є неспецифічна лексика — номені з генералізованим референтним індексом, впливовий ефект яких детермінований дією випущення як одного з універсальних трансформаційних процесів, співвідносних з ефектом сенсової розгалуженості, семантичної недискретності, що корелює з недомінантним обробленням інформації. Крім того, на особливу увагу (у межах цього ж процесу) заслуговують компаратори сенсу. Цей факт також ґрунтується на сенсовій дифузності, але зосереджений не на її нейрологічній експансії, а на "затемненні", редукції суб'єкта порівняння. У такому разі маємо експресивні сенсibilізатори семантики, які спричиняють своєрідний "гала-ефект", пов'язаний із виокремленням певної риси (яка найчастіше належить до потенційних, маргінальних у семній ієрархії) за рахунок її штучної актуалізації та фіксації на рівні тривалої пам'яті як інформаційного тригера. Процеси викривлення та генералізації лексикалізуються переважно в займенниково-прислівниковій парадигмі й зумовлюють деструкцію об'єктної ідентифікації. Так, мовленнєві факти, які в міжперсональній комунікації зумовлюють непорозуміння, в контексті РМ є доцільними й необхідними. Крім того, семантична дифузність є інваріантною ознакою мовленнєвого впливу, а в межах РМ можна константувати, що її варіації торкаються номенів, у семантичній структурі яких а) дифузність є імманентним, провідним компонентом, б) дифузність є результатом транспозиції потенційних сем до площини архісемного конусу з маргіналізацією (до повного редукування) останніх.

Репрезентативна маркованість РМ найяскравіше відбивається в атрибутивах, завдяки чому "унаочнюється", наближується до чуттєвого сприйняття подана інформація. Так, висока частотність властива лексемам *смачний, свіжий, духмяний* (їх найчастіше використовують при рекламуванні харчових продуктів), *чистий, блискучий, активний* (реклама миючих засобів, косметичних виробів) та ін. Ми провели додатковий асоціативний експеримент, де стимулами були денотати найчастіше рекламованих товарів (їжа, косметичні вироби, пральні засоби та ін.). Експеримент скеровувався на виокремлення характерних означень рекламованих товарів і засвідчив високий ступінь частотності репрезентативно маркованих елементів, які утворюють *синестезійний* чуттєвий комплекс сприйняття, що максималізує створення яскравого й прогнозованого сегмента індивідуально-колективної картини світу, і "при цьому суб'єкт інтерпретації безумовно вірить в істинність цієї реальності і не припускає думки про можливість її верифікації, оскільки ця фантазія відповідає його настановам й очікуванням" [12, 8].

Актуальним об'єктом аналізу в зазначеному аспекті є й політичний дискурс, оскільки "переконавання у політичному дискурсі пов'язане насамперед з впливом на емоції та підсвідомість, а не на розум, логічне мислення" [11, 56]. Отримані результати дають змогу твердити, що відсоток конкретики в політичному мовленні є мінімальним, а найуживанішими є слова з дифузною семантикою, які в НЛП пов'язують із випадками редукування інформації, характерними для процесів випущення й генералізації. Негативний ефект використання зазначених номіналізаційних елементів пояснюємо редукацією процесуальної динаміки поняття через коригування його семантики до рівня статички, співвідносного і з маргіналізацією конкретного суб'єкта мовлення. В таких випадках сенсова конверсія спричиняє деструктивні зрушення в раціональному обробленні інформації та нейрологічний трансфер поняття до інтуїтивно-холістичного декодування, зосередженого, як відомо, у правій півкулі головного мозку. Наскрізню семантичну дифузність спостережено й у використанні інших груп слів із генералізованим референтним індексом, наприклад, універсальних квантифікаторів, які спричиняють втрату об'єктної ідентифікації, невизначеність локально-темпоральних меж повідомлення і неактуальність особистісних аксіорепрезентацій у сенсовому континуумі. Цікавим прикладом семантичної дифузності є вживання неспецифічної лексики, позначеної бажанням створити позитивний ефект за його практично повної відсутності. У ПМ зафіксовано й елементи неспецифічної лексики з відсутністю активного суб'єкта речення чи необхідністю дистрибутивної конкретизації загальної семантики його складників неагентивного характеру, що також вважаємо елементом загального маніпулятивного фону ПМ.

Отже, мультиплікативна природа комунікації зумовлює необхідність використання комплексного підходу до її аналізу. Такий підхід ґрунтується на коректному поєднанні знань із психології, філософії, когнітології, соціології та лінгвістики, оскільки приховані домінанти інтернальних рефлексій мовця є тісно пов'язаними з екстернальними умовами його перебування в континуальному просторі. Сучасна галузь нейролінгвістичного програмування уможлиблює фіксацію й аналіз відповідних мовленнєвих та акціальних маркерів, реалізованих у межах певної екстралінгвальної ситуації. Наскрізна гуманістична спрямованість НЛП зумовлює екологічність наукових розвідок і дає підстави вважати його функціональним та ефективним методом аналізу й конструювання комунікативних стратегій особистості й соціуму. Зафіксованим за допомогою методів НЛП лінгвальним експонентам притаманні сугестивні потенції, які реалізуються насамперед у характерних ретіальних контекстах, скерованих на комунікативний вплив. Суть цього впливу полягає в глибинних кореляціях між ментальними й нейрофізіологічними особливостями сприйняття та семантикою мовного і невербального знака.

Верифіковані через нейролінгвістичні метапрограми психосемантичні детермінанти дають підстави твердити, що інваріантами ментально-

сті як світоглядного конгломерата є вектори раціональності, пов'язаної з концептуальною діакритизацією довкілля, ірраціональності, скерованої в площину емотивних рефлексій, та вольові настанови, детерміновані аксіосистемними глибинними орієнтирами. Ізоморфізм складників унеможливорює чітку формалізацію відповідної структури, але дає підстави константувати пріоритет духовно-емоційного, інтроверсивного в українській аудиторії, почасти співвідносного з доцентровими моментами. Крім того, екстралінгвальний контекст надає актуальності й раціоналістичному усвідомленню довкілля, хоч афективно-емотивний компонент залишається провідним.

Психосемантика ментального субстрату та функціональність комунікативних ситуацій зумовили виокремлення акцентованих зон спілкування, центром яких є рекламне й політичне мовлення. Специфіка цих галузей полягає в усталеній впливовій доміні, яка монологізує комунікативний процес, нівелюючи позицію адресата. З іншого боку, рекламний та політичний дискурси не збігаються щодо впливових векторів. На рівні рекламної комунікації відбувається формування і корекція особистісних уподобань, що передбачає моделювання прогнозованої результативності у площині індивідуальних рефлексій та відповідне узгодження сформованої в такий спосіб штучної аксіосистеми з константами особистісної амплітуди. В арсеналі політичних опосередкованих інтеракцій напрям впливу зорієнтовано на модифікацію соціальних ідеологем адресата, у межах яких особистісні цінності є природно підпорядкованими загальнішим сутностям. Отже, названі дискурси беруть участь у конструюванні інтернальної, доцентрової аксіосистеми особистості й визначають шляхи її екстерналізованої специфіки в амплітуді колективних доміні. Оригінальність дискурсів полягає у свідомому, переважно прогнозованому використанні мовних можливостей.

У межах актуальних контекстів за допомогою методик НЛП виокремлено основні лінгвістичні комплекси, які спричиняють змінене сприйняття (див. [9]) внаслідок потенційної сугестивності. До них належать елементи всіх рівнів мови, що засвідчує її наскрізний впливовий характер. Об'єднувальним стрижнем таких номенів і сигнатур насамперед є семантичне наповнення, яке може змінювати впливову активність залежно від сенсової етимології, контекстуального варіювання та мети прогнозованого використання.

Вербаліка є основним ланцюжком комунікативної взаємодії. Проте великі інтерактивні потенції сконцентровані в семантиці аналогового (акціального) спілкування, яке слугує загальним фоновим реконструктором вербального повідомлення й іноді є інформативно насиченішим від нього. Природа невербального знака є амбівалентною, оскільки вона почасти детермінована генетично, а почасти є наслідком соціалізації та ментальних настанов особистості. Невербаліка має важливе значення для емпатичних інтеракцій та істиннісної атрибуції, де маркером позитивної інформативності є саме невербальне представлення. Уможливорює безпосередній аналіз і моделювання вербальної пове-

дінки використання НЛП-технік (відзеркалювання, ідентифікація ін-конгруентності, субмодальнісне редагування тощо).

Наведене дає підстави твердити, що парадигма НЛП є ефективним методом дослідження комунікативного буття особи й соціуму з відповідною кваліфікацією гетерогенних складників гармонійної взаємодії та сугестивних фактів вербально-невербальної поведінки, що максимально увиразнює перспективи її подальшого застосування в галузі гуманітарної аналітики.

Література

1. Бэндлер Р., Гриндер Д. Структура магии. — С.Пб.: Белый кролик, 1996. — 496 с.
2. Брайант Дж., Томпсон С. Основы воздействия СМИ.: Пер. с англ. — М.: Вильямс, 2004. — 432 с.
3. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. — Одеса: Астропринт, 2001. — 344 с.
4. Ковалевська Т., Сологуб Г., Ставченко О. Асоціативний словник української рекламної лексики. — Одеса: Астропринт, 2001. — 116 с.
5. Мальковская И. А. Знак коммуникации. Дискурсивные матрицы. — М.: Комкнига, 2005. — 240 с.
6. О'Коннор Дж., Сеймор Дж. Введение в НЛП. — Челябинск: Версия, 1997. — 256 с.
7. Потебня А. А. Мысль и язык // А. А. Потебня. Полное собрание трудов. Мысль и язык. — М.: Лабиринт, 1999. — С. 5-198.
8. Різун В. В., Непійвода Н. Ф., Корнєєв В. М. Лінгвістика впливу. — К.: ВПЦ "Київський університет", 2005. — 148 с.
9. Спивак Д. Л. Измененные состояния сознания: психология и лингвистика. — С.Пб.: Издательский дом "Ювента"; Филологический факультет СПбГУ, 2000. — 296 с.
10. Черепанова И. Ю. Дом колдуньи. Суггестивная лингвистика. — С.Пб.: КСП+, 1996. — 416 с.
11. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса. — М.: ИТДГК "Гнозис", 2004. — 326 с.
12. Nimto D., Combs J. Mediated Political Realities. — N. Y.: Longman, 1983. — 240 p.
13. Rybacki K., Rybacki D. Advocacy and Opposition. An Introduction to Argumentation. — New Jersey, 1991.

Т. Ю. Ковалевская

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра украинского языка

ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКИЕ НАПРАВЛЕНИЯ НЕЙРОЛИНГВИСТИЧЕСКОГО ПРОГРАММИРОВАНИЯ: ОБЗОРНЫЙ АНАЛИЗ

Резюме

В статье раскрыт научный потенциал новейшей гуманитарной парадигмы нейролингвистического программирования, очерчены актуальные направления соответствующих исследований, акцентировано на комплексной природе НЛП, что подчеркивает объективность и прикладные перспективы этой области знаний.

Ключевые слова: нейролингвистическое программирование, коммуникативная эмпатия, суггестия, невербалика, метапрограммы.

T. Y. Kovalevskaya

Odessa I. I. Mechnikov University,
Ukrainian Language Dept

**NEUROLINGUISTIC PROGRAMMING RESEARCH DIRECTIONS:
REVIEW ANALYSIS**

Summary

In the article, the scientific potential of the latest neurolinguistic programming paradigm is unfolded, essential directions of the according researches are figured out, NLP's complex essence is accented, what emphasizes the objective character and applied prospects of this scientific sphere.

Keywords: Neurolinguistic programming, communicative empathy, suggestion, non-verbal communication, metaprograms.

УДК 811:371.315.7

І. М. Колегаєва, д-р філол. наук, проф., зав. кафедри,**Н. В. Реконвальд**, викладач,Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедри лексикології і стилістики англійської мови

ПРОСТОРОВО-ЧАСОВИЙ ФАКТОР У МОВЛЕННЕВІЙ КОМУНІКАЦІЇ (ВІД ДОПИСЕМНОЇ ДО ЕЛЕКТРОННОЇ)

У статті йдеться про просторово-часовий вимір у мовленнєвій комунікації. Розглянуто особливості синхронної та асинхронної комунікації, темпоральні складники електронного спілкування, його структурування.

Ключові слова: час, простір, комунікація, інтернет, цивілізація.

Загальновідомим, бодай навіть банальним, але відтак не менш істинним є твердження про те, що поступ людської цивілізації нерозривно пов'язаний із поступом людської комунікації. Винайдення писемності й народження (у муках) письмової комунікації означало величезний прорив людства у нові сфери інформаційного простору. Знання відтепер можна було фіксувати відокремлено від носія цього знання, тобто конкретної і, на жаль, вразливої, смертної людини. Знання, зафіксовані у писемному вигляді (табличку, папірус, скрижаль, бересту тощо), можна було зберігати безкінечно довго в часі і переміщувати на великі відстані у просторі. Особа-носій знання і відчужене від неї знання (зафіксоване у письмовому тексті) розділилися у просторі та часі, втратили нерозривний онтологічний зв'язок. Відтепер між ними залишився зв'язок "генетичний" (бо в кожного тексту є той, хто *породжує* його, *розповідає* про свої власні або набуті знання) і зв'язок феноменологічний, адже мисленнєвий конструкт, породжений однією людиною (автором), назавжди "переселяється" у письмовий текст, щоб свого часу відтворитися (у більш чи менш трансформованому вигляді) у мисленнєвий конструкт іншої людини (читача).

Винахід книгодруку — це наступний гігантський стрибок у цивілізаційному прогресі. Адже винахід друкарського станка надав можливості принципово необмеженого тиражування тексту, а відтак його поширення у просторі за рахунок появи численних матеріальних "клонів" того самого повідомлення. Це означало, що ідентичні знання, зафіксовані в численних примірниках друкованого тексту, ставали надбанням величезної кількості людей, які мешкали далеко один від одного і були позбавлені найменшого шансу на особисте спілкування. Це останнє залишалося прерогативою виключно контактної, особистої комунікації, яку англломовні дослідники метонімічно називають "спілкуванням лицем до лиця" — *face to face communication*.

Ще у 30-ті роки минулого століття Е. Сепір стверджував, що вторинні технічні засоби здійснення комунікації матимуть величезне

значення для поширення культури і призведуть до "соціологічної і психологічної перекрійки світової мапи" [15, 214]. Ще не знаючи про можливості електронної комунікації, він пророцькі писав, що розвиток фізичних умов здійснення комунікації (на той час це були залізниці, телеграф, телефон, радіо, літак) "зробить весь цивілізований світ еквівалентним, з психологічної точки зору, примітивному племені" [там само]. В контексті висловлених Е.Сепіром думок цю останню тезу інтерпретуємо як акцент на тому, що люди утворюють нову культурну і комунікативну спільноту, члени якої матимуть можливість необмежено спілкуватися один з одним попри будь-яку географічну віддаленість у просторі.

Саме це відбувається в теперішній час із приходом нової епохи електронної комунікації. "Нові комп'ютерні форми представлення інформації, які принципово відрізняються від традиційної друкованої форми, призвели до створення нового суспільства, яке іноді називають постгутенберзьким" [4, 9]. Звернімо увагу на темпорально значимий префікс "пост-" у слові "постгутенберзьке": тобто книгодрукарська епоха слугує певною точкою відліку у періодизації людської цивілізації. Нагадаємо, що Дж. Гутенберг (1400–1468) вважається європейським винахідником друкарства, а найвідомішим виданням того часу є Гутенберзька Біблія (1455 р.) [20, 973].

Півтисячоліття минуло з часу винаходу друкарства, коли з'явився принципово новий тип комунікації, що спричинив черговий стрибок у цивілізаційному поступі людства. В 60-х роках ХХ ст. з'являються електронні засоби збереження і передачі інформації, які з часом утворюють глобальну комунікативну мережу, зокрема Інтернет. [див: 19, 3–5]. Винайдення комп'ютерних технологій і утворення інтернету відрізняється від інших не менш науково валідних винаходів та відкриттів ХХ ст. тим, що "внаслідок технологічної й економічної конвергенції саме Internet стає багатогранним, практично всеохоплювальним "простором", у якому можна спілкуватися, шукати інформацію, здійснювати покупки, розважатися, вчитися" [3, 16].

Вищенаведена цитата яскраво ілюструє, що в термінах концептуальних метафор комп'ютерне спілкування переважно тлумачиться як просторове явище, що, у свою чергу, проектується на реальний, географічно членований простір. Так, зокрема, О. Малая вважає, що "комп'ютерне спілкування відбувається або у локальній мережі, що поєднує кілька комп'ютерів, у національній або у глобальній — WWW (World Wide Web)" [11, 99]. Водночас більшість дослідників акцентують його глобальний, транснаціональний, трансетнічний характер. Наприклад, Я. Засурський стверджує, що "інтернет створює новий публічний простір глобального спілкування, ...поза межами державних кордонів і географічних відстаней" [6, 5-6]. Польська дослідниця М. Сокол вказує, що в електронному дискурсі спілкуються користувачі інтернету, об'єднані передусім певними інтересами, а не національно-географічними ознаками" [Цит. за 18, 712]. До цієї тези Т. Яхонтова додає, що ці "спільноти не мають культурних і націо-

нальних кордонів" [там само]. З огляду на вищесказане, слід погодитися з точкою зору В. Карасика, що "комп'ютерний простір поступово посідає найсуттєвіше місце у ноосфері" [8, 348].

Як писав у 90-х роках ХХ ст. Ч. Харіс, "останнє десятиріччя ми живемо в інформаційних джунглях. Для виживання у них людині потрібні навички інформаційного менеджменту, які надають їй величезну потужність, можливість руху вперед і неабияке задоволення" [19, 2]. З його позицій, саме вміння спілкуватися в інтернеті наділяє людину такими навичками і пропонує такі яскраві перспективи. Інформаційні переваги інтернет-простору відмічають й інші дослідники, наполягаючи на можливості практичного використання його глобальної, транснаціональної специфіки. Зокрема Т. Карамішева вважає, що використання комп'ютерних комунікацій у сфері дистанційного навчання має низку переваг: оперативна передача будь-якої інформації, збереження великих обсягів інформації, інтерактивність, реалізація колективних проєктів [7, 175]. Змістовний огляд джерел, присвячених проблемі дистанційної освіти за допомогою електронної комунікації, пропонує також О. Горошко [5, 67 і далі].

Водночас деякі дослідники відзначають і негативні особливості безмежності та певної дифузності інтернет-простору. Так, наприклад, Н. Вакуров і Л. Московін констатують, що "на відміну від читача в бібліотеці, кібермандрівник часто не усвідомлює свого місцерозташування в інтернеті" [2, 46]. Автори цієї статті аргументують свої висновки тим, що багатьом мережевим виданням бракує редакторської обробки, що результується у змішуванні інформації і розваг, а також зумовлює зростання рівня комунікативного шуму у повідомленні [2, 45].

Таким чином, багатьма дослідниками електронна комунікація витлумачується в термінах просторових уявлень: як щось всеохоплювальне, не лімітоване об'єктивно існуючими кордонами і межами. Інакше кажучи, це віртуальний простір, над яким не панують закони простору реального. У зв'язку із цим інтерес викликає наступне. Іншою, крім *простору*, базисною категорією світобудови є *час*. Яким чином темпоральна складова відбивається в такому комунікативному явищі, як комп'ютерне, електронне спілкування? Яким чином вона перетинається із просторовою складовою? І, кінець кінцем, що собою являє хронотоп комп'ютерного дискурсу?

Глобальність інтернет-простору перегукується з такою самою глобально-темпоральною категорією. Йдеться про так званий інтернет-час, двадцятичотирьохгодинний режим виміру часу, скоординований з часом по-Гринвічу. Тобто всі користувачі інтернету, в якому б часовому поясі вони не перебували, вступаючи у спілкування в мережі, перемикаються на спільну для всіх інтернет-часову систему. Поточні дані про час обов'язково висвітлюються на моніторі комп'ютера.

Опис темпорального аспекту електронної комунікації слід продовжити згадкою про наймасштабніший, "епохальний" її вимір. Адже саме так позначають новітній виток цивілізаційної спіралі — "*ера, епоха* інформаційних технологій". Наприклад, М. Столярова, характе-

ризуючи "еру інформації, в яку людство вступило в минулому столітті", стверджує наступне: "Як відомо, на зміну 'університетській' або 'універсальній' культурі XVI–XIX століть прийшла сучасна, високо-технологічна, інформаційна культура" [17, 587]. Ми погоджуємось із цим твердженням, оскільки воно доводить вихідну тезу нашої статті про нерозривний і взаємоспрямований зв'язок між розвитком людської комунікації і цивілізованим поступом людства.

Іншим *темпоральним* параметром електронної комунікації, який тісно переплетений із віртуальністю *кіберпростору*, є його нестабільність, неостаточна фіксація в часі, або так звана *фантомність*. О. Проніна з цього приводу зауважує, що "характерною рисою мережевого тексту є його фантомність. Він є. Його можна прочитати і тиражувати. Але не можна бути впевненим, що завтра, чи через годину, або ж через хвилину він буде все ще знаходитись у тому самому місці в Мережі і в тому самому незмінному вигляді" [13, 76].

Говорячи про спіралеподібний поступ цивілізації і комунікативних практик людства, нагадаємо про особливості дописемної та писемної комунікації. В умовах відсутності письма людство спілкувалось виключно у режимі *face to face communication*. Кодування і декодування повідомлення мало відбуватися у спільному для обох (чи більше) комунікантів часі і просторі. Поява письмової комунікації уможливила "консервацію" повідомлення, переведення його у потенційно комунікативний статус, в якому воно може перебувати необмежено довго, очікуючи на свого адресата, який у належний час декодує повідомлення, відтворивши мисленнєвий конструкт, закодований адресантом і зафіксований на певному матеріальному знамені (докладніше про комунікативні статуси повідомлень див.: [9]). Таким чином, з появою писемності стало можливим спілкування у двох режимах: або в синхронному (усне спілкування комунікантів у спільному для них часі і просторі), або в асинхронному (письмове спілкування комунікантів, узгоджене між собою у просторі і лише загально узгоджене в часі: в тому сенсі, що діяльність адресанта хронологічно передре діяльності адресата).

Новий виток комунікативних технологій, ознаменований появою електронних засобів фіксації і передачі інформації, зокрема, породив нову комбінацію усного і письмового спілкування в синхронному режимі *on-line*. Просторово-часові координати цього режиму поєднують переваги письмового спілкування (необмежена просторова дистанція між комунікантами) з перевагами усного спілкування (відсутність часової дистанції між комунікативними діями адресанта і адресата). Не можна не погодитися з Г. Аврамовою, яка констатує, що "головна перевага Інтернету над іншими засобами спілкування в сучасному суспільстві полягає в тому, що за його допомогою можна спілкуватися в режимі реального часу, знаходячись на великій відстані один від одного" [1,124]. Режим реального часу та наближення до ситуації безпосереднього спілкування, на думку Т. Радзівської, "тягне за собою численні структурно-семантичні ознаки породжуваних повідом-

лень" [14, 32]. Вважаємо це зауваження цілком слушним і з огляду на досліджувану нами проблему (просторово-часові особливості) відзначимо низку саме таких ознак електронних повідомлень.

Часова організація будь-якої діяльності, комунікативної в тому числі, традиційно поділяється на 3 основні фази: початкову, медіальну і фінальну. Л. Солощук пише: "в теорії мовленнєвого спілкування комунікативна ситуація складається з трьох фаз, а саме 1) ініціальна фаза — зав'язування контакту, 2) змістовна фаза — підтримання контакту та завершальна фаза — припинення контакту" [16, 89]. Перегукується із цією тезою і запропонований Ю. Матюхіною підрозділ метакомунікативних висловлювань на три типи: "інхотативні (іх ціль — встановлення контакту), процесні (підтримання мовленнєвого контакту), фінітивні (виокремлюють кінець дії або останню її фазу — розмикання мовленнєвого контакту)" [12, 62]. У зв'язку із цим вважаємо за необхідне наголосити, що значна кількість типів електронного спілкування (розглянута в цілому) позбавлена такого трифазного структурування. Воно виявляється властивим лише мовленнєвим партіям окремих учасників інтернет-спілкування (чати, віртуальні конференції тощо). Тобто відповідний дискурс є принципово безпочатковим і безкінечним. Так, наприклад, наведемо спостереження Л. Компанцевої про те, що віртуальну конференцію слід визначати як "опосередковане (в межах Фідонет і Інтернет), дистантне, письмово зафіксоване, принципово незавершене спілкування фахівців і зацікавлених людей по запропонованій проблемі" [10, 33]. В унісон звучить і визначення інтернет-прес-конференції як "поточної публікації інформації, що генерується на прес-конференції, яка обов'язково транслюється в Мережі в режимі on line" [2, 48].

Принципово безпочаткове і безкінечне чат-спілкування отримує назву "постійно діючої групи підтримки, яка доступна щодня, 24 години на добу, будь-де в цілому світі" [19, 87]. Причина цього полягає в тому, що чат — це *глобальний* інтерактивний форум, а відтак він перетинає *часові пояси* та *географічні межі* і тому у *будь-який час* у ньому є хтось, хто бажає спілкуватися" [там само]. Виділені нами слова ще раз унаочнюють зв'язок і взаємозумовленість часових і просторових параметрів, що характеризують специфіку інтернет-спілкування.

Література

1. Аврамова А. Г. Электронный дискурс в зеркале оппозиции "устный/письменный" // Вестник Московского государственного ун-та. Сер.19: Лингвистика и межкультурная коммуникация. — 2004. — № 3. — С. 119-126.
2. Вакуров Н. В., Московин Л. И. Концепции современных российских Интернет-изданий. // Вестник Московского государственного ун-та. Сер.10: Журналистика. — 2001. — № 6. — С. 44-55.
3. Вартанова Е. Л. Европейские неравенства эпохи Интернета // Вестник Московского государственного ун-та. Сер. 10: Журналистика. — 2001. — № 6. — С. 14-23.
4. Вигурский К. В., Пильщиков И. А. Филология и современные информационные технологии // Известия АН. Серия литературы и языка. — 2003. — Том 62. — № 2. — С. 9-16.

5. *Горошко Е. И.* Электронная коммуникация (гендерный анализ) // Общение. Языковое сознание. Межкультурная коммуникация. Сб. ст. / Ин-т Языкознания РАН. — Калуга: КГПУ им. К. Э. Циолковского, 2005. — С. 65–81.
6. *Засурский Я. Н.* Информационное общество в России: парадоксы элитарного интернета // Вестник Московского государственного ун-та. Сер. 10: Журналистика. — 2001. — № 6. — С. 4–13.
7. *Карамышева Т. В.* Изучение иностранных языков с помощью компьютера. В вопросах и ответах. — СПб.: Союз, 2001. — 190 с.
8. *Карасик В. И.* Языковой круг: личность, концепты, дискурс. — М.: Гнозис, 2004. — 390 с.
9. *Коллегаева И. М.* Текст как единица научной и художественной коммуникации. — Одесса: Одесоблполиграфиздат, 1991. — 120 с.
10. *Компанцева Л. Ф.* Формат виртуальной конференции: когнитивно-коммуникативные характеристики. // Мова і культура (Науковий щорічний журнал). — К.: Видавничий дім Дмитра Бурого, 2005. — Вип. 8. — Т. 111, ч. 2. — С. 33–38.
11. *Малая О. Ю.* Особливості комунікації у рамках інтернет-форумів. // Вісник Харківського національного ун-ту ім. В. Н. Каразіна, Серія: РГФ. — Харків: Константа. — 2006. — № 741. — С. 99–102.
12. *Матюхина Ю. В.* Историческое варьирование финитивных речевых актов. // Вісник Харківського національного ун-ту ім. В. Н. Каразіна, Серія: РГФ. — Харків: Константа. — 2006. — № 725. — С. 62–65.
13. *Пронина Е. Е.* "Живой текст": четыре стилевых признака Net-мышления // Вестник Московского государственного ун-та. Сер. 10: Журналистика. — 2006. — № 6. — С. 74–80.
14. *Радзієвська Т. В.* До проблеми вивчення сучасних мовних контактів // Вісник Київського національного лінгвістичного ун-ту. Серія: Філологія. Том 6, № 1. — 2003. — С. 25–35.
15. *Сепир Э.* Избранные труды по языкознанию и культурологии. — М.: Прогресс, 2001. — 656 с.
16. *Солощук Л. В.* Особливості функціонування невербальних компонентів комунікації на ініціальних і завершальних фазах розгортання англословного діалогічного дискурсу // Вісник Харківського національного ун-ту ім. В. Н. Каразіна, Серія: РГФ. — Харків: Константа. — 2006. — № 725. — С. 89–95.
17. *Столярова М. О.* Концепція "читача-співавтор" в межах комп'ютерного тексту // Мовні і концептуальні картини світу. Зб. наук. праць. — К.: КНУ ім. Т. Шевченко. — 2004. — № 10. — С. 579–588.
18. *Яхонтова Т. В.* Електронна групова дискусія як жанр міжнародного наукового спілкування // Мовні і концептуальні картини світу. Зб. наук. праць. — К.: КНУ ім. Т. Шевченко. — № 10, 2004. — С. 711–718.
19. *Harris Ch.* An Internet Education (A Guide to Doing Research on the Internet)/ — Fulleron: CSU, 1996. — 166 p.
20. *The New Penguin Encyclopedia / Ed. by D. Crystal.* — L.: Penguin Books, 2002. — 1688 p.

И. М. Коллегаева, Н. В. Рекоявальд

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра лексикологии и стилистики английского языка

ПРОСТРАНСТВЕННО-ВРЕМЕННОЙ ФАКТОР В РЕЧЕВОЙ КОММУНИКАЦИИ (ОТ ДОПИСЬМЕННОЙ ДО ЭЛЕКТРОННОЙ)

Резюме

В статье рассматривается пространственно-временное измерение в языковой коммуникации. Рассматриваются особенности синхронной и асинхронной комму-

никации, темпоральные составляющие электронного общения, его структурирование.

Ключевые слова: время, пространство, коммуникация, интернет, цивилизация.

I. M. Kolegaeva, N. V. Reconvald

Odessa National I. I. Mechnikov University,
English Lexicology and Stylistics Chair

**SPATIO-TEMPORAL FACTOR IN SPEECH COMMUNICATION (FROM
PREWRITING TO ELECTRONIC)**

Summary

The article deals with the spatio-temporal dimension in speech communication. The peculiarities of synchronous and anisochronous communication, temporal constituents of electronic communication, its structure are being considered.

Keywords: time, space, communication, internet, civilization.

УДК 811.161.2'367.332.7

О. В. Кульбабська, докторант,Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
кафедра сучасної української мови**"ДІЕСЛІВНА ЕНЕРГІЯ" ЗАСОБІВ ВТОРИННОЇ
ПРЕДИКАЦІЇ В СИНТАКСИЧНІЙ КОНЦЕПЦІЇ
О. О. ПОТЕБНІ**

У статті з'ясовано погляди О. О. Потебні на вторинну предикацію у структурі простого речення, репрезентовану вторинними предикатними синтаксемами. Це насамперед дієприкметники, дієприслівники, інфінітиви, прикметники, номіналізовані компоненти, іменники, що мають пропозитивну семантику і не втратили валентних властивостей дієслова.

Ключові слова: вторинна предикація, імпліцитність, предикативний ранг, мовна економія.

В сучасному синтаксисі актуальними стали проблеми, пов'язані з дефініцією, кількістю й особливостями функціонування синтаксичних категорій як центральних понять граматики. Своєрідність цих категорій, як справедливо зауважує І.Р. Вихованець, найвиразніше виявляється в основній синтаксичній одиниці — реченні [3, 25], що в процесі історичного розвитку синтаксичної системи слов'янських мов зазнавало й зазнає певних видозмін. Зокрема, сучасні тенденції розвою граматичного ладу української мови засвідчують "активізацію /.../ антиномії, зумовленої асиметрією мовного знака; антиномії двох основних функцій мови: суто інформаційної й експресивної" [8, 137]. В цьому, на думку А. П. Загнітка, виявляється надзвичайно продуктивною антиномія означуваного й означального, особливості асиметрії мовного знака, оскільки означуваних завжди більше (одиниць смислу), ніж означальних (одиниць словесно реалізованих) [8, 138]. Компенсувати це можна або розгортанням висловлення, наближаючи означуване й означальне одне до одного, або згортати його, стискаючи до певної межі, але при цьому зберігаючи загальний смисл [5, 10; 22; 29]. Саме друга тенденція корелює з компресією, при якій ті чи інші компоненти постають імпліцитними. Необхідно зазначити, що лінгвісти, вивчаючи приховані синтаксичні величини, оперують поняттями і предикації, і предикативності (див. про це: [11, 200]). Отже, дослідження синтаксичних категорій засвідчує потребу перекласифікації окремих із них та (нерідко) їхнього термінологічного впорядкування [3, 26], звертаючись до оригінальних робіт українських учених, зокрема О. О. Потебні. "У наукових колах глибини і навіть геніальності цього вченого ніхто не ставив під сумнів. Але реальний вплив його ідей на сучасну йому і наступні науку не відповідав їхній значущості. За життя Потебня стояв особно, і концепції, які він розвивав, глибоко

відрізнялися від концепцій, що панували або завойовували загальне визнання. [...] Своєрідність і глибина його думки не були гідно оцінені й не ввійшли в актив наукового вжитку" [6, 4].

Поняття *предикативності, предикації та предикатності* належать до активно опрацьованих О. О. Потебнею, який вбачав у розкритті їх змісту "наближення до відповіді на питання про закономірності еволюції граматичного ладу мови, видозміну реченневої структури та напрямів її перебудови" [7, 282]. Усі лінгвістичні одиниці О. О. Потебня розглядав як втілення мисленневої діяльності, виявляючи універсальні механізми, актуальні для будь-яких аспектів реального життя слова. Так, за аналізу сутності речення учений намагався передусім описати психологічний процес його творення. За О. О. Потебнею, кожна думка двочленна: вона складається з пояснюваного й пояснювального, тобто із суб'єкта й предиката. Уперше цю концепцію мовознавець виклав у праці "Мысль и язык" (1862): "те, що аперцептується і належить поясненню, є суб'єктом судження; те, що аперцептує та визначає, — його предикат" [13, 147]. Пізніше, у монографічному дослідженні "Из записок по русской грамматике" (1958–1968), О. О. Потебня говорив про "зв'язування двох одиниць думки: пояснюваного (психологічний суб'єкт) і пояснювального (психологічний предикат)" [12, I/II, 81]. Разом з тим О. О. Потебня розглядав речення як *граматичну побудову*, яку структурують граматичні форми, що "з моменту появи й усі наступні періоди мови є значенням, а не звуком" [12, I/II, 61]. Звідси походять граматичні розряди (категорії) — *частини мови*, на яких формуються члени речення: "Істотна ознака речення в наших мовах полягає в тому, що до складу речення входять частини мови; якщо їх немає, то немає і нашого речення" [12, I/II, 71]. У цьому аспекті головне в реченні — це *предикативний зв'язок* — "граматична форма особового дієслова" [5, I/II, 116]. Визначення підмета й присудка, на думку лінгвіста, "може бути задовільним тільки в тому разі, якщо буде разом з тим визначенням частин мови, функції яких — бути підметом чи присудком" [12, I/II, 74]. Підмет і присудок — співвідносні поняття, оскільки "хід людської думки складається з парних поштовхів: пояснюваного й пояснювального" [12, III, 504]. Отже, граматичну структуру речення, за О. О. Потебнею, неможливо зрозуміти без взаємозумовлених частин мови та членів речення — як головних, так і другорядних, виділених граматично, з урахуванням як *значення*, так і *синтаксичного вживання*.

Релевантною ознакою речення, вважає О. О. Потебня, є його *предикативність*, тобто властивість присудка поєднуватися з підметом для творення речення; головним носієм предикативності з членів речення є присудок, з частин мови — дієслово. Підмет у реченні може бути відсутнім, дієслово ж — ніколи [12, I/II, 81–84]. Отже, "Із вказівки на предикативність як на основу речення випливає висновок про те, що тільки присудок у реченні і дієслово як частина мови визначаються самостійно. Інші частини мови визначаються у їх зв'язку з дієсловом, а члени речення — у зв'язку з присудком" [2, 21].

"Розуміючи мову як діяльність, не можна розглядати граматичні категорії, якими є дієслово, іменник, прикметник, прислівник, як дещо незмінне, раз і назавжди виокремлене з постійних властивостей людської думки. Навпаки, навіть у відносно невеликі періоди ці категорії істотно змінюються [...]. І взагалі в мові, не тільки говорячи *a priori* ("все тече"), не може бути, а й *a posteriori* немає жодної нерухливої граматичної категорії. Проте зі зміною граматичних категорій неминує змінюється і те ціле, у якому вони виникають і видозмінюються, тобто речення" [12, I/II, 82]. Дослідження еволюції речення у слов'янській та інших споріднених за походженням мовах з позиції *історизму* дає підстави для висновку, що з наближенням до сучасності чіткіше окреслюється антитеза імені й дієслова, "намагання зосередити предикативність у дієслові за рахунок предикативності імені" [12, III, 5], попри те "предикативність і атрибутивність імені, точніше — іменний характер речення, збільшується у напрямку до древності" [там само, 276].

В концепції О. О. Потебні частини мови виявляють свої предикативні потенції неоднаково. Саме тому вчений окреслює їх своєрідну предикативну ієрархію з урахуванням двох чинників: 1) здатності виконувати функцію присудка (безпосередньо або через предикативну зв'язку); 2) у можливості апозитивного (відокремленого) функціонування.

Далеко не всі частини мови можуть виражати предикативність. Частина мови — претендент на роль присудка — має відповідати певним вимогам, а саме: мати набір предикативних категорій (часу, способу, особи); виявляти безпосередній зв'язок з підметом (іменником чи займенником) в граматичних категоріях особи, числа, роду, відмінка або пов'язуватися з ним семантично. Зазначимо, що в ідеалі всім цим вимогам не відповідає жодна частина мови (див. про це [4, 217–218]). Напр., навіть фінитне дієслово не узгоджується з підметом у відмінку, оскільки не має цієї категорії; координація в роді виявляється в дієвідмінюваних дієслівних формах тільки в минулому часі індикатива й в умовному способі; ірреальні способи (умовний, наказовий) не мають часових вимірів тощо. І все ж саме фінитні дієслова перебувають на вершині предикативної ієрархії, оскільки "Вони є основними і типовими формами дієслова, найтипівіше представляють його в граматичній системі мови" [4, 221].

Фінитне дієслово в різних формах має предикативні категорії часу, способу й особи: "дієслово проектує ознаку під час її виникнення від діяча" [12, I/II, 1000], при цьому "несуттєво, чи буде момент виникнення ознаки актуальним для мовлення мовця, або ні; чи буде час тривалим, або миттєвим; чи буде саме виникнення ознаки фактом, або наказом, бажанням, умовою"; маркувальною ознакою фінитного дієслова є "стосунок до особи, якою б вона не була: відомою чи ні, справжньою чи фіктивною" [12, I/II, 91].

Присудок — "найбільш самостійний член речення" [12, I/II, 110] — координується з підметом у відповідних категоріях і виявляє безпосе-

редній зв'язок із ним. Як фінитне дієслово "є тим самим присудок або предикативна зв'язка, так ім'я в прямому відмінку, не узгоджене з іншим, є підмет" [12, I/II, 124]. Ось чому фінитне дієслово О. О. Потебня взяв за "одиницю вимірювання предикативності" [12, I/II, 123].

Іменні частини мови (дієприкметник, прикметник, іменник) значно поступаються фінитному дієслову у вияві своїх предикативних потенцій: вони здатні входити до складу присудка, проте не можуть виявляти безпосереднього зв'язку з підметом, оскільки цей зв'язок завжди опосередкований предикативною зв'язкою. Всі вони можуть узгоджуватися у категорії роду і числа з підметом (іменником або займенником), попри те узгоджуватися в роді можуть тільки дієприкметники та прикметники. Зазначені частини мови тільки в називному відмінку функціонують як іменна частина присудка і кваліфікуються як "предикативний атрибут". За своїми предикативними можливостями іменні частини мови утворюють такий ряд: *дієприкметник* — *прикметник* — *іменник* (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, А. П. Загнітко, О. С. Кубрякова, Г. А. Уфимцева та ін.).

Найближче до фінитного дієслова перебуває дієприкметник: він має відносно часове значення (одночасності/послідовності) [12, I/II, 143–146], знаходячись між дієсловом та іменем. У дієприкметнику синтезовано ознаки дієслова й імені: у ньому "виникла ознака (риса дієслова) постає даним (риса імені)". Так, у сполученні "*зеленеюча трава*" дієприкметник позначає ознаку так само, як прикметник у сполученні "*зелёная трава*", проте предмет у стосунку до дієприкметника має ознаку тому, що сам її породжує; "зазначена ознака залежить від енергії, властивої предмету, але сама ця енергія не мислиться, між тим як у власне прикметнику не мислиться стосунок до енергії" [12, I/II, 94].

Крім дієприкметника, предикативну функцію виконує прикметник, узгоджуючись із підметом не тільки в називному відмінку, числі, а й обов'язково в роді. Останню позицію в предикативному ряду займає іменник, що обов'язково узгоджується з підметом у називному відмінку, проте виявляє відносну самостійність від підмета, втрачаючи узгодженість у роді й числі: "*Днепр єсть река*", "*побою не суть средство к исправлению людей*" [12, I/II, 112]. Іменник відрізняється від прикметника тим, що "прикметник свого роду не має" [12, III, 68].

Отже, тільки змінні частини мови виявляють предикативну функцію (фінитне дієслово, дієприкметник, прикметник, іменник). Для предикативного імені, за О. О. Потебнею, дуже важливо мати здатність "узгоджуватись" (координуватися) з підметом у називному відмінку. Непрямі відмінки іменника не можуть бути ні атрибутом взагалі, ні предикативним атрибутом, зокрема, навіть якщо "незалежно від свого словесного вираження можуть виступати не як субстанції, а як атрибути" [12, I/II, 107]. Таким чином, у словосполученнях *сын отца*, *цветы... такой цены и красоты* іменники в родовому відмінку, на думку лінгвіста, є "граматичними об'єктами", а не атрибутами, незважаючи на можливість заміни узгодженими прикметниками (*отцовский сын*)

або на логічні питання (який? чий? та ін.). Так само в реченнях на зразок *Он был солдатом, Петр Великий был большого роста* іменники в орудному та родовому відмінках О. О. Потебня не кваліфікував як предикативні атрибути.

Зрозуміло, що такі незмінні частини мови, як прислівник, компаратив і дієприслівник, взагалі не можуть бути предикативним атрибутом, тому всі вони "відриваються" від "граматичного суб'єкта" (підмета) і в реченні перебувають у сфері, підпорядкованій присудковій [12, I/II, 114]. Компаратив і дієприслівник за особливостями функціонування наближаються до прислівника [12, I/II, 114, 125]. Особливе місце посідає інфінітив, який "має стосунок до дієслова в загальному смислі, не може бути атрибутом, оскільки не узгоджується з іменником. Таким чином, специфічна функція інфінітива — слугувати другорядним, залежним присудком" [12, I/II, 342].

Відзначимо, що в сучасних синтаксичних дослідженнях учені не приділяють такого значення узгодженню, яке характеризує всю концепцію речення та його членів, представлену в граматичних працях О. О. Потебні. Оскільки в науковій парадигмі превалює семантичний підхід, деякі частини мови підвищили свій предикативний ранг (І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, Л. О. Кадомцева, В. М. Русанівський, Є. Х. Широкоград та ін.). "Диво" речення, — зазначає Н. Д. Арутюнова, — якраз і виявляється в тому, що в ньому досягнуто деякого синтезу категорій мислення та елементів об'єктивної реальності, встановлено зв'язок між світом і людиною" [1, 378].

В концепції О. О. Потебні предикативні ранги частин мови зумовлені не тільки здатністю виконувати роль присудка, а й у можливості апозитивного (відокремленого) вживання. Апозитивні члени речення учений схарактеризував як з боку семантики, функції в реченнєвій структурі, так і з боку засобів вираження предикативного значення.

В теорії "скорочених підрядних речень" Н. І. Греча, О. Х. Востокова, Ф. І. Буслаєва, В. Сімовича семантика таких членів речення усвідомлювалася як свого роду редукована предикативність, тому О. О. Потебня заперечував тільки проти кваліфікації дієприкметникових, дієприслівникових зворотів, а також деяких інших конструкцій як "скорочених підрядних речень", оскільки з генетичного погляду дієприкметники й дієприслівники не походять із підрядного речення [12, I/II, 110]. На думку О. О. Потебні, в теорії скорочених речень все ж є певна частка правди, яка виявляється в тому, що "якщо взяти Vb.finitum-присудок за одиницю для вимірювання предикативності, то виявляється, що одні члени простого речення більше наближаються до цієї одиниці, інші менше" [12, I/II, 123], отже, місце відокремлених членів речення — між предикативними і непередикативними конструкціями.

Ідея апозитивних членів О. О. Потебні, без сумніву, стимулювала розвиток вчення про напівпредикативні конструкції (див. зауваження про це [14, 319–327]), оскільки апозитивний член, на переконання до-

слідника, "має функцію, середню між власне означенням і означальним реченням з дієслівним присудком" [12, I/II, 110]. О. О. Потебня назвав основні риси відокремлених конструкцій: *структурні*: особливий тон у вимові (пор. "інтонація відокремлення", за О. М. Пешковським); інверсія (незвичайний порядок слів); морфологічний вияв — дієприкметник, прикметник, дієприслівник та іменник; нездатність вживання в апозитивній функції займенника; збільшення, розширення конструктивних потенцій членів речення, вжитих апозитивно (поширеність їх залежними словами); обов'язковий характер апозитивної функції дієприкметників, прикметників та іменників за умови їх стосунку до означуваного слова — займенника [12, I/II, 122]; *семантичні*: відносна самостійність; прихована предикативність, значно більша у порівнянні з означенням-атрибутом, проте не тотожна до дієслова-присудка; потенційна можливість заміни відокремленої конструкції підрядними реченнями; особливі відтінки значення (відтінок, близький до значення звороту з формою *будучи*, протиставний і допустовий); вираження відносного часового значення (одночасності/послідовності) на противагу атрибута в складеному присудкові, у якому ознака виникає разом з дією або за її посередництва [12, I/II, 109–110; 122].

Функціональні ознаки апозитивних конструкцій — "відхилення в середині мовлення", тобто у реченнєвій структурі вони хоч і не завершують речення, проте дають думці деякий перепочинок ("роздих"), окреслюють у такий спосіб поділ речення на дві частини, поділ, подібний до конструкції *"взставъ и рече"*, проте з тією різницею, що в реченнях із зворотами "більше пологості, по якій думка лине від початку до кінця речення: якщо більше швидкість течії, то менше заводей і затонів" [12, I/II, 99].

Наведені ознаки апозитивних (відокремлених) конструкцій визначають вагомий внесок О. О. Потебні в теорію ускладненого речення, у розв'язання проблеми предикативності та предикації. Аналіз речень, ускладнених засобами вторинної предикації з погляду змісту інформації, тобто в комунікативному плані, способи введення та оформлення нової важливої дози інформації у вигляді девербативних, деад'єктивних, інфінітивних, ад'єктивних, партиципних конструкцій тощо потребують комплексного вивчення. "Зв'язок відокремлення... із вторинною предикацією, без сумніву, існує, але він виявляється не в тому, що відокремлення породжує вторинну предикацію, а навпаки, воно саме породжується нею. Це явище ніби приходить у речення разом із вторинною предикацією, являючи собою одну з умов її вияву" [9, 173]. Наприклад: *Перехрестившись на зорю досвітню, рушаєте в дорогу кругосвітню* (71); *І можна квасити, солити цей плід, спекотою налитий* (88); *Ти граєш — божевільний музикант — для попелу коханої твоєї* (100); *Твоє обличчя, наче сон, крізь серце пролетіло* (208); *Три кораблі а чи тисяча три, п'яні від бур і від самоти, марили по океанах при штилі* (94); *І блазні-диваки між нашими місцями в галереї* (90); *А там розпеченої шкіри торкнеться крапля*

крижана (84); *Моя жона /.../ пообіцяла влітку йому купити клітку* (138); *Йдуть ковалі ризи кувати* (140); *Хазяїн вискочив на стук* (198) та ін. (З тв. М. Фішбейна [15]).

"Нарощування другорядної предикації" (термін Л. А. Булаховського) [10, 127–131] в основних своїх виявах репрезентують ті чи інші площини закону мовної економії, що пов'язаний із лаконічністю, стилістю. Вони поширені у будь-якому тексті і засвідчують постійну динаміку в українському синтаксисі. Отже, пошуки й розкриття механізму відображення в мові об'єктивної дійсності, вияв відкритих і прихованих способів фіксації думки в мові на рівні речення збагачують сучасне вчення про речення, спрямоване на вияв специфіки оформлення думки в різних типах його граматичної організації.

Література

1. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы. — М.: Наука, 1976. — 383 с.
2. Березін М. Ф. Основні елементи синтаксичної системи О.О. Потебні // Мовознавство. — 1975. — № 5. — С. 20–28.
3. Вихованець І. Р. Навколо проблем предикативності, предикації і предикатності // Укр. мова. — 2002. — № 1. — С. 25–31.
4. Городенська К. Г. Дієслово // Вихованець І., Городенська К. Теоретична морфологія української мови. — К.: Пульсари, 2004. — С. 217–297.
5. Гуйванюк Н. В. Формально-семантичні співвідношення в системі синтаксичних одиниць. — Чернівці: Рута, 1999. — 336 с.
6. Дзюба І. М. Поетика О. О. Потебні й українське літературознавство // О. О. Потебня й актуальні питання мови та культури: Зб. наук. пр. — К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2004. — С. 4–12.
7. Загнітко А. П. Внутрішньореченнева предикатність і предикативність іменників в інтерпретації О. О. Потебні // О. О. Потебня й актуальні питання мови та культури: Зб. наук. пр. — К.: Видавничий Дім Дмитра Бураго, 2004. — С. 282–289.
8. Загнітко А. Структурні і семантичні різновиди українських синтаксичних інновацій // Лінгвістичні студії: Зб. наук. пр. — Вип. 11. — Ч. I. — Донецьк: ДонНУ, 2003. — С. 135–147.
9. Коваленко К. Е. Именные средства выражения предикации. — Львов: Изд-во Львов. ун-та, 1969. — 205 с.
10. Курс сучасної української літературної мови: Синтаксис / За ред. Л. А. Булаховського. — К.: Рад. шк., 1951. — Т. 2. — 406 с.
11. Невідомська Л. Про імпліцитний спосіб вираження предикативності в сучасній українській мові // Наук. вісник Чернівецького ун-ту: Зб. наук. пр. — Вип. 321–322: Слов'янська філологія. — Чернівці: Рута, 2007. — С. 200–204.
12. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике: В 4 т. — М.: Учпедгиз, 1953. — Т. 1/2 — 536 с.; М.: Просвещение, 1968. — Т. 3 — 551 с.; 1985. — Т. 4. — Вып. 1. — 287 с.; Т. 4. — Вып. 2. — 406 с.
13. Потебня А. А. Мысль и язык // Эстетика и поэтика. — М.: Просвещение, 1976. — С. 35–220.
14. Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. — К.: Вища шк., 1994. — 670 с.
15. Фішбейн М. Ранній рай: Поезії. — К.: Факт, 2006. — 516 с.

Е. В. Кульбабская

Черновецкий национальный университет имени Юрия Федьковича,
кафедра современного украинского языка

**"ГЛАГОЛЬНАЯ ЭНЕРГИЯ" СПОСОБОВ ВТОРИЧНОЙ
ПРЕДИКАЦИИ В СИНТАКСИЧЕСКОЙ КОНЦЕПЦИИ
А. А. ПОТЕБНИ**

Резюме

В статье проанализированы взгляды А. А. Потебни на вторичную предикацию в структуре простого предложения, которую репрезентируют вторичные предикатные синтаксемы. Прежде всего это причастия, деепричастия, инфинитивы, прилагательные, номинализованные компоненты, существительные, которые имеют пропозиционную семантику и не утратили валентного потенциала глагола.

Ключевые слова: вторичная предикация, имплицитность, предикативный ранг, языковая экономия.

O. V. Kulbabska

Chernovtsy Yuriy Fedkovich National University,
Chair of Modern Ukrainian Language

**"VERBAL ENERGY" OF MEANS OF SECONDARY PREDICATION
IN O.O. POTEBNYA'S SYNTACTICAL CONCEPTION**

Summary

O. O. Potebnya's views on secondary predication represented by secondary predicate syntaxeme in the structure of the simple sentence are being analyzed in the article. First of all, these are participles, adverbial participles, infinitives, adjectives, nominal components, nouns, which have propositional semantics and still possess verbal valency potential.

Keywords: secondary predication, implicit meaning, predicate rank, language-saving effort.

УДК [81.111+316.7]:22

В. А. Кухаренко, д-р філол. наук, проф.,Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра лексикології і стилістики англійського мови**БУКЕР І ЕГО КОРОТКІ СПИСКІ ПОСЛЕДНІХ ДВУХ
ЛЕТ**

В статті розглядається історія самої престижної літературної премії Великої Британії — премії Букера і дається коротка характеристика номінантів на неї, представлених короткими списками останніх двох років — 2005-го і 2006-го.

Ключові слова: премія Букера, короткий список Букер-2005; короткий список Букер-2006.

Спочатку про Букера

Поощряючи розвиток національної літератури, практично всі держави європейського і американського континентів впродовж ХХ століття ввели щорічні премії за найкраще творче досягнення в області мистецтва письма і журналістики. Найстарішою для англійськомовної літератури є премія Пулітцера (*Pulitzer prize*), якою в США в 1917 році вперше відзначили найкращі публікації року.

В традиції щорічно преміювати видатні досягнення науки, мистецтва, техніки, літератури слід розрізняти дві складові частини — фінансову і професійну. Перша забезпечується фондом, сформованим за завещальним розпорядженням (Нобель*, Пулітцер) або спонсорською участю великих комерційних структур. Наприклад, найпрестижніші британські премії в області літератури — Уїтбрід — *Whitbread prize* і Букер — *Booker prize* (з 2002 Мэн-Букер — *Man Booker prize*) фінансуються компаніями Уїтбрід, Мэн і Букер, діяльність яких ні до літератури, ні до її поширення і розповсюдження ніякого відношення не має — це найбільші компанії, які займаються виробництвом, переробкою, оптовою торгівлею і доставкою продовольствених товарів. На міжнародних шосе Великої Британії часто зустрічаються великогабаритні «дальнобойщики» з величезними написами *Booker* і *Whitbread*. Не слід думати, що вони везуть книги.

Другою складовою «призового процесу» — професійною. Найкращого з найкращих вибирає журі з фахівців в певній області, які (в залежності від статусу приза) обираються/назначаються терміном на 1–5 років. В випадку Букерової премії судді — їх всього п'ять — рекомендуються, як правило, великими видавництвами з числа провідних літературних критиків, літературознавців, маститих письменників і утверджуються на один рік.

Сегодня можно сказать, что Букер — самая престижная литературная премия, значение которой давно вышло за пределы одной страны. Как пишет влиятельная "Таймс", "О Букере можно говорить долго и по-разному. Но чего нельзя себе позволить — это проигнорировать ее, если вы не игнорируете литературу" [5, 38]. Возможность столь широкого резонанса была заложена в Букер его основателями, которые предусмотрели включение в орбиту своих интересов не только авторов собственно Британских островов, но всего Содружества и Ирландии, что позволило рассматривать (и награждать) произведения канадки М. Этвуд, австралийца М. Ондаатье, ирландки А. Мердок, нигерийца Б. Окри, тринидадца В. Найпола, южно-африканцев Н. Гордимер и Дж. Кутзее и др. Как это ни забавно на первый взгляд, но укреплению значимости премии, установленной в 1969 году и на первых порах не известной, способствовало имя братьев Букеров, владельцев компании, которое, по ложной этимологии, приписывалось корню "book" и таким образом настолько естественно связывалось с книгой, что было воспринято как "книжное" и не в англоязычных странах, примером чего может служить Россия, с 1992-го года успешно раздающая свои Букеры, лауреатами которых в разные годы стали ведущие российские авторы — Т. Толстая, Л. Улицкая, В. Маканин, Г. Владимов, М. Шишкин и др.

Идея об учреждении британского приза родилась в конце 50-х — начале 60-х годов по случайному стечению обстоятельств. Началось все с изменения международной политико-экономической обстановки после II мировой войны: основные коммерческие интересы компании Букер были связаны с Британской Гвианой, английской колонией на севере Южной Америки. С постепенным укреплением там североамериканского капитала братья Букеры начали искать пути переориентации своих бизнес-интересов. В 1966 г. колония получила независимость, стала республикой Гайаной, а компания Букер к этому времени открыла новую отрасль своей деятельности — "писательское подразделение" — *author's division* [4, 6]. Побудительным толчком к этому шагу стала беседа генерального директора компании Джона Кэмпбелла со своим близким другом, создателем Джеймса Бонда, Яном Флемингом. Умиравший от рака писатель сетовал на то, что миллионные тиражи его книг едва-едва обеспечат его семью в будущем, т.к. налоги съедят всю прибыль от переиздания его произведений.

Найдя щелку в британском налоговом законодательстве, компания скупила авторские права у наследников уже умерших и еще живых прозаиков, драматургов, поэтов — Агаты Кристи, Яна Флеминга, Гарольда Пинтера, Роберта Болта, Денниса Утли и др., после чего решила какую-то часть прибыли "вернуть" в литературу. Результатом "возврата" и стал Букер.

За почти сорок лет своего существования премия отмечала авторов разных возрастов, этнической принадлежности, степени известности, имеющих, однако, одну общую характеристику — высокие достоинства

своего литературного продукта. Букер стал "знаком качества", и даже номинирование на премию (так же, как и номинирование на "Оскар") рассматривается как показатель значимости книги, отобранной из огромного потока книжной продукции и представленной особому вниманию жюри.

Процедура представления за истекшие годы не менялась: критики, издательства, крупные библиотеки направляют в жюри наиболее интересные, с их точки зрения, книги года в августе этого же года, что создает так называемый "длинный список" — *long list*. Через месяц жюри публикует пять отобранных из него произведений в качестве "короткого списка" — *short list*. Включенные сюда произведения и являются реальными номинантами на премию. Объявление имени победителя и вручение ему премии (в 2005 году она составила 21.000 фунтов стерлингов в 2006 — уже 50.000), происходит еще через месяц — в октябре.

2005-ый год, по свидетельству литературоведов и критиков был особенно урожайным [8, 42], и за пределами короткого списка остались романы широко известных, переведенных на все европейские языки Иана МакЮэна — (*Ian McEwan*), М. Этвуд — (*Margaret Atwood*), Салмана Рушеи (*Salman Rushdie*), дебютантки М. Левицкой — (*Marina Levicka*)**, нашедшие признание и у публики, и у критики и впоследствии отмеченные другими литературными наградами.

2006-ой так ярко о себе не заявил, хотя в его "длинный список" вошли 19 авторов, среди которых были и такие ветераны, букеровские лауреаты прежних лет, как Надин Гордимер (*Nadine Gordimer*), писательница из ЮАР, и Питер Кери (*Peter Carey*), австралиец, а в короткий список попали уже известные по своим прежним работам Кейт Гренвилл (*Kate Grenville*) и Эдвард Сен-Обин (*Edvard Sl. Aubyn*)

Пять произведений короткого списка (плюс шестое — победитель) можно считать квинтэссенцией литературных достижений года. При том, что каждое из них представляет индивидуальную картину мира автора и авторскую специфику отражения этой картины в материи текста, в своей совокупности они позволяют судить о преобладающих настроениях и взглядах общества, с одной стороны, и жанрово-стилистическом движении прозы, с другой.

В короткий список 2005 года попали: Джон Бэнвилл "Море" [11], Джулиан Барнс "Артур и Джордж" [12], Себастиан Барри "Долгий, долгий путь" [13], Кадзуо Ишигуро "Не отпускай меня никогда" [19], Али Смит "Неожиданный визит" [23], Зейди Смит "О красоте" [24]. Из названных никто не переводился на украинский язык и только двое — Барнс ("История мира в 10-ти главах") и Ишигуро ("Остаток дня") — на русский. Остальные не-англоязычному читателю неизвестны, хотя они уже заняли свое место в первых рядах современной британской литературы.

Остановимся на них несколько подробнее.

Читательское жюри, голос которого не является решающим для жюри профессионального, отдавало свои предпочтения романам Кад-

зуо Ишигуро и Джулиана Барнса. В творчестве каждого из этих писателей произведения, попавшие в Букеровский список, открывают новую страницу, ибо предлагают тематику и/или стилистику, отличную от предыдущих публикаций. Так, "Артур и Джордж" Барнса относится к жанру *biopic* (беллетризованная биография), который автор, в иной манере, очень остроумно уже использовал в 1984 г. в одном из своих самых замеченных в Европе произведений "Попугай Флобера".

Через 20 лет он повторил опыт, использовав малоизвестные страницы биографии Артура Конан-Дойля, в частности, его участие в рассмотрении дела ложно обвиненного Джорджа Эйдалджи, одним из результатов чего явилось введение нового института британского правосудия — кассационного суда. Судьбы двух заглавных героев пересекаются не сразу: первая половина романа представляет собой чередование разновеликих глав, посвященных то одному (главы "Arthur"), то другому ("George"). Трудно представить людей, более различных по происхождению, воспитанию, образованию, внешности, характеру, социальному и семейному статусу, жизненной философии — жизнелюб, спортсмен, успешный писатель и общественный деятель, нежно выхаживающий свою неизлечимо больную жену и платонически влюбленный в другую женщину Артур, с одной стороны, и выросший в жестко регламентированной семье англиканского священника индеец, близорукий и робкий юрист из скромной адвокатской конторы Джордж объединены верой в необходимость бороться за свое человеческое достоинство и в неостратимое торжество справедливости в этой нелегкой борьбе.

Кадзуо Ишигуро, неоднократно попадавший в Букеровские короткие списки и уже получивший премию в 1989 г. за "Остаток дня", ставший мировым бестселлером, в романе "Никогда не отпускаю меня" заглянул в недалекое будущее, в котором создают людей-клонов для последующего использования "на запчасти". Трагизм их существования подчеркивается нарочито обыденным повествованием, которое долго оставляет читателя в неведении, о чем идет речь и что является первопричиной событий, происходящих с героями.

Еще два автора списка — Себастьян Барри и Джон Бэнвилл — ирландцы, живущие в Дублине.

Первый из них хорошо известен как драматург и поэт. "Длинный, длинный путь" [13] — его третий роман. Это пронзительная история мальчика, ушедшего на чужую войну в 1914-м и убитого в 1918-м, за неделю до ее окончания. Жизнь Вилли Данна, простого, искреннего паренька, любящего своих сестер и отца и свою первую девушку, сломана не только внешней войной на континенте, в окопах чужой Бельгии, но и внутренней войной в его родной Ирландии, войной, разделившей на враждебные лагеря жителей одной улицы, соседей одного дома, членов одной семьи.

Второй ирландец, Джон Бэнвилл, опытный литератор, известный как "трудный писатель" [3, 24], автор четырнадцати романов, за последний из них, "Море" [11] и был удостоен премии за 2005 год.

При том, что действие "Моря" развивается в двух временных пластах, каждый из которых изобилует драматическими событиями, это удивительно поэтическое произведение о первой любви, о вечной красоте и силе природы, о возможности обновления даже очень израненной души.

Еще два романа короткого списка-2005 написаны женщинами. Несмотря на то, что женщины занимают весьма существенное место в национальных литературах Европы и Америки, их представленность в Букеровских списках до последнего времени значительно уступала мужскому сегменту***, а до первой позиции за все годы добрались только 10 женщин — предпоследней была в 2000 году Маргарет Этвуд (*Margaret Atwood, The Blind Assassin*), последней, через шесть лет, в 2006 г. — Киран Десаи (*Kiran Desai, The Inheritance of Loss*).

Обе женщины короткого Букера-2005 носят одинаковую фамилию, очень распространенную в англоязычных странах — Смит. Зейди Смит, самая молодая из всех авторов списка (род. в 1975 г.), дебютировала в 2000 году романом "Белые зубы" (*White Teeth*), который сразу привлек к себе внимание критики и читающей публики, был переведен на двадцать с лишним языков и получил семь литературных наград. Дитя смешанного брака, Зейди Смит родилась и выросла в Северном Лондоне — районе, густо населенном "цветными" — выходцами из Африки, Азии, Океании. Она жила в их среде, ходила с их детьми в школу, прониклась их настроениями, интересами, заботами и тревогами. При белом отце, внешнеюстью она пошла в мать — черную красавицу с Ямайки, что, в свою очередь, делало ее "своей" в черно-коричневой толпе. Естественно, обратившись к писательству, она начала писать о том, с чем и в чем выросла — о сложностях межрасовых и межэтнических отношений, о конфликтах представителей разных культур, столкнувшихся в едином, общем для всех пространстве. Зейди Смит много пишет, редактирует, издает. За пять лет, прошедших после успешного дебюта, ее библиография дошла до десяти наименований, три из которых — "крупногабаритные, полнометражные" (*full length*) романы. Последний из них — "О красоте" [24] и попал в короткий Букеровский список. В нем много общего с первым романом автора: две семьи, одна из которых смешанная, судьбы которых переплетаются, дети которых в разной степени идентифицируют себя с "черным братством". В обоих романах затронуты много проблем: отцы и дети, конформизм и революционность, творческий импульс и стагнация, брак и измена и др. — т.е. практически весь спектр дискуссионных вопросов, волнующих не только британское, но и мировое сообщество. Естественно, в одном произведении, даже очень глубоком, все это отразить невозможно, и "О красоте" сворачивает разработку ряда проблем в финальную скороговорку, несколько напоминающую голливудский хэппи энд: оскандалившиеся профессора, идеологические и академические противники, понесли моральное наказание, но сохранили работу; в последних строчках брезжит надежда склеить распавшуюся семью; все дети укрепились в своих решениях и настро-

ениях — в общем, все бури описанных полутора лет, улеглись, и можно сказать с облегчением *they lived happily ever after*.

Говоря о книге, отметим ее несомненные достоинства, по-видимому, впечатлившие и Букеровских судей: во-первых, это недвусмысленно заявленная гражданская позиция автора, которая проявляется в отношении и внимании ко все растущему цветному сегменту британского общества. По-видимому, и объяснение заголовка "О красоте" следует искать здесь же, в стремлении автора не просто поддержать, но выдвинуть вперед людей с черным цветом кожи как талантливых и красивых от природы.

Вспоминая лозунг 60-х годов XX-го века, времен борьбы афро-американцев за гражданские права — *Black is beautiful*, — З. Смит видит воплощение совершенной красоты в идеально черном цвете: *Felix was blacker than any man Levi ever met in his life <...> He was the essence of blackness. You looked at Felix and thought: this is what it's all about, this is what white people fear and adore and want and dread <...> It was awesome* (13, 242).

Еще одной проблемой, выходящей за пределы романа и имеющей широкое общественное значение, является ситуация с гуманитарным образованием в британской высшей школе. Нельзя сказать, чтобы эта проблема не обсуждалась в художественной литературе Великобритании. Достаточно вспомнить сатирические произведения Кингсли Эмиса [10], Дэвида Лоджа [20; 21], Стивена Фрая [15], которые вот уже пол-столетия ("Счастливычик Джим" К. Эмиса вышел в 1953 г., диалогия Д. Лоджа в 1975–1984 гг., роман С. Фрая — в 2004 г.) едко высмеивают затхлую атмосферу академической жизни. Сплетни, дразги, подсиживание, творческая импотентность, ничем не оправданные высокомерие и снобизм — все это прикрито псевдонаучными велеречивыми заявлениями и фальшивыми улыбками. "Lies, lies, lies", — кричит один из персонажей З. Смит [24, 382] после обнаружения интрижек со студентками двух уважаемых профессоров-отцов семейств. Однако, как во всех предыдущих случаях и книгах, все скандалы не выходят за стены официальных кабинетов, остаются "в семье", и профессура остается на своих местах, чтобы и дальше сеять разумное, доброе, вечное. Зейди Смит изнутри знает обе проблемы: и межрасовые, и внутриакадемические ей хорошо знакомы, что проявляется в детализированности представления читателю и тех, и других.

Высоко оцененный критикой роман молодой писательницы вошел в короткий список-2005, но Букера не получил. Правда, через три месяца после решения Букеровского жюри З. Смит получила за свое произведение другую литературную премию — *Orange*, основанную в 1996 году для награждения лучшей англоязычной прозы, написанной женщинами. Жюри также состоит только из женщин.

Получив *Orange*, Зейди Смит обошла еще одну претендентку на эту же награду, свою однофамилицу, шотландку Али Смит, которая одновременно номинировалась и на Букера, и была, соответственно, в рассматриваемом нами коротком списке *Booker 2005 short list* (термин,

кстати, получил права русского гражданства в виде транслитерации *шорт-лист* — см. напр. [2, 73]). Не получив ни Букера, ни Оранжа, роман А. Смит *The Accidental* принес автору другую очень престижную и почти столь же освященную временем литературную премию — *Whitbread Award*, основанную в 1971 г., двумя годами позже Букера.

"Случайный визит" — талантливое произведение об одиночестве в семье, в школе, в офисе, в обществе и о масках, прикрывающих неизбежную человеческую потребность в общении, понимании и любви. Роман прекрасно написан, в нем явственно различаются чрезвычайно индивидуализированные партии четырех нарраторов и использована кольцевая структура, показывающая ординарность происшедшего во время тягучего летнего отпуска семьи Смартов. *The Accidental* Али Смит по праву выдвинул писательницу в первые ряды современных авторов и заставил читателей с нетерпением ожидать обещанного ею следующего романа.

В шорт-листе Букера-2006 тоже шесть имен, тоже очень разных по возрасту, литературному опыту, стилю. Жюри-2006 проявило высокую степень политкорректности и решило гендерную проблему, отдав женщинам 2/3 списка — 4 из 6. Решена и проблема меньшинств, тоже адекватно представленных в списке: этнических — Киран Десан, Хишам Матар и сексуальных — Сейра Уотерс.

Если попытаться найти некий общий нерв, объединяющий этих разных авторов и их произведения, по-видимому, можно сказать, что все они заняты поисками истинных человеческих ценностей в условиях, препятствующих их проявлению — в конфликте отцов и детей [14; 22, 25], общественных и индивидуальных морально-этических норм [16; 18; 26].

При этом каждый роман предлагает собственные пространственно-временные, социально-политические, психолого-эмоциональные обстоятельства развития проблемы. Так, молодые авторы Хишам Матар [22] и М. Дж. Хайленд [18] ведут повествование в 1-м лице ед. ч. от имени мальчиков 9-ти и 12-ти лет соответственно, которые мучительно пытаются постичь окружающую их взрослую жизнь. На этом, пожалуй, сходство романов "В стране мужчин" [22] и "Отнеси меня домой" [18] заканчивается, ибо Сулейман, герой Матара, живет в разрываемом политическими противоречиями Триполи 70-х годов и вспоминает свое детство в разваливающейся ливанской семье, а Джон Иган, неуклюжий, непривлекательный замкнутый подросток, примерно в это же время, пытается найти себя в другой части света, в Ирландии.

М. Хайленд, молодая писательница, пишет свой второй по счету роман не только и не просто от лица мальчика, чужого и дома, и в школе, но еще и не совсем обычного: его речь, отражающая особенности его мышления, строится из ограниченного словаря и примитивных конструкций. Уверенный в своих исключительных способностях распознавать ложь, он называет себя детектором лжи — *I'm a human*

lie detector, honest (Hyland, 102), но он не умеет осознать связь между причиной, побудившей человека сказать неправду, и фактом ее сокрытия/искажения. Он видит мир как набор разрозненных материальных фактов, физическое проявление которых вызывает его ужас и отвращение, и он еще более замыкается в себе, не в состоянии ни понять других, ни объяснить собственные нужды.

Четыре года назад, в 2003 г., в Великобритании был опубликован первый "взрослый" роман известного детского писателя, иллюстратора и телевизионного сценариста Марка Хэддона "Удивительный ночной случай с собакой" [17]. Повествователь произведения, пятнадцатилетний подросток Кристофер, страдает аутизмом. Его мировосприятие, его характер, его речь, по-видимому, существенно повлияли на создание образа Джона Игана, который можно назвать самым большим достижением автора.

Оба упомянутых номинанта на Букер-2006, каждый по-своему, разрабатывают тему отцов и детей. В силу разных обстоятельств дети отчуждены от родителей и пытаются, с большими потерями для себя, самостоятельно разобраться в жизни.

"Материнское молоко" Эдварда Сен Обина [25] и "Утраты в наследство" Киран Десаи [14] — тоже о семье. В "Материнском молоке" Сен Обин возвращается к семье Мелрозов, которой посвящена его трилогия, опубликованная в 90-х годах. Здесь мальчик Дэвид, жертва отца-садиста и матери-неврогички, — сам отец. Он не забыл свое страшное детство и хочет уберечь собственных детей от родительского авторитаризма, однако, не знает, как это сделать. Поглощенный идеей воспитания детей "в правильном духе", он отдаляется сначала от жены, а потом и от сыновей, ибо слишком давит на них своим стремлением к их совершенствованию. Патрик, старший сын и главный герой, вырастает желчным циником, который ради острого слова не пожалеет и отца.

Роман уроженки Индии Киран Десан, дочери весьма известной писательницы Аниты Десан, в свое время трижды номинированной, но ни разу не получившей Букера, принес в литературную семью долгожданную награду. *The Inheritance of Loss* — трудный роман, действие которого перемещается во времени и пространстве между началом и концом века, между Нью-Йорком и предгорьем Гималаев. Здесь есть даже Москва, в которой гибнет отец героини. Юную Саи забирает к себе дедушка, вышедший на пенсию судья с Кембриджским дипломом. Первая любовь Саи, ее эксцентричные соседи, дедушкин повар, гордый мнимыми успехами своего сына, бедного иммигранта в Америке, непальские радикалы, вторгающиеся в сонную жизнь городка, масса второстепенных и фоновых персонажей, разброс тем — от политического противостояния Индии и Непала до отчуждения иммигрантов, оторвавшихся от родины, но не принятых новым обществом: от права на личную свободу, любовь, семью до обязанностей, с ними связанных, — все это делает роман многоплановым, иногда слишком фрагментарным и даже хаотичным. Его сравнивают с прозой Салмана

Рушди [7], в происхождении, иммигрантской жизни и персонажах которого прослеживаются параллели с К. Десан. Как и у Рушди, общий вывод "Наследства" печален, и это отражено в заголовке романа: что получает молодое поколение в наследство от старшего? — К сожалению, утраты.

Утрата родины и своего места в ней открывает проблематику исторического романа австралийской писательницы, хорошо известной и в Великобритании, и в Европе — Кейт Гренвилл [16]. "Тайная река" — о британских каторжниках, высланных на новый континент, чужой, враждебный, уже давно принадлежащий другим — непонятым и неприятным аборигенам. Прекрасные пейзажи Австралии чередуются с описаниями взрывоопасной напряженности отношений между черными и белыми, невозможности решить конфликт, учитывая интересы всех сторон, и финальной неизбежной драмы, которая не только не разрушает гордиев узел, но, наоборот, затягивает его еще туже тем, что прокладывает границу и внутри дома Вильяма Торнхилла.

Особняком в "великолепной шестерке" стоит роман Сейры Уотерс "Ночная смена" [26], хотя он тоже — о потерях.

При всей важности для Англии темы второй мировой войны, жизнь страны в этот период практически не нашла своего отражения в художественной литературе, если не считать романов Дж. Б. Пристли, написанных во время и сразу после войны. Тем более интересна "Ночная смена" С. Уотерс, посвященная нелегкой жизни Лондона в 1941–1947 годах. Бомбежки, разрушения, убитые и раненые мирные жители и служба скорой помощи, в которой работают, в основном, женщины-водители, санитары, радиооператоры. В книге три части. Первая озаглавлена 1947 и посвящена первым полутора послевоенным годам. В ней много недомолвок — и автор, и герои ссылаются на события, неизвестные читателю, но определившие описываемую жизнь персонажей. Вторая часть — 1944 — восстанавливает некоторые звенья причинно-следственной цепочки, отсутствовавшие в первой части и разъясняющие ряд положений, не понятых читателем при их изложении в начале книги. И, наконец, третья часть — 1941 — все ставит на свои места и позволяет ретроспективно воспринять и оценить созданную автором картину в ее целостности. Только последние страницы вносят ясность в то, что поначалу казалось странным, даже аномальным, разъясняют истоки и причины того образа послевоенной жизни, который ведут персонажи. Хронология романа развивается "задом наперед" — сначала год 1947, потом 1944-й, потом 1941-й. "Ночная смена" — очень женская книга. При том, что в ней, конечно, есть мужские персонажи, она сконцентрирована на эмоциях, психологии, сексуальности женщины. Война здесь — не действующее лицо, а фон. И сложности, возникающие в отношениях героинь, могли бы возникнуть и в других условиях.

Таким образом, палитра художественной прозы Великобритании и стран Содружества в 2006 году была весьма разнообразной. Однако, особенных открытий, как это имело место в 2005 году, с почти всеми

романами, отобранными в короткий список, ни читатели, ни критики не получили.

Будем ждать вердикта жюри по достижениям года 2007-го.

Примечания

*) В Гарвардском университете учрежден и успешно действует Шнобелевский фонд (*Shnobel Foundation*), спонсирующий награды мировому научному сообществу за "самые бесполезные достижения и исследования, которые нет смысла воспроизводить и повторять": например, физики Австралии с 1927 года ведут наблюдения за скоростью прохождения капли густого дегтя через воронку. Выяснили, что она капает один раз в девять лет. Получили Шнобелевскую премию по физике [6, 82].

***) О ней см. [1].

***) Отмечая аналогичное невнимание к женской прозе в США, известная американская писательница Тилли Олсен в книге своих очерков с характерным названием "Умолчание" с горечью констатирует: "при нашем существенном вкладе в литературный процесс страны (свыше 20%), нас попрежнему замалчивают. В университетских курсах литературы США в списках рекомендованных авторов на 10-15 мужчин приходится одна женщина" [9, 25].

Литература

1. Емельянова Л. Л., Тхор Н. М. Иммигранты и их речь в англоязычной художественной прозе // Записки з романо-германської філології. — Вип. 17. — Одеса: Фенікс, 2006. — С. 89–99.
2. Илюшина И. Победителей судят // Корреспондент, 2006. — № 4. — С. 72–74.
3. Brokes E. 14-th Time Lucky // The Guardian, 2005. — Oct. 12. — P. 24–26.
4. Caine M. H. The Booker Story // Booker 30. A Celebration of 30 Years of the Booker Prize for Fiction: 1969-1998. — L.: Booker plc., 1999. — P. 6–12.
5. Cowley J. Another Booker // The Sunday Times. Culture. — May 17, 1996. — P. 38–39.
6. Greg B. H. What We Invent, What We Can Win. — Random House, 2003. — 124 p.
7. Kehe M. The Inheritance of Loss, by Kiran Desai // The Christian Science Monitor. — 2006. — Jan. 30-th. — P. 27–28.
8. Kemp P. It's Been a Very Good Year // The Sunday Times. Culture. — Nov. 27, 2005. — P. 42–43.
9. Olsen T. Silences. — N. Y.: Dell-Press, 1979. — 172 p.

Материал исследования

10. Amis K. Lucky Jim. — Picador, 1979. — 243 p.
11. Banville J. The Sea. — Picador, 2005. — 324 p.
12. Barnes J. Arthur and George. — Jonathan Cape, 2005. — 360 p.
13. Barry S. The Long, Long Way. — Faber & Faber, 2005. — 232 p.
14. Desai K. The Inheritance of Loss. — L.: Hamish Hamilton, 2006. — 502 p.
15. Fry S. Maling History. — Arrow Books, 2004. — 575 p.
16. Grenville K. The Secret River. — L.: Canongate, 2006. — 381 p.
17. Haddon M. The Curious Incident of the Dog in the Night-Time. — L.: Jonathan Cape, 2003. — 272 p.
18. Hyland M. J. Carry me down. — L.: Canongate, 2004. — 208 p.
19. Ishiguro K. Never Let Me Go. — Faber & Faber, 2005. — 263 p.
20. Lodge D. Changing Places. A Tale of Two Camusses. — Penguin Books, 1975. — 251 p.

21. Lodge D. Small World. An Academic Romance. — Penguin Books, 1985. — 386 p.
22. Matar H. In the Country of Men. L.: Viking, 2006. — 280 p.
23. Smith A. The Accidental. — Hamish Hamilton, 2005. — 306 p.
24. Smith Z. On Beauty. — Hamish Hamilton, 2005. — 443 p.
25. St Aubyn E. Mother's Milk. — L.: Picador, 2006. — 312 p.
26. Waters S. The Night Watch. — L.: Virago, 2006. — 395 p.

В. А. Кухаренко

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра лексикологии и стилистики английской речи

БУКЕР ТА ЙОГО КОРОТКІ СПИСКИ ОСТАННІХ ДВОХ РОКІВ

Резюме

У статті йдеться про найстарішу і найпрестижнішу літературну премію Великої Британії — Букер та номінантів на її отримання останніх років: короткий список Букера-2005 та короткий список-2006. Надається загальна характеристика кожного з номінованих романів.

Ключові слова: премія Букера, короткий список Букер-2005, короткий список Букер-2006.

V. A. Kukharenko

Odessa National I. I. Mechinkov University,
English Lexicology and Stylistics Chair

BOOKER PRIZE AND ITS SHORT-LISTS OF THE LAST TWO YEARS

Summary

The article deals with the history of the oldest and the most prestigious literary award of Great Britain — 'The Booker Prize' and its nominees of the last two years: Booker's short list-2005 and Booker's short list-2006. A short characteristic of the nominees is presented in the article.

Keywords: the Booker Prize, Booker's short list-2005, Booker's short list-2006.

УДК 811.14'02'373.4

І. С. Макар, асп.,

Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра класичної філології**ЕПІТЕТИ-КОЛЬОРОНАЗВИ У РОМАНІ ЛОНГА
"ДАФНІС І ХЛОЯ"**

У статті розглянуто епітети-кольороназви (на матеріалі роману давньогрецького письменника II ст. Лонга "Дафніс і Хлоя"), зокрема їх структурно-семантичні та стилістичні особливості. Визначено групи кольороназв за сполучуваністю прикметників з іменниками та їх частотність, схарактеризовано функціонування кольористичних ад'єктивів у культурологічному аспекті.

Ключові слова: епітет, кольороназва, семантика, Лонг, ідіостиль.

Проблема кольоропозначення цікавила дослідників різних епох. Власне ж поняття "колір" з'явилося у мовах не відразу. Вивчення етимології назв кольорів у різних мовах свідчить, що спочатку ідея "кольору" була невідокремленою від предмета, що мав колір [8, 250]. Матеріали про позначення кольору як абстрактного поняття в різних мовах зібрано у праці В.І. Шерцля. Автор зауважує, що недостатність слів у древніх мовах, що позначають колір як абстрактне поняття, перебуває у тісному зв'язку з недостатністю абстрактних слів у таких мовах взагалі [10].

В середині XIX ст. з'явилася праця В. Гладстона про Гомера, де вперше було поставлене питання про так звану "кольорову сліпоту" давніх греків. В. Гладстон відзначив відсутність у давньогрецькій мові спеціального позначення для синього кольору (слово "κυανούς" — "синій" позначало також і "чорний") [11, 10].

Кольоропозначення у Гомера стало предметом спеціального дослідження Н. Садикової. Автор дисертації зафіксувала у Гомера 70 слів з кольірними значеннями, утворених від 22 основ, зазначивши, що всі кольори "предметні і тілесні". Цю специфіку ("тілесності кольору") покладено в основу класифікації кольороназв у праці Н. Садикової: 1) пов'язані з будь-яким явищем рослинного світу (зелень, квіти, вино); 2) пов'язані з матеріалом чи барвником (золото, срібло, пурпур тощо); 3) співвідносні із світло-тіньовими явищами; 4) які не мають подібних зв'язків [9, 5]. При цьому дослідниця відзначила, що такий поділ близький до гомерівського сприйняття кольору.

Метою нашої статті є аналіз кольороназв у давньогрецькому романі Лонга "Дафніс і Хлоя", а саме дослідження семантичних і структурних особливостей колірної лексики та виявлення стилістичних функцій назв кольорів у тексті роману.

Помітна роль у системному вивченні кольороназв у давньогрецькій літературі з естетичної та психолінгвістичної позицій належить

А. Ф. Лосеву [6]. Вчений зауважує, що античне "кольорознавство" безсумнівно пов'язане із світоглядом античної людини. При цьому він, спираючись в основному на працю Аристотеля "Про кольори" (De coloribus), аналізує вчення Демокріта про кольори, розглядає ставлення Платона до різних кольорів у діалозі "Тімей". Основний інтерес, яким керувався Аристотель, полягає у з'ясуванні причин виникнення тієї чи іншої барви у предметах живої і неживої природи. Трактат "Про кольори" Аристотеля починається зі встановлення різниці між кольорами *простими* і *складеними*, або *змішаними*. Простими Аристотель вважає три кольори: білий, чорний і жовтий, що відповідають природі стихій [6, 308]. За винятком стихії вогню, решта стихій вважаються білими: "Повітря і вода самі по собі за природою білі" (De coloribus 1, 791 а 2-3). "Вода з усіх речей, — говорить у трактаті "Про кольори", — найбільша" (3,794 а 14-15). "Повітря ж, будучи стиснутим, як і вода, стає зовсім білим", але "зблизька воно здається безколірним (а 8-14). "Земля ж є різнокольоровою" (а 4-5) [6, 309]. Отже, три стихії: вода, повітря і земля мають білий колір (цікаво, що доказом того, що стихія землі має білий колір, є попіл (спалена земля є білою) (De coloribus 1, 791 а 6-7).

Прості кольори Аристотель визначає як початкові, називає їх "невідокремленими властивостями стихій": землі, повітря, води і вогню, що притаманні їм за природою. А.Ф. Лосев на основі положень Аристотелевої праці виводить своєрідну філософію кольору: "В кольорі ми знаходимо зрештою два плани: світло і темряву, причому обидва ці плани перебувають у стані активної протидії, або боротьби. У жовтому чи червоному світло — важко долаючи темряву, є активно-наступальним началом; в синьому воно відходить подалі, ніби вже не натрапляючи на жоден опір з боку темряви; в зеленому обидва протилежні начала перебувають у стані миру, спокою, рівноваги" [6, 302].

У романі давньогрецького письменника Лонга "Дафніс і Хлоя" ми зафіксували 18 прикметників на позначення кольорів. Це лексеми: *άλουργής* (пурпуровий), *ἀργυροῦς* (срібний), *γλαυκός* (голубий, світлий), *διάχρυσος* (позолочений), *ἐνερευθής* (червонуватий, рум'яний), *ἐπίκραυτος* (засмаглий); *ἐπίχρυσος* (позолочений), *εὐάνθης* (яскравий), *κατάχρυσος* (позолочений), *λαμπρός* (світлий, блискучий), *λευκός* (білий), *μέλας* (чорний), *μεσαίολιος* (напівсивий), *πολίος* (сивий), *πυρρός* (рудий), *χλωρός* (зелений), *χρυσήλατος* (золотий), *χρυσοῦς* (золотий).

До достатньо часто вживаних Лонгом прикметників належить *λευκός*, у якому "закладено уявлення про позитивне начало, красу, життєву силу світла і сонця" [9, 18]. Основне значення прикметника *λευκός*, згідно з тлумаченнями у словниках, — "білий, світлий, ясний" [4, 1022; 2, 757].

Епітет *λευκός* у Лонга сполучається з іменниками, що називають предмети: *δέρμα* — шкура (4,6,1), *λίθος* — камінь (1,1,1), *οἶνος* — вино (1,16,4). У сполученні з іменниками, що називають осіб (*παῖδιον* — дитя (2,32,1), *παῖς* — дитина (2,4,1)), *όδους* — зуб (4,17,5), *πρόσωπον* — обличчя (1,17,3;1,24,3), *σῶμα* — тіло (1,32,1), *Δόρκων* — Доркон (1,16,1;1,16,5), прикметник *λευκός* позначає колір тіла, обличчя, зубів.

Можна погодитися з думкою Н. Садикової, що кожна кольороназва в давньогрецькому тексті "позначає групу кольорів", що при встановленні семантики кольору необхідно враховувати контекст (як ближчий, так і широкий) [9, 6]. Наприклад, різні відтінки та інтенсивність білого кольору бачимо у словосполученнях з роману Лонга: λευκός λευκός, λευκός οἶνος, λευκός παῖς, λευκός ὄδοῦς, λευκός σῶμα та ін.

Інколи цю різницю підкреслює в контексті лексема, яка позначає об'єкт, що за своєю природою є білим і тому не потребує ще додаткового визначення прикметником. Так, у контексті: природній білий колір сиру, ніби відтінює колір вина, названого білим, адже насправді ми знаємо, що цей колір є жовтуватим. Так само, очевидно, різниться білий колір шкіри кози та білий колір каменя, білизна тіла та обличчя.

Біле тіло у греків вважалося ознакою краси. Це підкреслюють у романі Лонга інші прикметники, які виступають в одному контексті з ад'єктивом λευκός: καί αὐτή τότε πρότον Δάφνιδος ὄρωντος ἐλούσατο τὸ δῶμα λευκόν καί καθαρόν (1,32,1): *і вона (Хлоя) тоді вперше у присутності Дафніса обмила біле і чисте тіло.*

Природний білий колір молока використовується у зіставленнях. Компаративна форма λευκότερον τοῦ γάλακτος (*біліший від молока*) позначає вищу міру білизни, підсилює значення особливої краси, викликає появу семи оцінно-психологічного характеру "ніжний, прекрасний": τὸ πρόσωπον λευκότερον ἀληθῶς καί τοῦ τῶν αἰγῶν γάλακτος (1,17,3) — *обличчя (Хлої) біліше насправді від молока кіз.*

Підсилений порівнянням ὡς γάλα (*моє молоко*) епітет λευκός має винятково позитивне значення, проте порівняння λευκός ὡς ἐξ ἄστεων γυνή (*білий, мов міська жінка*), що стосується Доркона, має, на нашу думку, дещо занижену оцінку. Порівняймо самооцінку Доркона та оцінку його з боку Дафніса: Λευκός εἶμι ὡς γάλα (1,16,1) — *я є білий, наче молоко*, — каже про себе Доркон. Дафніс відповідає йому, що дійсно Доркон білий, але ὡς ἐξ ἄστεων γυνή (1,16,5) — *як міська жінка* (тобто, очевидно, білий, аж блідий, що є ознакою нездорової людини, тобто мало буває на сонці, свіжому повітрі). Тут стикаємося з характерним для античних греків амбівалентним [1, 21] сприйняттям кольорів, коли той самий колір може надавати і позитивну, і негативну етичну оцінку.

У наведених вище прикладах епітет λευκός виявляє свою традиційну семантику білого кольору. Однак кольори, як слушно зауважують дослідники, в межах ідіостилію митців можуть зазнавати модифікацій — символічного та метафоричного переосмислення, внаслідок чого загальні колірні значення прикметників збагачуються додатковими неколірними компонентами. Так, наприклад, прикметник λευκός у сполученні з іменником φίλημα актуалізує потенційну сему "чистий" (тобто "безгрішний"). Описуючи господареві красу Дафніса, Гнафон ставить риторичне запитання: τίς ἐκεῖθεν οὐκ ἂν εὖξαιτο λαβεῖν ἐραστής λευκά φίληματα; (4,17,6) — *який же ж закоханий не мріяв би отримати чисті поцілунки?*

Близький за значенням до епітета λευκός є епітет λαμπρός, який має такі колірні семи: "світлий", "сяючий", "яскравий", "блискучий".

У романі Лонга λαμπρός сполучається з іменником: τύχη — доля (4, 21, 1). Тут має місце метафоричне вживання вказаного епітета-прикметника: Ἐδόκει μὴ μαντεύεσθαι ἐπὶ πλέον, ἀλλὰ ἤδη τὰ γνωρίσματα σκοπεῖν, εἰ λαμπρὰ καὶ ἐνδοξότερα τύχης (4,21,1) — *здається, не варто більше здогадуватись, а оглянути вже розпізнавальні речі, чи світлої вони і благородної долі.*

Епітет εὐανθής може мати різноманітні значення. Проте у романі Лонга, поєднуючись з іменником μήλον — яблуко (3,33,3), ад'єктив-епітет набуває значення "яскравий": τὰ [μήλα] ἐπὶ τῶν κλάδων εὐανθέστερα (3,33,3) — *яблука з гілок яскравіші.*

Жовтий колір у античних греків — це колір сонця, притаманний йому за природою, як і колір стихії вогню. "Вогонь і сонце — жовті", — читаємо в Аристотеля (De coloribus 1, 791 а 3–4). Проте, оскільки кольором вогню є саме світло, то у трактаті "Про кольори" йдеться про "жовтизну" самого вогню. Аристотель зазначає, що "золотистий колір утворюється, коли сильно згущуються жовтий і сонячний" (3, 793 а 13–14).

Антична назва ξανθός (жовтий) — найзагальніше позначення жовтого кольору, хоч, як завжди, з різноманітними відтінками. Цим кольором наділені у грецькій літературі шафран, мед, віск, волосся.

У романі "Дафніс і Хлоя" ξανθός сполучається з іменниками: κόμη — волосся (1,17,3) та παῖς — дитина (2,4,1). Обидва словосполучення вживаються для опису волосся. Значення цього прикметника об'єднує різноманітні відтінки світлого волосся людини від русявого до яскраво-рудого. У сполученні з указаними іменниками прикметник набуває значення "золотисто-жовтий", "русявий". Змальовуючи красу головної героїні роману Хлої, Лонг підкреслює, що вона має ἢ κόμη ξανθή (1,17,3) — *волосся світлорусе, золотисте.*

О. Веселовський вважає колір волосся етнічною ознакою. Світлорусий — це улюблений колір волосся у греків і римлян. Всі гомерівські герої світлорусі, крім Гектора [3, 61]. Можливо, через те, що деякі етимологи вбачають у семантиці цього слова зв'язок з вогнем, у назві кольору ξανθός, як вважає Н. Садикова, є ознака благородства, краси [9, 20].

Оскільки лексема ξανθός служить у Лонга виключно для позначення кольору волосся, вважаємо, закономірним вживання еліпсису іменника "волосся" у реченнях на позначення людей чи богів у романі Лонга: ξανθός ὡς πῖρ (2,4,1) — *золотистий, як вогонь,* — так описує бога Ерота автор роману, маючи на увазі колір його волосся.

Чорний колір Аристотель вважав самостійним кольором, на відміну від темряви, яка протиставляється світлу, але яка не є кольором. "Чорний колір, — говорить Аристотель у своєму трактаті, — відповідає стихіям при переході однієї в іншу" (1,791 а 2–10). Хоч, як зауважує А. Ф. Лосев, не зовсім зрозуміло, чому така зміна, пов'язана з переходом, повинна супроводжуватись появою чорного кольору [6, 311].

Колірні значення прикметника μέλας — "чорний", "темний". Помітною тенденцією у романі Лонга є використання чорного кольору для опису зовнішнього вигляду людини. Μέλας виступає епітетом до іменника κόμη — волосся (1, 13, 2; 1, 24, 3) та власної назви Δάφνις — Дафніс (1, 16, 2; 1, 16, 4). Головний герой — Дафніс має *чорне волосся* (ή κόμη μέλαινα), що символізує його юнацьку красу. Цей епітет можна вважати постійним (4 епітетні словосполучення), оскільки Лонг постійно підкреслює, що Дафніс має *чорне і густе волосся* (ή κόμη μέλαινα καί πολλή). Особливо виразним у контексті характеристики героя виступає епітетне словосполучення ή κόμη μέλαινα у поєднанні з порівняннями, що має, на нашу думку, культурологічне значення: καί ή μὲν εἶκασεν αὐτοῦ τήν κόμην, ὅτι μέλαινα, μύρτοις (1, 24, 3) — *і їй здалося, що його волосся чорне, подібне до муртів*. Порівняння доповнює епітет, увиразнює характерну прикметникову ознаку, підсилюючи її або ж, навпаки, занижуючи. Наприклад, Доркон, що недолюблює Дафніса, не може заперечити, що він молодий і гарний, але додаючи порівняння μέλας ὡς λύκος (1, 16, 2) — *чорний, як вовк*, децю "занижує" рівень вроди Дафніса.

На основі наведених прикладів можемо твердити про колірну дихотомію [5, 10] ад'єктива μέλας у романі Лонга.

У структурі ад'єктива μέλας — "чорний" чітко виділяється елемент "темний". Він реалізується тоді, коли приписувана автором ознака має нечітке, неяске колірне забарвлення. Змальовуючи портрет Дафніса, Лонг, щоб подолати цю невизначеність, порівнює його з добре відомою грекам квіткою гіацинтом, вкладаючи в уста героя такі слова: ἀγένειός εἰμι, καί γάρ ὁ Διόνυσος μέλας, καί γάρ ὁ ὑάκινθος (1,16,4) — *я є безбородий, як і Діоніс, а темний, як гіацинт*.

Крім "простих" (за Аристотелем) кольорів, у романі Лонга "Дафніс і Хлоя" фіксуємо і "складені", що, як говориться у трактаті, зобов'язані своїм походженням змішуванню простих кольорів. Про ці сполуки Аристотель говорить наступне: 1) чорне і біле, змішуючись, дають *сірий колір*; 2) чорне, додане до світла сонця чи вогню, стає *темно-червоним*, котрий може переходити у "полум'яний" (схожий на полум'я) (а 10–13); 3) білий з жовтим, тобто зі світлом, дає *фіолетовий колір* — ἀλουργής ("фіолетове ж, світле й яскраве, виникає, коли з помірно білим і жовтим змішуються слабкі промені сонця") (а 15–17).

Прикметників-епітетів з прямим значенням "червоний" у своєму романі Лонг не вживає, але фіксуємо декілька лексем, які вказують на різні відтінки червоного. Серед них ад'єктив-епітет ἀλουρδής (пурпуровий). Цей епітет характеризує одяг Дафніса знайденого пастухом. Цей колір одягу свідчить про знатне походження дитини: χλανίδιον τε γάρ ἦν ἀλουργές (1, 2, 3) — *бо мала (дитина) пурпуровий плащик*.

Прикметник ἐνερευθής тлумачиться як "червонуватий, рум'яний", тобто таким, що має відтінок червоного кольору. Цей епітет у сполученні з ад'єктивом λευκός використовує Лонг для опису вродливого, біло-рум'яного обличчя Хлої: ὁ δέ μῆλω τό πρόσωπον αὐτῆς, ὅτι λευκόν καί ἐνερευθές ἦν (1, 24, 3) — *він (Дафніс) обличчя її (прирівнював) до яб-*

лука, бо ж було біле і рум'яне (=біло-рум'яне). Отже, можна зробити висновок, що у романі Лонга відсутні складні, контаміновані кольоро-назви, які позначають відтінки кольорів, оскільки письменник використовує дві окремі паралельні назви у цій функції.

Прикметник *πυρρός* має такі словникові значення: 1) вогненно-червоний, темно-оранжевий; 2) рудий; 3) яскраво-червоний [4, 1445]. Сполучаючись з іменниками *παιδίον* — дитя (2, 32, 1) та *Δόρκων* (1, 16, 1; 1, 16, 5), де він позначає колір волосся, цей епітет набуває переважно значення "рудий". Можна припускати, що Лонг вважає цей колір не дуже привабливим. Характеризуючи одного з героїв роману Доркона, автор доповнює епітет *πυρρός* порівнянням: *πυρρός ὡς ἀλώπηξ* (1, 16, 5) — *рудий, як лисиця*. Описові комплекси, в яких поєднуються епіте-ти і порівняння, є особливо характерними для ідіостилю Лонга.

У кольоровій гамі епітетів, що зображають природу, помітна пере-вага зеленої барви. Про зелений колір дізнаємось, що він "притаман-ний всьому, народженому землею" (5, 794 b 12–29). Зелений (за Ари-стотелем) з'являється у результаті змішування жовтого і чорного.

Тлумачення слова *χλωρός* у словнику дещо відмінне від традиційно-го у нашому розумінні, порівняймо: 1) зелений; 2) жовто-зелений, жо-втуватий; 3) зеленувато-блідий чи жовто-блідий (тіло, коні) [4, 1777].

Найчастіше використовує Лонг епітет *χλωρός* (зелений) у сполученні з іменниками-флоролексемами. У романі епітет сполучається з імен-никами: *ράβδος* — лоза, прутик (1, 5, 1), *φλοιός* — листя (1, 21, 1), (2, 2, 5), (2, 20, 2), (4, 38, 1), (4, 38, 4), *φλοιός* — кора (1, 21, 4), *μύρτον* — мирт (2, 3, 4), *λύγος* — лоза, гілка (2, 13, 3; 2, 13, 4; 2, 15, 2). Наприклад, значення насиченого зеленого кольору має епітет у сполученні з іменни-ком *φυλλάδα* (листя). Поєднань з цим іменником зафіксовано найбі-льше (5 випадків з 12): *Χλόη κατήλαυε τὰς ἀγέλας εἰς τὴν πηγὴν καταλιποῦσα τὸν Δάφνιν φυλλάδα χλωρὰν κόπτοντα* (1, 21, 1) — *Хлоя погнала стадо до джерела, залишивши Дафніса, який рвав зелене листя*.

Подібне значення виявляє епітет *χλωρός* і в сполученні з іменником *λύγος* — лоза: *τὴν μὲν οὖν ναῦν λύγῳ χλωρᾷ δῆσαντες ἐπὶ τῆς ἀκτῆς κατλίπομεν* (2, 15, 2) — *отож, судно, прив'язавши зеленою лозою, залишили на бе-резі*.

У романі вжито й синонімічне словосполучення *ράβδος χλωρός* — *зе-лена лоза, прутик*. Давні греки, як дізнаємось з роману Лонга, вико-ристовували гнучку зелену лозу для виготовлення пасток для тварин: *καὶ εἰς τὴν προτέραν εὐνομίαν καταστήσαι δεσμόν ῥάβδου χλωρᾶς λυγίσας ὁμοίον βρόχῳ* (1, 5, 1) — *і щоб її (козу) навести до попереднього порядку, зігнув зелену гілку подібно до петлі*.

Словосполучення *χλωρός φλοιός* — *зелена кора (в'яза)* використано в романі на позначення засобу для лікування ран від укусів собак. Саме так Дафніс і Хлоя лікували Доркона: *διαμαδησάμενοι φλοιὸν χλωρὸν πτελέας ἐπέπασαν* (1, 21, 4) — *пожувавши зелену кору в'яза, помастили (рани)*.

Епітет *χλωρός* у романі Лонга вжито і на означення іменника *μύρτον* — мирт (південного вічнозеленого дерева з темно-зеленим за-пашним листям, що містить ефірну олію). У поєднанні з цим іменни-

ком спостерігаємо ознаку "предметності", "невід'ємності" кольору від предмета: $\nu\acute{\iota}\nu \acute{\alpha}\mu\pi\epsilon\lambda\omicron\iota \kappa\alpha\acute{\iota} \sigma\upsilon\kappa\alpha\acute{\iota} \kappa\alpha\acute{\iota} \rho\omicron\alpha\acute{\iota} \kappa\alpha\acute{\iota} \mu\upsilon\rho\tau\alpha \chi\lambda\omega\rho\acute{\alpha}$ (2, 3, 4) — *зараз (росте) виноград, фіги, гранати й зелений мирт* (тобто темно-зелений). Можемо говорити про виконання епітетом $\chi\lambda\omega\rho\acute{\omicron}\varsigma$ у наведених прикладах стилістичної функції пейзажної деталі.

У сполученні з іменником $\pi\rho\acute{\omicron}\varsigma\omega\lambda\omicron\nu$ (обличчя) прикметник $\chi\lambda\omega\rho\acute{\omicron}\varsigma$ набуває значення "зеленувато-блідий", "зеленувато-жовтий". Лонг так характеризує Дафніса, який страждає через кохання до Хлої: його обличчя зблідло, *стало зеленіше від літньої трави*: $\chi\lambda\omega\rho\acute{\omicron}\tau\epsilon\rho\omicron\nu \tau\omicron \pi\rho\acute{\omicron}\varsigma\omega\lambda\omicron\nu \eta\acute{\nu} \pi\omicron\lambda\alpha\varsigma \theta\epsilon\rho\iota\nu\eta\varsigma$ (1, 17, 4).

Взагалі велика частотність вживання епітета $\chi\lambda\omega\rho\acute{\omicron}\varsigma$ у романі Лонга "Дафніс і Хлоя" як загалом переважання зеленого кольору, на нашу думку, пов'язана з тим, що події роману відбуваються на лоні природи, а зелена барва є загальним символом її життєдайної сили.

Крім основних простих і складених кольорів, під впливом різних зовнішніх умов утворюються різноманітні *відтінки* ($\mu\epsilon\tau\alpha\beta\omicron\lambda\alpha\iota$ $\delta\iota\alpha\phi\omicron\rho\alpha\iota$) кольорів і так звані *невизначені* кольори ($\tau\omicron \acute{\alpha}\lambda\epsilon\iota\rho\nu \tau\omicron\nu\omega \chi\rho\omega\mu\acute{\alpha}\tau\omega\nu$). Питанню про ці кольори і їх відтінки присвячена третя глава трактату "Про кольори" Аристотеля.

До таких прикметників належить $\pi\omicron\lambda\iota\acute{\omicron}\varsigma$ (сивий). У романі цю лексику вжито лише один раз на позначення волосся старця Філета: $\epsilon\acute{\iota} \delta\acute{\epsilon} \mu\acute{\eta} \mu\acute{\alpha}\tau\eta\nu \tau\alpha\upsilon\tau\alpha\varsigma \tau\alpha\varsigma \pi\omicron\lambda\iota\acute{\omicron}\varsigma \acute{\epsilon}\phi\upsilon\sigma\alpha$ (2, 6, 2) — *якщо ж не даремно виростало це сиве волосся*.

Цікаво, що Лонг вживає й епітет $\mu\epsilon\sigma\alpha\iota\pi\omicron\lambda\iota\omicron\varsigma$ (*напівсивий*) — для характеристики Діонісофана, рідного батька Дафніса. Цей епітет доповнює портрет красивого, хоч уже немолодого чоловіка, поєднуючись з іншими епітетами, які дають Діонісофану всебічну характеристику: $\eta\acute{\nu} \delta\acute{\epsilon} \omicron \Delta\iota\omicron\nu\sigma\omicron\phi\acute{\alpha}\nu\eta\varsigma \mu\epsilon\sigma\alpha\iota\pi\omicron\lambda\iota\omicron\varsigma \mu\acute{\epsilon}\nu \eta\delta\eta, \mu\acute{\epsilon}\gamma\alpha\varsigma \delta\acute{\epsilon} \kappa\alpha\acute{\iota} \kappa\alpha\lambda\omicron\varsigma \kappa\alpha\acute{\iota} \mu\epsilon\iota\rho\alpha\kappa\iota\omicron\upsilon\varsigma \acute{\alpha}\mu\iota\lambda\lambda\acute{\alpha}\sigma\theta\alpha\iota \delta\upsilon\nu\acute{\alpha}\mu\epsilon\nu\omicron\varsigma, \acute{\alpha}\lambda\lambda\acute{\alpha} \kappa\alpha\acute{\iota} \pi\lambda\omicron\upsilon\sigma\iota\omicron\varsigma \acute{\epsilon}\nu \omicron\lambda\iota\gamma\omicron\iota\varsigma \kappa\alpha\acute{\iota} \chi\rho\eta\sigma\tau\omicron\varsigma$ (4, 13, 2) — *Діонісофан був уже напівсивий, високий і красивий, і міг змагатися силою з молодими, але і багатим був, як мало хто, і благородним*. Можна твердити, що два наведені вище епітети, крім семи кольору, містять конотативну сему, яка вказує на вік ("старий").

Епітет $\gamma\lambda\alpha\upsilon\kappa\acute{\omicron}\varsigma$ означає не просто "голубий", а "блискуче голубий", бо це колір яскравого неба або моря, освітленого яскравим сонцем [7, 588]. Лонг використовує цей епітет для позначення кольору очей малого Тітира. Письменник вживає сурядний ряд епітетів, що становлять розгорнуту характеристику особи, і створює фігуру ампліфікації, особливий стилістичний прийом, що використовується для підсилення характеристики, доповнення і збагачення думки за допомогою нагромадження синонімів, епітетів, порівнянь, антонімічних протиставлень в одному реченні: $\tau\iota\tau\upsilon\rho\omicron\varsigma, \pi\upsilon\rho\rho\acute{\omicron}\nu \pi\alpha\iota\delta\iota\omicron\nu \kappa\alpha\acute{\iota} \gamma\lambda\alpha\upsilon\kappa\acute{\omicron}\nu, \lambda\epsilon\upsilon\kappa\acute{\omicron}\nu \delta\acute{\epsilon} \kappa\alpha\acute{\iota} \acute{\alpha}\gamma\acute{\epsilon}\rho\omega\chi\omicron\nu$ (2, 32, 1) — *Тітур, золотоволоса дитина, з голубими очима, білолиця і пишна*. Тут Лонг використовує, відмічену Лосевим у Платона любов до кольорових ефектів ($\pi\upsilon\rho\rho\acute{\omicron}\varsigma$ - $\gamma\lambda\alpha\upsilon\kappa\acute{\omicron}\varsigma$ - $\lambda\epsilon\upsilon\kappa\acute{\omicron}\varsigma$) [7, 583].

Епітет $\acute{\epsilon}\lambda\iota\kappa\alpha\upsilon\tau\omicron\varsigma$, вжитий у романі лише один раз, позначає красу та здоров'я юнацького тіла пастуха Дафніса, який мав $\tau\omicron \delta\acute{\epsilon} \sigma\omega\mu\alpha \acute{\epsilon}\lambda\iota\kappa\alpha\upsilon\tau\omicron\nu \eta\lambda\iota\omega$ (1, 13, 2) — *тіло засмагле від сонця*.

Визначальним для прикметників *срібний* (ἀργυροῦς) і *золотий* (χρυσοῦς) є матеріально-кольорове значення (йдеться про різні речі із срібла і золота). Якісно-кольорове значення в них проявляється у тих випадках, коли йдеться про характеристику зовнішнього вигляду предметів, які нагадують срібні чи золоті, зроблені з цих матеріалів.

Епітет χρυσοῦς сполучається у романі Лонга з такими іменниками, як περικελεύειδες — браслети для ніг (1, 5, 3), σφενδόνη — пов'язка (4, 17, 5), πόρπη — застібка, пряжка (1, 2, 3). Характерним для роману Лонга є вживання епітета χρυσοῦς у сполученні з іменником μήλον — яблуко (3, 34, 3), де він набуває переносного значення. З цим чарівним золотим яблуком Дафніс порівнює поцілунок Хлої: ἔλαβε γάρ κρείττον καὶ χρυσοῦ μήλον φίλημα (3, 34, 3) — бо він отримав поцілунок кращий за золоте яблуко.

Отже, як показує наше спостереження, прикметники-кольороназви у тексті роману Лонга "Дафніс і Хлоя" сполучаються з 28 іменниками. Найчастіше прикметники-епітети поєднуються з іменниками πρόσωπον — обличчя та παιδίον — дитя. Кожен з них сполучається з трьома прикметниками на позначення кольору: іменник πρόσωπον — з χλωρός (зелений), λευκός (білий), ἐνερευθής (рожевий); іменник παιδίον — з λευκός (білий), πυρρός (рудий), γλαυκός (голубий). Іменники πόρπη, κόμη, ταῖς, σῶμα, ὑποδήματα зафіксовані у сполученні кожен з двома прикметниками-кольороназвами: πόρπη є золотою (χρυσήλατος і χρυσοῦς); κόμη є чорним і русявим (μέλας і ξανθός); ταῖς є білою і русявою (λευκός і ξανθός); σῶμα є біле і засмагле (λευκός і ἐλίκαντος). Решта іменників вживаються у романі Лонга "Дафніс і Хлоя" у сполученні лише з одним прикметником на позначення кольору.

За сполучуваністю прикметників з іменниками ми виокремимо у романі Лонга чотири групи епітетів на позначення кольору: 1) кольороназви, пов'язані із світом природи (рослинний світ); 2) кольороназви, пов'язані із світло-тіньовими явищами; 3) кольороназви, пов'язані із матеріалом чи барвником; 4) кольороназви, пов'язані з людиною та соматичними поняттями. Особливості їх вживання у тексті роману можуть бути представлені у зведеній таблиці:

Кольороназви у романі Лонга "Дафніс і Хлоя"

Група за предметом позначення кольору	Колір	Кількість фіксацій у тексті роману
1) кольороназви, пов'язані із світом природи (рослинний світ)	χλωρός (ράβδος, φυλλάδα, φλοιός, λύγος) λευκός (οἶνος)	11 1 (12)
2) кольороназви, пов'язані із світло-тіньовими явищами	λαμπρός (τύχη, ἐστίασις) εὐανθής (μήλον) λευκός (φίλημα)	2 1 1 (4)

Закінчення таблиці

Група за предметом позначення кольору	Колір	Кількість фіксацій у тексті роману	
3) кольороназви, пов'язані із матеріалом чи барвником	λευκός (λίθος)	1	
	διάχρυσος (μίτρα, κισσύβιον)	2	
	άλουργής (χλαμύδιον, χλανίδιον)	2	
	άργυροῦς (σκεῦος)	1	
	κατάχρυσος (ύποδήματα)	1	
	έπίχρυσος (ύποδήματα)	1	
	χρυσήλατος (πόρπη)	1	
	χρυσούς (περισκελίδες, μῆλον, σφενδόνη, πόρπη)	4	
		(13)	
	4) кольороназви, пов'язані з людьми та соматичними поняттями	μέλας (κόμη, Δάφνις)	4
		λευκός (πρόσωπον, Δόρκων, σῶμα, παιδίον, παῖς, δέρμα, ὀδοῦς)	9
μεσαιπόλιος (Διονυσοφάνης)		1	
έπίκαυτος (σῶμα)		1	
ένερευθής(πρόσωπον)		1	
γλαυκός (παιδίον)		1	
ξανθός (κόμη, παῖς)		2	
χλωρός (πρόσωπον)		1	
πολιός (κόμη)		1	
πυρρός (παιδίον, κόμη)		3	
	(24)		
	Всього – 53		

З наведеної таблиці видно, що у письменника помітна перевага двох барв — зеленої та білої.

Відсутність у романі Лонга "Дафніс і Хлоя" деяких кольороназв (наприклад, синій, коричневий, червоний і ін.), як нам здається, можна пояснити відсутністю цих кольорів у тих реалій, які він описував.

Немає у романі Лонга і складних, контамінованих кольороназв (складних прикметників), які позначають відтінки кольорів. Відтінки письменник передає не за допомогою прикметників, а за допомогою порівнянь, які уточнюють або розширюють семантику прикметникової кольороназви. Не часто вживає письменник і назви кольорів у переносному значенні.

Кольористичні епітети виконують у романі Лонга "Дафніс і Хлоя" різноманітні стилістичні функції. Без них важко уявити пейзажний опис, зовнішні і внутрішні характеристики персонажів.

Отже, можемо говорити про своєрідність лексико-семантичної мікросистеми кольороназв та специфіку її використання у романі Лонга "Дафніс і Хлоя".

Література

1. Бичкова Л. В. Колористична культура античного світу: Навчально-методичний посібник. — К.: Вища шк., 2003. — 134 с.
2. Вейсман А. Д. Греческо-русский словарь. — М., 1991. — 1370 с.
3. Веселовский А. Н. Историческая поэтика. — М.: Высшая шк., 1989. — 405 с.
4. Дворецкий И. Х. Древнегреческо-русский словарь / Под ред. С. И. Соболевского. — В 2-х т. — М.: Гос. изд-во иностр. и нац. словарей, 1958. — 1905 с.
5. Кузьміна О. Б. Поетична семантика концептів "білий" — "чорний" (на матеріалі української лірики першої третини ХХ сторіччя): Автореф. дис... канд. філол. наук. — Харків, 2005. — 19 с.
6. Лосев А. Ф. История античной эстетики: Аристотель и поздняя классика. — М.: Искусство, 1975. — 775 с.
7. Лосев А. Ф. История античной эстетики: Софисты. Сократ. Платон. — М.: Искусство, 1969. — 715 с.
8. Малинауспене Н. К. Этимология употребления древнегреческого обозначения понятия "цвет" // Сборник научных трудов СТЕФАНΟΣ. — М., 2005. — С. 250–261.
9. Садыкова Н. К. Цветобозначения у Гомера: Автореф. дисс... канд. филол. наук. — М., 1975. — 23 с.
10. Шерцль В. И. Названия цветов и символическое значение их / Филологические записки. — Воронеж, 1884. — С. 5–8.
11. Gladstone W. Studies on Homer and the Homeric age. — Oxford, 1958.
12. Longos. Hirtengeschichten von Daphnis und Chloe. Griechisch und Deutsch von Otto Schonberger. — Berlin: Akademie-Verlag, 1973.

И. С. Макал

Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
кафедра классической филологии

ЭПИТЕТЫ-ЦВЕТОБОЗНАЧЕНИЯ В РОМАНЕ ЛОНГА "ДАФНИС И ХЛОЯ"

Резюме

В статье рассматриваются эпитеты-цветобозначения (на материале романа древнегреческого писателя Лонга (II в.) "Дафнис и Хлоя"), их структурно-семантические и стилистические особенности. Определены группы цветобозначений по сочетаемости имен прилагательных с именами существительными, охарактеризованы особенности функционирования цветобозначающих адективов в культурологическом аспекте.

Ключевые слова: эпитет, цветобозначение, семантика, Лонг, идиостиль.

I. S. Makar

Lviv Ivan Franko National University,
Classic Philology Chair

**EPITHETS-COLOUR NAMES IN THE NOVEL BY LONGUS
'DAPHNIS AND CHLOE'**

Summary

The article deals with epithets-colour names (based on the novel of ancient Greek writer of the II century Longus "Daphnis and Chloe"), namely with their structural, semantic and stylistic peculiarities. There were defined groups of colour names by joining adjectives with nouns and their frequency of using in the text, also there were characterized functioning of the colour adjectives in the cultural aspect.

Keywords: epithets, colour name, semantics, Longus, idiostyle.

НАУКОВИ БІБЛІОТЕКА ОНУ ІМЕНІ І. МЕЧНИКОВА

УДК 811.162.2'282'34

Г. І. Мартинова, д-р філол. наук, проф., зав. кафедри,
Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького,
кафедра українського мовознавства

АРЕАЛЬНА ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ ШИПЛЯЧИХ У СЕРЕДНЬОНАДДНІПРЯНСЬКИХ ГОВІРКАХ

У статті вперше розглянуто особливості функціонування й поширення парадигматичних структур піднебінних фонем у середньонаддніпрянських говірках.

Ключові слова: шиплячі звуки, парадигматична структура, середньонаддніпрянський діалект (говір), середньонаддніпрянські говірки.

М'якість шиплячих приголосних — це одна з органічних, притаманних їм за походженням ознак, а також одна з тих особливостей, що виокремлюють середньонаддніпрянський говір у системі діалектів української мови. Палаталізовані піднебінні [ж', ч', ш'] у дієслівних формах 3 ос. мн. теп. часу — *б'їж'ат'*, *крич'ат'*, *сп'їш'ат'* та іменниках середнього роду типу *лош'а*, *курч'а* кваліфікують як типове для південно-східних говорів явище. Зокрема, таким його вважав А. М. Залеський, відзначаючи, що наявність м'яких шиплячих у цій позиції в окремих поліських говірках є наслідком впливу південно-східних говорів [8, 152–176].

На жаль, така важлива риса середньонаддніпрянського діалекту не стала об'єктом всебічного вивчення. У "Програмі для збирання матеріалів до Діалектологічного атласу української мови" для її виявлення передбачено фіксацію лише чотирьох репрезентантів: *курч'а*, *волочат'*, *толочат'*, *лоша* [14, 72–73]. А. М. Залеський відзначав, що три з цих прикладів підібрано не зовсім вдало — *курч'а*, *волочат'*, *толочат'*, оскільки вони не дають підстав виявити ареал м'якості шиплячих, адже глухий африкативний звук [ч] зберігає етимологічну м'якість у південно-східних говорах незалежно від фонетичної і морфологічної позиції [8, 152–153]. Необхідність докладного дослідження реалізації фонологічної опозиції твердість : м'якість /ж/ : /ж'/, /ш/ : /ш'/, /ч/ : /ч'/ очевидна, що важливо не тільки для з'ясування особливостей формування фонетичної і фонологічної системи середньонаддніпрянського говору, а й розв'язання актуальної проблеми його генези. Метою статті є докладна лінгвогеографічна характеристика шиплячих, особливостей їхнього функціонування в середньонаддніпрянських говірках.

Уже в перших дослідженнях, що опиралися на достовірний фактичний матеріал, було звернено увагу на збереження м'якості шиплячих у говірках південно-східного наріччя. Так, К. П. Михальчук, характеризуючи "канівсько-перечаславське різноріччя" (за сучасним поділом

центральну частину середньонаддніпрянського говору), виділяв м'якість шиплячих серед найбільш специфічних його властивостей — *л'єж'ат'*, *у'єкоч'ат'*, *ло'ш'а* [12, 482]. Однак у подальшій науковій літературі (праці В. О. Богородицького, О. Дорошкевича, А. П. Могили, П. С. Лисенка, І. О. Варченка, А. К. Безкровного, П. А. Гнедича, В. С. Ващенко) [2, 4; 6, 113–114; 13, 176; 10, 52; 3, 209–210; 1, 132 — 133; 5, IV–X; 4, 71–72] дослідники лише засвідчили різну вимову шиплячих (тверду, напівм'яку і м'яку), звертали увагу на фіксацію словоформ із цими звуками в окремих середньонаддніпрянських говірках докладніше див. [11, 147–150].

Цінною для вивчення реалізації піднебінних фонем у південно-східних говорах української мови є узагальнювальна праця А. М. Залеського, який представив не тільки основні фіксації м'яких шиплячих, а й проаналізував позиції, у яких преставлено ці приголосні, причини, що зумовили їх збереження, парадигматичні структури піднебінних фонем, зумовлені специфікою синтагматичного використання [8, 167–168]. Однак дослідження реалізації фонемних протиставлень /ж/ : /ж'/, /ш/ : /ш'/, /ч/ : /ч'/ у середньонаддніпрянських говірках ще потребує докладного аналізу при широкому залученні нового фактичного матеріалу. Термін "середньонаддніпрянські говірки" використовуємо як робоче поняття, вкладаючи в нього насамперед географічну локалізацію. Лінгвогеографічне вивчення фактичного матеріалу фонології і фонетики цих говірок стало підставою їх діалектної диференціації [11, 252, к. 31].

Залежно від складу й особливостей реалізації протиставлення твердість : м'якість піднебінних у досліджуваному континуумі виділяємо кілька груп говірок з різними парадигматичними структурами шиплячих: 1) /ж/ : /ж'/, /ш/ : /ш'/, /ч/ : /ч'/, /U/ — тип А; 2) /ж/ : /ж'/, /ш/ : /ш'/, /ч'/, /U/ — тип Б; 3) /ж/ : /ж'/, /ш/ : /ш'/, /ч'/, /U'/ — тип Б¹; 4) /ж/ , /ш/, /ч'(ч)/, /U'/ — тип В; 5) /ж/, /ш/, /ч'/, /U/ — тип В¹; 6) /ж/, /ш/, /ч'(ч)/, /U/ — тип В²; 7) /ж/, /ш/, /ч/, /U/ — тип Г. Окрім цього, в окремих говірках типу А фіксуємо спорадичні випадки функціонування варіантів з твердими шиплячими, що відображають можливі етапи в руйнуванні цієї опозиції, а в кількох говірках типу Г трапляються словоформи з м'якими піднебінними, що, очевидно, засвідчують їх давніший стан, коли протиставлення шиплячих за твердістю : м'якістю було їм властиве [11, 147 — 164, к. 23, 24].

У говірках типу А фіксуємо підсистему твердих і м'яких шиплячих приголосних: /ж/ : /ж'/, /ш/ : /ш'/, /ч/ : /ч'/, /U/, де відсутня м'яка фонема /U'/, яка, однак, згідно із синтагматичними фонетичними закономірностями досліджуваного діалекту є потенційно можливою, але реально лексично не представлена. М'які шиплячі в кількох позиціях можуть перебувати в межах взаємозаміни з відповідними твердими, що засвідчує нефункціональний характер їх м'якості, проте є позиції, у яких усі шиплячі чи окремі з них стійко зберігають палаталізовану вимову, хоч ступінь палатальності може бути різним:

напівтвердим, тобто середнім між твердим і напівм'яким [ч^т], напівм'яким [ч^т], середнім між напівм'яким і палаталізованим [ч^л], палаталізованим [ч^л].

Для багатьох говірок типу А м'якість шиплячих характерна тільки в позиції перед флективним звуком [а] (<*е) у словоформах типу б'їж'ат', лїж'ат', волоч'ат', с'п'їш'ат', крич'ат', лош'а, курч'а, які засвідчують найбільший ступінь палатальності шиплячих. У говірках, що репрезентують цей тип, протиставлення твердість : м'якість /ж/ : /ж'/, /ш/ : /ш'/, /ч/ : /ч'/ реалізується в названій позиції чітко: кричат' (інф.) : крич'ат' (3 ос. мн.), лїжали : лїж'ат', часник : моч'ат' (12); по'дужа : по'леж'ат', гричани : курч'ат' (35), на'жат' : дир'жат', лїжанки : лїж'ат', качалом : моу'ч'ат', по'дужай : ло'ж'ат', д'їчат' : крич'ат', закачайут' : курч'ата (102), на'жарит' : лїж'ат', качали : крич'ат' (149)*. Дистинктивна функція ДО твердість : м'якість очевидна. Її зумовлює наявність у фонемному інвентарі цих говірок твердих і м'яких піднебінних фонем, що виявляють надзвичайну стійкість і функціонують у говірках типу А послідовно. А. М. Залеський підтримує висловлену О. О. Шахматовим думку про зумовленість збереження м'якості шиплячих у формах 3 ос. мн. дієслів теп. часу дією аналогії до відповідних дієслівних форм, що закінчуються м'яким приголосним перед флексією — мо'лот'ат', хо'д'ат', ло'йл'ат', ман'ат', кос'ат', воз'ат' та іменних форм типу дин'а, бабус'а, вишн'а, вбачаючи одну з причин гальмування процесу диспалаталізації шиплячих у дієслівних формах 3 ос. мн. у прагненні зберегти їх розмежування з формами інфінітива, який у середньонадніпряньських говірках, як і в східно- та багатьох середньополіських, має закінчення -т', а не -ти і тим самим уникнути небажаної омонімії дієслівних форм типу во'ни # ле'жат' — треба # ле'жат'. Причиною охоплення дією аналогії іменників середнього роду типу ло'ша А. М. Залеський вважає те, що одним із матеріальних засобів утворення назв на позначення недорослих істот є, крім флексії, м'якість кінцевого приголосного основи — дитя, сиротя, гуся, теля [8, 169]. Отже, збереженню опозиції твердість : м'якість піднебінних фонем сприяли морфемопарадигматичні фактори, внаслідок чого аналогічне вирівнювання збіглося в часі з фонетичним процесом ствердіння шиплячих і затримало його у названих позиціях.

А. М. Залеський заперечує думку, висловлену в академічному посібнику, про те, що, очевидно, процеси ствердіння шиплячих перед секундарним [а] та перед етимологічним [а] не збігалися в часі, другий із них змінився раніше, ніж перший [7, 313]. Це положення не підтверджено фактами з говорів, де не зафіксовано, щоб перед [а] (<*а) шиплячі були твердими, а перед [а] (<*е) м'якими в різних позиціях. Дослідник ілюструє це положення прикладами із карпатських, бойківських, західнополіських говорів [8, 166–167]. Матеріали нашого дослідження також засвідчують різні, незалежні від походження позиції, у яких виявлено шиплячі неоднакового ступеня палаталізації, проте найчастіше м'якість шиплячих все-таки виявлено перед [а] (<*е), хоч

її зафіксовано не в усіх потенційних формах. Окрім цього, у тих говірках, де наявне протиставлення в цій позиції, крім небагатьох із них — 35, 71, 102**, також зафіксовано форми із збереженням різного ступеня м'якості шиплячих у позиції середини слова перед іншими голосними чи звуком а (<*а): *на[^]п[^]леч'ах*, *но[^]ж'ами*, *тил'ичка*, *с[^]п[^]латочка* (15), *ч'ашка*, *ч'оўник*, *ч'оботи*, *к[^]лумач'ки*, *тил'ичку*, *роскол'очу*, *д'іўч'ата*, *т'ош^мч'у*, *роскол'ували* (36), *д'іўч'ата*, *ч'ох'ли*, *ноч'уват'*, *ноч'увал'и* (72), *ч'авун'чики*, *казан'чики*, *боршч'*, *ноч'уват'* (149). Здебільшого давня м'якість різного ступеня вияву зберігається у репрезентантів фонемі [ч], проте в окремих говірках фіксуємо розширення дистрибуції також фонем /щ/ і /ж/ за рахунок напівтвердих, пом'якшених, середніх між пом'якшеними і палатальними та палатальних варіантів: *жил'и*, *ч'ириз*, *на[^]ж^нивах*, *поса[^]жал'и*, *на[^]криш'у*, *привож'у*, *ма[^]ж^мар*, *викл'у'чат'*, *н'іч'ого*, *ч'ол'ов'ік*, *ч'ер'їн'а*, *д'іўч'ат*, *ни'ч'ут'*, *ч'айу*, *заміж^м* (54), *моч'ат'*, *умоч'ит'*, *уш'ап'ликах*, *у[^]ноч'овах*, *ч'авун'чики*, *в'іш'айе*, *д'іж'а*, *насуш'ат'*, *с'ікач'ка*, *обш'ат'куйут'*, *криш'ат'*, *бурч'ат'*, *л'ож'ат'* (80); *на[^]п[^]леч'ах*, *ше*, *прижил'а*, *жил'а*, *ни[^]дир'жат'* (157).

Мікроструктура шиплячих набуває вигляду /ж/ : /ж'/, /щ/ : /щ'/, /ч'/, /U/ (тип Б) у тих досліджуваних говірках, де глухий африкативний шиплячий приголосний [ч] зберігає давню м'якість у всіх фонетичних позиціях. Нейтралізація фонемного протиставлення /ч/ : /ч'/ не тільки перед [а] (<*ε) характеризує і говірки типу А, проте це спорадичні випадки, тоді як у говірках типу Б репрезентанти африкативної фонема /ч/ втрачають ДО "твердість", набуваючи різного ступеня палаталізації. Відзначимо, що цей тип мікроструктури шиплячих характеризує переважно лівобережні центральні та південні говірки досліджуваного ареалу, виявляючись у системі говірки послідовно в усіх позиціях: на початку та в середині слова перед голосними переднього і заднього рядів, у кінці складу та слова. Ступінь пом'якшення приголосного [ч] найбільший перед голосним [а] (<*ε), і, очевидно, за аналогією перед звуком [у] в дієслівних закінченнях 3 ос. мн. теп. часу. Фактичний матеріал із говірок цього типу підтверджує викладені положення: *замоч'или*, *ви[^]кач'уйут'*, *ноч'уйут'*, *по[^]суш'ат'*, *лиж'ат'*, *суш'н'ак*, *виш'н'і*, *ч'асто*, *шчидру'вали*, *д'іўч'ата*, *за[^]плич'има*, *ноч'ч'у* (51); *на[^]п[^]леч'ах*, *заміж'ж'у*, *ш^мч'оки*, *одморозували*, *ч'улок*, *накр'уч'ували*, *каган'чиком*, *закол'оч'ували*, *грич'ане*, *д'іжич'ку* (85); *дир'жат'* (інф), *засмаж'ат'*, *боршч'ич'ку*, *ї'уш'ах*, *мурзоч'ки*, *заміч'у*, *ч'уж'иі*, *д'іўч'ата*, *п'лач'ут'*, *ч'авун* (120). У говірках типу Б вияви фонемі /ч/ закріплюються за певними позиціями і тому вони перебувають у відношеннях додаткової дистрибуції: м'яка чи напівм'яка вимова характерна для позиції перед голосним [і] будь-якого походження, м'яка перед флексивним [а] (<*ε) та *їє в словоформах типу *пал'іч'а*, *пиридп'л'іч'а*, *в'їніч'а*, а також перед флексією -у в іменниках жін. р. типу *н'і(о)ч'у*, *п'іч'у*, *запол'оч'у*, *жовч'у*, рідше перед закінченням -уть у дієсловах 3 ос. мн., можливо, за аналогією до відповідних форм з -ать — *хоч'ут'*, *спл'ич'ут'*,

*n*л^(·)ач'ут', пом'якшена в усіх інших позиціях — перед голосними [е, и, а, о, у] на початку, в середині слова, наприкінці складу чи слова. Відзначимо, що середня вимова між пом'якшеною і м'якою властива більше звуку [ч] у тих словоформах, де він у 3 ос. мн. дієслів теп. часу є м'яким — *кач'али, кач'алкойу, накач'айиш, кач'айиш*, пор: *кач'ат'*. Завжди м'яка вимова звука [ч] у словоформі *нап'леч'ах*; нерідко м'якшим, ніж у інших словах у цій же позиції, є [ч] у слові *ч(·)авун*; можливо, це лексикалізована вимова.

Мікроструктуру /ж/ : /ж'/, /ш/ : /ш'/, /ч'/, /U'/ (тип B¹) змодельовано за свідченнями кількох досліджуваних говірок, де відбувається нейтралізація фонемних протиставлень /ч/ : /ч'/, /U/ : /U'/ за рахунок ДО "твердість". Ці говірки локалізовані в північній смузі досліджуваного ареалу, де фонема /U'/ функціонує як наслідок чергування /д/ — /U/ у дієслівних формах та окремих іменниках: *у'ч'ора, ч'ого, йнуч'ка, вич'орами, д'і'ч'ат, д'ружок, вир'а'U'али, са'U'а* (3 ос. одн.), *прийіж^m'U'а, прийіж^m'U'айе, д'і'ч'иноу, часту'ют'* (87), *хоч'ти, йч^m'ора, ше, могорич', бач'і'у, ш'ч'уку, 'ноч':у, т'рош'ич'ки, прийіж^m'U'а'у, пол'у'ча, пол'у'ч'ту, ч'у'ла* (116). Глухий афrikативний звук [ч] майже послідовно в усіх позиціях пом'якшений, рідше м'який, зокрема при подовженні чи в позиції перед наголошеним голосним. Щодо останнього положення, то воно виявляється в говірках типу B¹ лише частково — *д'і'ч'ат*, але *д'і'ч'иноу, у'ч'ора*, але *ч'ого* і *часту'йе*, в інших випадках переважає пом'якшена вимова. Іноді важко зрозуміти ступінь м'якшення шиплячого, хоч він і не твердий, у цьому випадку використовуємо проміжний варіант пом'якшення [ч^m], що відображає динаміку фонемної опозиції /ч/ : /ч'/. Отже, алофони [ч'], [ч], [ч^m] перебувають у відношеннях додаткової дистрибуції і функціонально є варіантами однієї фонемі. Пом'якшений вияв дзвінкої афrikати [U] фіксуємо тільки перед наголошеним голосним (на жаль, кількість прикладів незначна через відносно слабку функціональну активність цієї фонемі в досліджуваних говірках). Говірки цього типу є окремими вкрапленнями в ареалах типу А, Б. Структури А, Б, B¹ схожі за конфігурацією фонем, вони генетично близькі, причому А. М. Залеський уважав, що тип B¹ зберігає ще давню м'якість (напівм'якість) обох афrikативних фонем, він передував у часі типам А, Б, у яких дзвінка афrikата уже стверділа [8, 171–172].

У кількох говірках зафіксовано мікроструктуру шиплячих, у якій нейтралізації за рахунок ДО "м'якість" зазнали фонемні опозиції /ж/ : /ж'/, /ш/ : /ш'/, а за рахунок ДО "твердість" /ч/ : /ч'/, /U/ : /U'/ : /ж'/, /ш'/, /ч'/, /U'/ (тип В). Ця структура, очевидно, була проміжним етапом у ствердінні шиплячих і є давнішою: *н'і'чого, замоч'е, замоч'уйут', викач'уйут', оривоч'ка, са'U'а* (3 ос. одн.) (33), *вимо'ч'айим, крашч'е, сороч'ки, пот'ч'ут', ймо'ч'айут', ч'ол'ов'ік, д'і'ч'ат, йіж'U'у, л'ил'и'U'ш'н'ат* (57), *кач'ат', водич'койу, горш'ч'ок, г'іл'оч'ки, пахушч'е, родич'ам, прийіж'U'а, вич'ахни, йч'и'н'айут'* (219). В одній говірці (218) виявами /U/ можуть бути як пом'якшений, так і твердий звуки [U], [U]. Зрідка в говірках цього типу фіксуємо збереження пом'якшеної

вимови шиплячих [ж] і [ш]: *шчид'руйут', в'ін'чау, руш'нілка, 'ран'ш'е, пил'чен'ка, шч'авел', 'жаба, 'у'веч'ир'і, 'йуш'ич'ки, при'хоУ'у, сиУ'у, пол'уч'у, 'ноч'ойу, 'ч'уйу, 'каж'е* (234). До цього ж типу відносимо говірку, у якій звуки [ч] і [ч'] перебувають у відношеннях вільного варіювання, проте трапляються пом'якшені [ж'], [ш'], [У]: *мо'чил'и, кв'і'ча'сте, 'чоў'ника, пол'уч'ал'ос', тоў'и'че, 'ш'или, м'і'ш'ок, 'чет'ви'ро, до'ч'ка, ч'ол'ов'ік, ч'ол'ов'і'ками, 'чу'ла, бор'ш'ч', кар'тош'ка, 'ж':ар'им, при'й'ж:а'йе, при'й'ж'У'аў, д'іў'ч(ч)а'та, 'у'х'уст'оч'ки, 'хо'ч'те* (330).

У лівобережній і південній частині досліджуваного ареалу функціонує мікроструктура шиплячих, утворенню якої передувала нейтралізація фонемних протиставлень /ж/ : /ж'/, /ш/ : /ш'/, /У/ : /У'/ за рахунок ДО "м'якість": /ж/, /ш/, /ч'/, /У/ (тип В¹). Характерною особливістю говірок цього типу є те, що фонему /ч/ можуть факультативно реалізувати м'які, пом'якшені, проміжні між твердим і пом'якшеним, між пом'якшеним і м'яким, і навіть тверді вияви, які перебувають у окремих чи в усіх позиціях у відношеннях взаємозаміни: *нас'мажат', 'сушат', але на'моч'ат', 'моч'ат', мо'чили, т'чут', под'уш'ич'ка, ка'ч'алка, блиш'ч'ит', 'боч'ки, дош'ч'ок, 'об'руч', бо'ч'оноч'ок, бор'ш'ч', бур'ач'ком* (61), *ти'пер'ич'ка, д'іў'ч(ч)ина, поч'і'найе, 'ч'асто, с'мажат', пил'ч'ут', пі'ч', 'умо'чила, д'руж'ич'ками, 'ч'орного, жу'раў'ла, под'руж'ин'ко* (242); *овеч'ки, 'у'рач', 'у'рач'иха, со'роч'ка, на'р'і'чку, 'ноч'ту, за'кр'уч'увал'и* (304). До цього ж типу належать говірки, у яких форми з м'якими шиплячими [ж'], [ш'], [У] виявляються спорадично. Можливо, вони свідчать про давню м'якість цих шиплячих, властиву говіркам у минулому, або є наслідком змішування говірок з різною структурою шиплячих у процесі дозаселення: *пил'ч'ут', на'іл'уч'е, 'мен'ш'ин'ка, 'ноч'овах, д'іў'ч'ат'ка, поч'у'вал'и, с'мич'у, 'ч'ох'ли, в'ін'ч'ац'а, на'ву'ч'ок, б'У'ол, ч'о'тир'і, у'гош'ч'айут', кур'ч'а, ло'ша // ло'ш'а, ір'ж'ат'* (339). М'який [ч'] у мовному потоці функціонує переважно в дієсловах 3 ос. мн. теп. часу в позиції перед [а] (<*ε) та іменнику *кур'ч'а*, в інших випадках фіксуємо здебільшого пом'якшений звук [ч?], причому ступінь палаталізації може варіюватися у мовців навіть однієї говірки.

Окремою модифікацією структури типу В¹ є її трансформація в мікроструктуру /ж/, /ш/, /ч' (ч)/, /У/ (тип В²), у якій вияви фонему /ч/ звуки [ч] і [ч'] перебувають у відношеннях вільного варіювання. Здатність до двосторонньої взаємозаміни свідчить про відмирання ДО "м'якість", тим більше, що виявляється фонема /ч'/ переважно у пом'якшеному чи середньому між твердим і пом'якшеним вияві: *кри'ч'ати, рога'ч'ами, ч'о'го, пил'ч'(ч)ут', до'ч'ка, але 'греч'ка, 'ноч'ойу, кри'чат', 'упраж, по'уч'уў* (140); *к'лоч'а, ка'ч'а'йе, к'риш'ат', ка'ч'али, д'іў'ч'ата, со'роч(ч)ку, д'іў'ч'атами, але 'ноч'ви, 'горш'чику, на'чинит', гр'ібуш'ич'ки, на'п'лечах* (141), *горш'чечок, час'ник, на'мо'чили, пил'ч'аного "кукурудзяного", але к'лоч'а, со'роч'ок, 'ш'или, виш'ч'вал'и, 'ноч'ви, за'моч'увал'и, г'леч'ичок, мо'ч(ч)ил'и, н'і'ч'ого* (341).

Відмінною в системі досліджуваних говірок є мікроструктура, що відображає нейтралізацію протиставлення твердисть : м'якість шипля-

чих у всіх парах фонем і в різних позиціях: /ж/, /ш/, /ч/, /У/ (тип Г). Така мікроструктура шиплячих приголосних характерна для західних, південно-західних і частини східних говірок досліджуваного регіону. Про те, що в говірках цього типу проходив процес втрати ДО "м'якість" свідчать поодинокі випадки пом'якшення окремих піднебінних фонем, хоч у всіх позиціях слова, крім позиції перед голо-сним [i], вони стверділи: ра¹деничком, ночувала, жи¹ла, нача¹лас'а, ни¹об'їжала, стар'ішча, чолов'їк, ш¹чїтка, пра¹чем, качалка, рос¹качуйим, боршч (98); ш¹час'т'а, ло¹мач¹а, заво¹ло¹чут', кли¹чан'а, поб'їжат, кри¹чит, пізн'їшче, ч¹п'л'ал'и (230); га¹рачка, мочат, са¹чок, ша¹пки, к'лоча, рос¹пушчан'ї, жаран'ї (317). У кількох говірках цього типу фіксуємо спорадичну м'якість піднебінних: жарили (137), підтичку (231), бур'ячка, со¹роч¹ка (246), ша¹пки, шили (284), сороч¹ки, сач¹ка (291), клумач¹ками (314).

Таким чином, шляхом аналізу реалізації протиставлення твердість : м'якість піднебінних у середньонаддніпрянських говірках з'ясовано особливості структурного і територіального варіювання піднебінних фонем, зумовлені, очевидно, неоднорідністю генетичної основи досліджуваних говірок. Ця опозиція представлена у них неоднаковою кількістю фонемних протиставлень, до того ж умови і позиції їх розрізнення і нейтралізації неоднакові, що відображає специфіку структурно-системної організації говірок центру і периферії.

Примітки

* Для встановлення функціональної вартості фонем використовуємо методику Л. Е. Калнинь [17, 23 — 24], згідно з якою тотожність фонетичного оточення не пов'язують з мінімальними парами.

** Тут і далі цифрові позначення говірок подано за працею Г. Мартинової "Середньонаддніпрянський діалект. Фонологія і фонетика".

Література

1. Бескровный А. К диалектологии слобожанских говоров // Язык и литература. — Л., 1927. — С. 132–133.
2. Богородицький В. А. Диалектологические заметки. III. Говор села Сушки Золотоношского уезда Полтавской губернии. — Казань, 1901. — 9 с.
3. Варченко І. О. Лубенські говірки і діалектна суміжність. — К., 1963. — 250 с.
4. Ващенко В. С. Полтавські говори. — Харків, 1957. — 538 с.
5. Гнедыч П. А. Материалы по народной словесности Полтавской губернии Роменский уезд. — Вып. 1. — Полтава, 1915. — С. IV–X.
6. Дорошкевич О. Сторінка для характеристики говірки с. Хоцьок Переяславського повіту на Полтавщині // Філологічний збірник пам'яті К. Михальчука. — К., 1915. — С. 101–122.
7. Жовтобрюх М. А., Русанівський В. М., Скляренко В. Г. Історія української мови: Фонетика. — К.: Наукова думка, 1979. — 367 с.
8. Залесский А. Н. Специфика диспалатализации шипящих в юго-восточном наречии украинского языка // Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. — 1982. — М., 1985. — С. 152–176.

9. Калнынь Л. Э. Опыт моделирования системы украинского диалектного языка. М.: Наука, 1973. — 398 с.
10. Лисенко П. С. Фонетичні особливості деяких говірок правобережної середньої Черкащини // Діалектологічний бюлетень. — Вип. 9. — К., 1962. — С. 45–54.
11. Мартинова Г. І. Середньонадніпрянський діалект. Фонологія і фонетика. — Черкаси: Тясмин, 2003. — 367 с.
12. Михальчук К. П. Наречия, поднаречия и говоры Южной России в связи с наречиями Галичины // Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западнорусский край. — Т. 7. — СПб, 1872. — С. 453–512.
13. Могила А. П. Деякі фонетичні особливості (консонантизм) говірок Західної Черкащини // Наукові записки Київського державного університету ім. Т. Г. Шевченка. — Т. 17. — Вип. 2. — К., 1958. — С. 165–182.
14. Програма для збирання матеріалів до Діалектологічного атласа української мови. — К.: Вид-во АН УРСР. — 1949. — 119 с.

А. И. Мартынова

Черкасский национальный университет им. Богдана Хмельницкого,
кафедра украинского языкознания

**АРЕАЛЬНАЯ ДИФФЕРЕНЦИАЦИЯ ШИПЯЩИХ
В СРЕДНЕНАДДНЕПРЯНСКИХ НАРЕЧИЯХ**

Резюме

В статье впервые рассмотрены особенности функционирования и распространения парадигматических структур поднебных фонем в средненадднепрянских говорах.

Ключевые слова: шипящие звуки, парадигматическая структура, средненадднепрянский диалект (говор), средненадднепрянские наречия.

A. I. Martynova

Cherkassy Bohdan Khmelnytsky National University,
Chair of Ukrainian Linguistics

**AREAL DIFFERENTIATION OF SIBILANTS IN MIDABOVEDNIEPER
DIALECT**

Summary

The article deals with the peculiarities of functioning and spreading of paradigm structures of the underpalatal phonemes in Midabovednieper dialect.

Keywords: sibilants, paradigm structure, Midabovednieper dialect (patois).

УДК 801.73:81'25:22

В. П. Мусиенко, д-р филол. наук, проф., зав. кафедрой,Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького,
кафедра загального і російського мовознавства

ТИПОЛОГИЯ ПРЕДМЕТА ТОЛКОВАНИЯ В КОММЕНТАРИЯХ С. АВЕРИНЦЕВА К СВЯЩЕННОМУ ПИСАНИЮ

В статье предложена содержательная типология языковых элементов, которые истолковываются в комментариях к переводу Святого Письма С. Аверинцева. Установлено, что объяснения нацелены на разрушение языкового, культурно-исторического и теологического барьеров, а их выбор определен потребностями перевода.

Ключевые слова: герменевтика, экзегетика, С. Аверинцев, перевод, Святое Письмо.

Герменевтические проблемы пронизывают все уровни религиозной коммуникации, успешность которой зависит от степени адекватности понимания смысла. Как отмечает Н. Мечковская [4, 231], можно выделить три вида герменевтической, или филологической работы, которые обслуживают религиозное общение: это перевод, истолкование (интерпретация) и редактирование текста.

Выдающимися представителями библейской экзегетики были отцы церкви **Ориген** (185–254), **Иероним** (345–420), св. **Августин** (354–430), а позже католик **Фома Аквинский** (1225–1274), протестант **М. Флаций** (XVI ст.).

Основные принципы истолкования были разработаны св. Августином и М. Флацием. Св. Августин вводит принципы *контекстуального анализа*, *конгенциальности* (правда, без терминологической определенности) и принцип *веры* (вера предшествует пониманию). М. Флаций развивает принципы *контекстуального истолкования*, вводит принцип *цели текста и замысла автора*, ставит проблему *герменевтического круга*, предвидит современное понимание цели герменевтики как *понимания*. Собственно говоря, проблема интерпретации текста связана с требованием аутентичности его боговдохновенному источнику.

Целью данной статьи является типология предмета толкования в авторских комментариях к переводу Священного Писания С. Аверинцева. Толкование является неотъемлемой составляющей перевода — как условие перевода для переводчика и как его результат для читателя. Поэтому сложный труд перевода Священного Писания на церковнославянский и русский языки мы рассматриваем как задачу герменевтическую. Филологические труды и переводы С. Аверинцева находятся в поле почтительного внимания русистов, однако работы,

посвященные герменевтической практике С. Аверинцева, нам неизвестны.

Православная церковь Нового времени имеет достаточно богатую экзегезу и гомилетику. Духовное обучение на русском языке начинается с XIX в. Первым, кто начал цитировать и разбирать Библию на русском языке, был Григорий Постников (1820-е годы), ректор Петербургской академии. В этот период прославились Филарет, ректор Петербургской академии, Михаил Лузин, Федор Бухарев, Михаил Грибановский, О. Катанский, Вениамин Румовский и др.

В советские времена, по понятным причинам, духовная религиозная жизнь находится в упадке, почти отсутствует церковная печать. Отдельные исследования религиозных текстов осуществляются светскими учеными, среди которых Д. Абрамович, В. Адрианова-Перетц, О. Орлов, Д. Лихачев. Заслуживают глубокого уважения исследования христианской литературы С. Аверинцева, а также его переводы и комментарии Священного Писания.

В постсоветский период стали широко известными богословы Д. Мень, М. Рижский, А. Кураев, Ф. Козырев и другие.

Однако следует заметить, что новых собственно герменевтических исследований Священного Писания недостаточно — как на русском языке, что, вероятно, связано с недостатком специалистов в области древних языков и одновременно являющихся носителями христианского мировоззрения, догматики и культуры, так и на украинском, что совершенно понятно, если иметь в виду недостаточную украиноязычную практику нашей церкви. Чаще переиздаются дореволюционные работы или их компиляции [ср. 2; 3; 6].

Современное состояние православной христианской герменевтики продемонстрируем на творчестве известного русского филолога, переводчика и интерпретатора С. Аверинцева. Он был светским ученым, но одновременно и членом Патриархальной Синодальной Библейской Комиссии. С. Аверинцев — признанный православной церковью авторитет в области перевода Священного Писания. Он перевел три Евангелия (от Матфея, Луки и Марка), книгу Иова, Псалмы [1].

Как свидетельствуют православные богословы, переводы С. Аверинцева характеризуются понятийной точностью, лексическим тактом и, насколько это возможно, ритмическим соответствием оригиналу. Толкование лексем и фрагментов текста у С. Аверинцева сопровождается убедительными аргументами, основано на этимологическом анализе, сравнении языков, сопоставлении многих переводов, учитывает горизонтальный и вертикальный контекст, отвечает принципам традиции, историзма, вариативности и логике самого текста.

В комментариях С. Аверинцева присутствуют виды истолкования, которые являются привычными для русской традиции [ср. 5]: лексико-семантические, теологические, историко-культурные, концептуальные и др. Они отличаются филологической тщательностью, глубиной проникновения в картину мира оригиналов, которая возможна только для верующего человека.

Толкования у С. Аверинцева являются инструментом переводческой деятельности и входят в комментарии. Это обстоятельство обуславливает выбор единиц толкования, который существенно отличается от объекта толкования в учебных богословских изданиях или книгах для широкого чтения. В комментариях переводчика толкуются только единицы, имеющие неоднозначное содержание, некоторый потаенный смысл, ореол, полемическую историю интерпретации, — с целью аргументации сделанного переводчиком выбора. Единицы же просто ограниченного употребления становятся предметом рассмотрения очень редко.

Толкования призваны преодолеть барьеры на пути понимания Священного Писания. У С. Аверинцева они нацелены на разрушение 1) языкового барьера (лексемы, семантика, метафоры, неясные места, стиль), 2) культурно-исторического (термины культуры, истории, природы, собственные имена) и 3) теологического (Ветхозаветные рефлексии, Новозаветные верования).

Проиллюстрируем выделенные на содержательном уровне толкования.

I. Лингвистическое толкование. Будучи переводчиком Священного Письма, С. Аверинцев привлекает внимание читателя прежде всего к лингвистической, филологической ипостаси слова. Лингвистические толкования слов и выражений отличаются полнотой и остротой языкового чутья.

Лексико-семантическое толкование отдельных слов и словосочетаний ограниченного употребления. Их гораздо меньше, чем в учебной литературе и литературе для широкого чтения. Как правило, прямое толкование сопровождается комментарием коннотаций, исторического фона и т. п. Например, слово *корбан* (арамейское), как "дар Богу", сопровождается пространным комментарием относительно его табуистического смысла: то, что предназначено Богу, нельзя брать человеку (с. 255) — все иллюстрации по [1].

В комментариях к термину *Сирийская финикиянка*, или сиропфиникиянка, отмечается, что этот этноним рассчитан на римского читателя, который различал карфагенских и сирийских финикийцев (с. 256).

Возглас Осанна! "[о, Господи,] спаси же!" — вписан в широкий контекст ритуального поведения паломников, приведшего к тому, что термин превратился из мольбы о помощи / спасении в славословие (с. 267).

Толкование слова *претория* сопровождается рассуждениями о месте её расположения, а слова *когорта* — о возможности её размещения во дворе претории (с. 244–245).

Раскрывая содержание слова *горлица* в сочетании увидел... Духа, подобно горлице, нисходящего на него, ученый подчеркивает, что оно относится к женскому роду, как и слово дух в еврейском и арамейском языке, потому он и отдает предпочтение этому слову вместо привычного голубь. Здесь же показано, что этот образ часто фигурирует в библейской поэзии, символизируя народ Божий, Божественную Премудрость (с. 219–220).

При толковании словосочетания *Званные на брачное пиршество* (букв. "сыны чертога брачного") автор раскрывает перед читателем специфику иной этнической ментальности: "характерное идиоматическое выражение в духе семитской семантики. Например, на иврите наше выражение "друг дома" передается как "сын дома" (с. 232).

Аргументируя целесообразность перевода стиха из псалма Давидова 95/96 : 5 *...ибо все боги народов — морок и прах*, автор, отмечает: "Совершенно непере译имое словечко [элилим] "морок и прах", как бы ироническим эхом передразнивающее звучание еврейской лексики [элохим] "Бог", "боги". Традиционный перевод "идолы" не передает всей остроты этого приговора над ложной божественностью" (с. 461).

Толкуя слово *Благовестие* (Иисуса Христа), С. Аверинцев отличает явление мерцания смыслов, когда у слова, на фоне старого смысла "проповедь о Христе" появляется новый — "жанр повествования об Иисусе Христе" (с. 209).

Представляет лингвистический интерес разъяснение фразы *Вправду ты из них! Вот и по говору можно распознать* (Мф; 26 : 73): в талмудической литературе встречается отголосок анекдотов о галилейском говоре, не всегда понятном жителям Иерусалима и забавлявшем их (с. 205).

1.2. Языковой барьер обнаруживается и в случае **иносказаний**, которые были понятны в евангельские времена, а сейчас требуют толкований. Так, например, фраза Мк 1 : 13 *был он со зверями* толкуется вослед за св. Иоанном Златоустом и Феофилактом Болгарским как очень дикое место, "поскольку там водились звери" (с. 221); ср. еще: *В книге Моисея*: имеется ввиду Исх. 3 : 6 (с. 276); *Многие*: это обычное слово может, разумеется, иметь самое обычное значение; интересно, однако, что оно точно соответствует одному из самоназваний ессейской общины в текстах Кумрана (с. 244); в *оний День*: терминологическое обозначение Страшного Суда (с. 204) и мн. др.

1.3. Существенное место в комментариях переводчика занимают **семантические, концептуальные** толкования, казалось бы, понятных лексем, но получающих в тексте **специфическое содержание**.

Толкуя слово *скорбящие*, С. Аверинцев указывает, что семантика греческого оригинала (*πενθοῦντες*) связана с оплакиванием и трауром, т. е. такой скорбью, которая является не просто эмоцией, но и долгом, а отказ от нее предательством. Он апеллирует к св. Иоанну Златоусту, в толковании которого подчеркнут напряженный, волевой, активно-аскетический характер этой скорби, весьма отличной от пассивного огорчения, печали (с. 199).

Относительно слова *пустыня* приводится предостережение о недопустимости воспринимать его в современном значении, ибо обозначало оно в библейские времена необитаемое пространство и было насыщено коннотациями, связанными с повествованиями Исхода; пустыня — это место покаяния, откровения, обращения и т. п. (с. 215).

Вызывает филологический интерес и толкование концепта *лицедеи* (с. 254). С. Аверинцев замечает, что традиционно в этом месте

употреблялось слово *лицемеры*. Однако духовный радикализм Нагорной Проповеди состоит в том, что она отвергает не только грубое лицемерие, но всякое поведение "на публику", всякое исполнение социальной роли (даже "добросовестное"), и всякое актерство, даже перед самим собой и перед Богом (как играет фарисей из притчи Лк 18 : 10–14).

В комментариях к переводам Псалмов Давидовых автор проводит тонкий анализ двух русских лексем — *безумный (безумец)* и *глупец*, отмечая, что для передачи еврейского [навал] первое слишком красиво, а второе слишком невинно, "поскольку оно имеет в виду дефект ума, но с концентрацией на дефекте морального и религиозного сознания, на некоторой онтологической "бесмысленности" (с. 460).

1.4. Метафорическая и символическая насыщенность Священного Писания требует внимательного прочтения. Пласт толкуемых метафор и символов в комментариях С. Аверинцева значителен: *Геенна* (с. 200), *жених* (с. 232), *соль* (с. 262–263), *виноградник* (с. 271), *птицы небесные* (с. 239), *золото, ладан, мирра* (с. 198), *родовые муки* (с. 279) и мн. др. Например, аргументируя символическое значение "дух" для соли, переводчик замечает, что оно возникло из аналогии к материальной жизни — соль была в жарком климате единственным консервантом еды, что отмечается в раввинской литературе : тело так же загниет без души; более того, в Вавилонском Талмуде на этом строится аргументация вселения души в тело при зачатии, а не при рождении, ибо "*Оставь мясо без соли на три дня, и оно загниет*" (с. 262–263).

1.5. Важную роль в приближении текста к читателю играет стилистический комментарий. Так, например, предлагая вариант перевода Мк 6 : 37 *Что же нам, пойти закупить хлебов?* — автор отмечает, что "тон вопроса довольно неучтив и в подлиннике" (с. 251). Приближая еврейское "суккот" к русскому восприятию, автор перевода указывает, что точнее было бы назвать постройки "шалашами", но по стилистическим соображениям он воздерживается от его употребления, поскольку слово лишено сакрально-обрядовой коннотации, и принимает лексему *шатер* (с. 259). Учитывая специфику русского языка, в котором количество обычно не выражается путем повтора, как это сделано в древнегреческом оригинале (что соответствует еврейской форме), С. Аверинцев переводит фразу о размещении людей, когда Иисус кормил их хлебом и рыбой, без повтора, но отмечает, что повторы особенно восхищали Мережковского: "Всем велит возлечь на траву "застольными ложами-ложками, грядками-грядками". В этой музыке повторяемых слов — как бы хрустальная музыка сфер" (с. 251).

Еще один пример Мк 10 : 25 *Удобнее верблюду пройти через игольное ушко, нежели богатому войти в Царство небесное.* С. Аверинцев однозначно связывает это выражение с гиперболой, то ли "взятой Иисусом из фольклора, то ли созданной на глазах у слушателя. Сходные гиперболы весьма нередки в талмудической литературе, входя в систему учительной стратегии: они должны были своей неожиданностью пробуждать утомляющиеся умы учеников" (с. 266).

Представляет интерес глубокий семантико-стилистический анализ вводного слова *εὐθὺς* (тотчас). Автор отмечает его высокую частотность

у Мк, объясняя это тем, что оно хорошо соответствует сжатой, концентрированной динамике действия. При этом он предлагает и имеющееся в литературе мнение о мерцании семитского субстрата "тогда" (с. 219).

II. Культурно-исторические толкования. Культурно-исторические толкования присутствуют во всех интерпретациях Святого Письма, и, вероятно, с течением времени и сокращением гуманитарной составляющей в образовании их доля будет все более возрастать.

2.1. Комментарии С. Аверинцева, в общем, рассчитаны на подготовленного читателя, что избавляет автора от изложения краткого курса истории и культуры древней Палестины. Автор, конечно, толкует отдельные термины типа *лепта*, *кодрант*, *динарий*, содержание которых легко установить из контекста или по словарю, но основное внимание обращает на культурологическое содержание обычных слов и сочетаний, которые может пропустить читатель. Среди них: запрет *дотрагиваться* до прокаженного, а в есейской общине запрет на прикосновение послушника к члену общины (с. 230), восприятие *мытарей*, контактирующих с римлянами, как нечистых, а следовательно невозможность совместной трапезы с ними (с. 231); время прекращения субботних запретов (к закату) и наступавшее вслед за этим право на труд, и в частности, на перенесение больного (с. 230); теснота комнат, в которых можно угореть от задутного фитиля, а потому его гасили, накрывая сосудом (с. 238); этическая недопустимость танца Саломеи: из числа свободнорожденных могли плясать только нетрезвые мужчины, а не "юные особи женского пола"; поведение Саломеи свидетельствует о распущенности нравов при дворе Ирода Антипы (с. 249–250); обычай отпускать одного узника на праздник — со ссылкой на талмудические тексты — и мн. др.

2.2. Близки содержательно к предыдущему типу и толкования **собственных имен**, среди которых *Царь Ирод* (с. 248), *Левий* (с. 232), *Виффания* (с. 266), *Галилейское море* (с. 222), *Пилат* (с. 293), *Геенна* (с. 200, с. 261), *Гефсимания* (с. 205, с. 291), *Варавва* (с. 294) и мн. другие. Приведем для примера неоднозначную характеристику Пилата, которая изменяет укоренившийся в сознании русского читателя образ после "Мастера и Маргариты". Она производит впечатление объективной, поскольку базируется на разных источниках: Пилат — римский префект Иудеи в 18–37 гг.; поскольку позднее, с 44 г., лица, возглавлявшие оккупационную власть Рима в Иудеи, носили титул прокураторов, этот титул часто прилагается к Пилату. О том, что основатель христианства был "в царствование Тиберия предан казни прокуратором Понтием Пилатом", упоминает Тацит. Еврейские авторы весьма живо характеризуют негативные черты его правления: "взятничество, насильничество, грабительство, выходки и бесосновательные оскорбления, снова и снова казни без суда, жестокость беспрестанная и невыносимая". То обстоятельство, что в евангельских повествованиях он проявляет до поры до времени определенное нежелание отдавать Христа на казнь, по сути дела не противоречит такой характеристике:

мотивами его поведения могло быть и нежелание делать лишнюю уступку Синедриону как ненавистному органу еврейского самоуправления, и сознание того, что выдачей Христа хотят отвлечь кару от непосредственно опасных Риму бунтарей вроде Вараввы; можно предположить и другие мотивы — от желания приберечь на будущее "Царя Иудейского" как возможный повод для обдуманной провокации до глухой боязни суеверного язычника перед узником, имеющим репутацию чудотворца и носителя какого-то особого сакрального достоинства (с. 293–294).

2.3. Примыкают к культурологическим толкованиям и **исторические комментарии**, которые нацелены на преодоление временного барьера. Например, в комментарии к Мф 27 : 2 автор подчеркивает, что право приговаривать к смертной казни римские оккупационные власти удерживали за собой, а поэтому решение Синедриона нуждалось в формальном утверждении римского наместника (с. 205–206).

Толкуя термин *приверженцы Ирода*, С. Аверинцев кратко характеризует расстановку политических сил по отношению к римским оккупантам (с. 274); обсуждается острота вопроса об уплате налогов, которым провоцируют Иисуса; описывается динарий Тиберия (с. 274); толкуется термин *эллинка* (с. 255), отмечается великолепие Храма во время Царя Ирода со ссылкой на Вавилонский Талмуд (с. 278); представлена история опустошения Храма во время римского завоевания, его осквернение — со ссылкой на Иосифа Флавия (с. 280) и др.

2.4. В кругу культурнозначимых концептов С. Аверинцев выделяет также единичные названия **природных явлений**, по преимуществу для тех случаев, когда семантика слова получает приращение. Например, во фрагменте Мк 4 : 32 речь идет о *горчичном зерне, которое меньше всех других зерен, но дает растение больше всех огородных, так что в его ветвях гнездятся птицы* — в контексте могущества Царствия Божия. С. Аверинцев, безусловно, для русского читателя, которому трудно поверить в подобный размер растения горчицы, замечает, что в окрестностях Геннисаретского озера горчица достигает роста до трех метров — со ссылкой на Иерусалимский Талмуд, где речь идет о том, что человек залезал на горчицу, как на смоковницу (с. 239). Ср. еще пояснение фразы *выбиваются из сил из-за встречного ветра*: плыть нужно было на восток, а встречный ветер в зимне-весенний сезон легко приобретает ураганную силу и называется у местных арабов "шаркийе" (с. 252).

III. **Богословские толкования** представлены двумя разновидностями: толкование ветхозаветных терминов, ассоциаций, аллюзий и интерпретация христианских концептов.

3.1. **Ветхозаветные элементы** занимают существенное место в комментариях Евангелий, что вполне естественно, поскольку христианство выросло на почве иудаизма, с одной стороны, питаясь его идеями, а с другой — отталкиваясь от них. Сам С. Аверинцев пишет в статье "Ветхий Завет как пророчество о Новом: общая проблема глазами

переводчика" [1, 465–481] о размышлении на трудную тему — "как мы, соблюдши и верность нашей вере, и обязанности, налагаемые долгом интеллектуальной честности, можем видеть сегодня соотношение между смыслом ветхозаветных текстов в их ближайшем историческом контексте — и христианским взглядом на них как на пророчество и "прообразование грядущего" [1, 465]. С этой задачей ученый справился.

Автор делает многочисленные отсылки и сравнения с текстами Ветхого Завета, поясняет смысл ветхозаветных элементов в широком историко-культурном контексте.

В комментарии к первому стиху Мк *Начало благовестия Иисуса Христа* дается пространная справка о символическом, культурологическом содержании этого слова в ветхозаветной традиции: Книга Бытия, а вместе с ней и Тора (Пятикнижие) и весь канон Ветхого Завета открывается словами "В начале" [берешит]. Еврейский читатель был приучен относиться с большим вниманием к тому, какая буква стоит в начале священного текста. Здесь приводится иудейская мотивация начального [б] тем, что еврейское [берах] "благословлять" начиналось с этого звука, кроме того, его начертание в виде скобки []], запрещало спрашивать, что было до того, — напомним, что евреи пишут справа налево. Автор подчеркивает, что христианство унаследовало эту чуткость к символике букв: Иисус — Альфа и Омега (с. 207–208). В словаре общих понятий, толкуя термин Благовестие (Евангелие), ученый отмечает, что еврейское [бесора] обозначает в разных книгах Ветхого Завета радостное известие (с. 181).

В комментарии Мк 2: 23 *ученики его начали на ходу срывать колосья* (что вызвало дальнейшую дискуссию о допустимости такого деяния) С. Аверинцев приводит цитату из Ветхого Завета, где позволяется руками рвать колосья на чужом поле ради утоления голода, но не серпом. Но поскольку это делалось в субботу, возникает теологическая проблема: можно ли приравнять срывание колосьев к труду, ибо запрещенная жатва приравнивается к срыванию фиников. Переводчик решает эту проблему в пользу учеников Христа (с. 233). Ср. еще: *найдите осленка на привязи, на которого еще не садился никто из людей* — недоумение читателя касательно принципа отбора снимается пояснением ритуальной чистоты такого животного, что делает его сакрально пригодным, — с отсылкой к Чис 19:2; Втор 21:3 (с. 267); *Знамена и чудеса*: характерное библейское словосочетание, многократно встречающееся в Ветхом Завете (с. 281); *солнце померкнет*: ср. Ис. 13:10; 34:4; Иез. 32:7-8; Иоиль 2:10,31; 3:15 (с. 281) и мн. др.

Комментарии ветхозаветных рефлексов в Евангелии наглядно демонстрируют читателю, что Ветхий Завет "насущно необходим христианину" и это "благое чудо", что Церковь сохранила его в своем обиходе [1, 465–466].

3.2. Христианские концепты. Важной особенностью и большой проблемой их толкования является то обстоятельство, что в Евангелии-

ях они еще не догматизированы, они пребывают в состоянии кристаллизации. В этой связи в толкованиях представляются очень важными поиски первопричин христианских представлений и краткий обзор последующей богословской обработки понятий и положений.

Круг толкуемых концептов достаточно обширен: *благовестие* (с. 181, 209–214), *крещение* (с. 183, 218), *Сын Божий* (с. 186), *Сын Человеческий* (с. 234), *Братья Твои [Иисуса]* (с. 237), *Плотник [об Иисусе]* (с. 224), *кровь завета* (с. 287) и др. Приведем для примера толкование термина крещение. С. Аверинцев, исходя из этимологии греч. βαπτισμα — "погружение", акцентирует в понятии мистическое содержание "погружения в глубину возрождающей смерти", которое явно как в словах самого Христа (Мт 20:22–23: "В силах ли вы пить чашу, которую Я буду пить, или креститься крещением, которым я крещусь?"), так у ап. Павла (Рим 6:3: "Все мы, крестившиеся во Христа Иисуса, в смерть его крестились"; Кол 2:12: "Быв погребены с Ним в крещении, в нем вы и совоскресли с верою"). Автор отмечает семантическое развитие слова в русском языке — *боевое крещение* — это посвящение по ту сторону смерти, внушающее трепет. В толкование вводится предыстория обряда очищения оскверненного через омовение. Омывение было частью обряда посвящения язычников. Иоанн, прозванный Крестителем, стал требовать покаянного очищения даже от таких блюстителей ритуальной чистоты, как фарисеи и саддукеи (с. 183–184).

С большим богословским тактом обсуждает С. Аверинцев чисто текстологический вопрос о принадлежности завершающих стихов (16:9–11) евангелисту Марку. Давая на него аргументированный отрицательный ответ, он пишет, что это не нарушает каноничности Евангелия и не должно влиять на веру в личное авторство Марка, поскольку она зиждется не на стилистическом анализе, а на факторах иного порядка (с. 303).

Заметим, что чтение теологических комментариев С. Аверинцева существенно приближает современного читателя к логике евангельского текста. Сам переводчик замечает, что он ставил перед собой задачу заботливо убрать с узкого пути, по которому идет читатель, "камешки". Собранные в Комментариях, они не только вразумляют, но и просветляют нас.

Перспективой разработки проблемы считаем выявление принципов истолкования, которыми руководствовался ученый, и техническими приемами, которые он использовал.

Литература

1. Аверинцев С. Собрание сочинений. Переводы. — К., 2004. — 500 с.
2. Библийская энциклопедия / Труд и издание архимандрита Никифора: М., 1891. — Репринтное издание. — М., 1990. — 902 с.
3. Законъ Божій для семьи и школы. Сост. С. Слободской. — Свято-Троицкая Сергиева Лавра. Репринтное издание со 2 изд. 1966г. — 723 с.
4. Мечковская Н. Б. Язык и религия. — М., 1998. — 350 с.

5. Попов Н. Священная история Нового Завета. Учебник для гимназий, реальных училищ, учительских семинарий. — Свято-Троицкая Сергиева Лавра, 1998. — 234 с.
6. Толкова псалтырь. — ЗАО "Тираж-51" — б. г. — 590 с.

В. П. Мусієнко

Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького,
кафедра загального та російського мовознавства

**ТИПОЛОГІЯ ПРЕДМЕТА ТЛУМАЧЕННЯ В КОМЕНТАРЯХ
С. АВЕРИНЦЕВА ДО СЯГОГО ПИСЬМА**

Резюме

У статті запропоновано змістову типологію мовних елементів, які тлумачаться в коментарях до перекладу Святого Письма С. Аверинцева. Показано, що тлумачення націлено на руйнування мовного, культурно-історичного та теологічного бар'єрів, а їх вибір зумовлено потребами перекладу.

Ключові слова: герменевтика, екзегетика, С. Аверинцев, переклад, об'єкт тлумачення, Святе Письмо.

V. P. Musienko

Cherkassy Bohdan Khmelnytsky National University,
Chair of General and Russian Linguistics

**SUBSTANTIAL TYPOLOGY OF LANGUAGE UNITS INTERPRETED
IN THE COMMENTARIES TO HOLY WRIT BY S. AVERINTSEV**

Summary

The article represents substantial typology of language units which are interpreted in the Commentaries to Holy Writ by S. Averintzev. It is shown that interpretations are aimed at the destruction of linguistic, cultural, historical and theological barriers appearing in the process of understanding the text. It is defined that the choice of interpretations is caused by objectives of translation.

Keywords: hermeneutics, exegetics, S. Averintsev, interpretation, object of interpretation, Holy Writ.

УДК 81'234

О. О. Селіванова, д-р філол. наук, проф.,Черкаський національний університет ім. Богдана Хмельницького,
кафедра загального та російського мовознавства**УКРАЇНСЬКИЙ РЕКЛАМНИЙ ТЕЛЕДИСКУРС: СТРАТЕГІЇ
Й МОВНІ ЗАСОБИ ЇХНЬОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ**

Статтю присвячено характеристиці стратегічних програм української телереклами, спрямованих на різні сфери свідомості адресатів й на сферу їхнього підсвідомого. Залежно від орієнтації впливу на певні когнітивні механізми людської психіки ми виокремили три типи стратегій рекламного теледискурсу: сугестивні, спрямовані на підсвідоме; ментальні, що апелюють до мисленнєвої сфери; емоційні, орієнтовані на сферу почуттів й емоцій; і сенсорні, що задіюють відчуття людини.

Ключові слова: рекламний теледискурс, стратегія, нейролінгвістичне програмування, свідомість.

В сучасній дискурсології й теорії мовної комунікації двома конкуруючими принципами аналізу мови є антропоцентризм і дискурсоцентризм. З одного боку, людина є творцем мови, одним із регуляторів мовних змін і мовного розвитку, користувачем мови в комунікації, з іншого, мова у вигляді численних дискурсивних практик конструює різні світи людської життєдіяльності, спотворюючи реальний світ, і визначає вчинки й оцінки людини та мовної спільноти. Принцип дискурсоцентризму як децентрованості суб'єкта в дискурсі й підкорення людини панівній ідеології та мові був висунутий у концепції французького філософа М. Фуко [14] під впливом, як уважають Л. Філіпс і М. В. Йоргенсен, структурного марксиста Л. Альтюссера [12, 30]. М. Фуко наголошував на тому, що дискурс не є роздумами, знаннями мовного суб'єкта, які велично розгортаються у процесі породження мовлення, — індивід є лише посередником мови, яка творить соціальний світ.

Принцип дискурсоцентризму у класичному мовознавстві мав вигляд мовоцентризму, проголошеного ще В. фон Гумбольдтом, який зазначав, що "людина живе із предметами, як подає їй її мова", а "кожна мова описує навколо народу, якому вона належить, коло, звідки людині дано вийти лише постільки, поскільки вона вступає до кола іншої мови" [3]. Концепція В. фон Гумбольдта стала підґрунтям американської етнолінгвістики (лінгвістичної антропології), більшість представників якої абсолютизувала вплив мови на процеси сприйняття світу, зокрема, і під кутом зору гіпотези мовного детермінізму Е. Сепіра та його послідовника Б. Уорфа. Так, антрополог К. М. Клакхон стверджує, що "людина бачить і чує те, до чого її робить чутливою граматична система мови, те, чого мова привчила чека-

ти від сприйняття. Людина, яка виховувалася в тому чи іншому мовному середовищі, сприймає останнє як частину самої природи речей, що завжди залишаються на рівні фонових явищ" [6, 190].

У працях американського філософа й лінгвіста А. Коржибського принцип мовоцентризму кваліфікується як потенційна загроза для людини й суспільства, оскільки мова, по-перше, викривляє реальність і нав'язує власну картину світу, по-друге, мова не тотожна дійсному станові речей, а є лише його символічною системою, по-третє, мова не здатна надати повну картину реальних явищ і подій [16]. Застосовуючи принцип "карта — не територія", дослідник постулює неспроможність мови дати змогу суб'єкту орієнтуватися в реальному світі.

У масовій комунікації, яка сьогодні в суспільстві є найбільш впливовою, мовоцентризм доповнюється не менш загрозливим для особистості принципом дискурсоцентризму, оскільки мовні стереотипи і способи категоризації та концептуалізації світу накладаються на ідеологію тотальних і панівних дискурсів, їхні схеми, шаблонні думки, образи, метафори, оцінки тощо. Людина занурюється до мережі масової мови й інформаційного простору соціуму, що цілком імовірно, може призвести до втрати й нівелювання людської особистості.

Парадокс дискурсоцентризму масової комунікації полягає в тому, що, з одного боку, він прискорює обмін інформацією, інтегрує суспільство, з іншого, може опосередковано призвести до руйнації одного з найважливіших аттракторів синергетичної системи мови, що визначає її розвиток і самозбереження, — індивідуальної мовної свідомості, здатної збагатити й динамізувати мову.

Серед засобів масової комунікації в сучасному суспільстві найбільш впливовим є телебачення, оскільки, по-перше, воно є найбільш масовим; по-друге, воно має одночасно два комунікативних канали: зоровий (графічний та образний) і слуховий, — які для людини є найголовнішими; по-третє, воно практично позбавлене зворотного зв'язку, що створює нерівноправні відносини між комунікантами, спрямовані на комунікативний вплив і маніпулювання адресатами. Найбільш потужним, нівелюючим індивідуальну свідомість жанром теледискурсу, є реклама, позаяк її функція є замаскованою — вплив на підставі інформування [15]. Як зазначає російська дослідниця дискурсу О. Й. Шейгал, вплив через інформування служить "для створення мотивації до дії: такий підхід охоплює як комерційну рекламу (мета якої — формування потреби здійснити покупку), так і некомерційну — політичну й соціальну, спрямовану на регуляцію ціннісних відношень у соціумі (зокрема, формування певного "іміджу" суспільних діячів й організацій і спонування до певної лінії поведінки відносно них)" [13, 27]. Атрибутами рекламного дискурсу є номінація предмета реклами, проголошення його позитивних вигравшних характеристик і планування позитивної дії у відповідь [9].

Такі ознаки накладаються на апперцептивний ланцюг Attention — Interest — Desire — Action (Увага — Цікавість — Бажання — Дія), тобто телереклама фокусує увагу глядача, збуджує його цікавість, ви-

кликає бажання та спонукає до дії. Такий ланцюг є ідеальною інтерпретацією реклами, однак сучасна українська глядацька аудиторія ставиться до реклами переважно негативно, тим більше що рекламні ролики часто переривають перегляд телефільму або улюбленої чи цікавої передачі. Це спонукає рекламодавців вимагати від тих, хто створює рекламні ролики, робити продукт більш якісним, таким, що зміг би привернути увагу й викликати зацікавлення, і головне — домогтися ефективного свідомого чи сугестивного впливу на психіку. Саме тому створення рекламного продукту з метою оптимального впливу на споживача є надзвичайно тонкою справою, яка потребує знань і вмінь не лише в галузі маркетингу, а й у сферах психології, нейрофізіології, етнології, лінгвістики. Тому в сучасній теорії мовної комунікації рекламний дискурс є окремим об'єктом уваги дослідників. О. С. Іссерс відмічає: "Віддаючи належне широким дослідженням у цій галузі, зазначимо, що залишається ще багато конкретних питань, які вимагають подальшого вивчення й інтерпретації. До числа цих питань можна відвести опис рекламних тактик (у першу чергу, когнітивного плану), орієнтованих на максимальне сприйняття рекламного повідомлення, засвоєння нового знання як власного, здобутого власними інтелектуальними зусиллями" [5, 228].

Метою нашої статті є характеристика мовної репрезентації стратегій і тактик українського рекламного теледискурсу.

Залежно від спрямування впливу на певні когнітивні механізми людської психіки і згідно з юнгівським представленням свідомості як психофункціонального континууму п'яти пізнавальних функцій, ми розрізняємо такі типи стратегій: сугестивні, спрямовані на підсвідоме; ментальні, що апелюють до мисленнєвої сфери; емоційні, орієнтовані на сферу почуттів й емоцій; і сенсорні, що задіюють відчуття людини.

Сугестивні стратегії рекламного дискурсу виявляється у "впливі на психіку людини, пов'язаному зі зниженням усвідомлюваності та критичності у сприйнятті такого змісту, що не потребує ані розгорнутого логічного аналізу, ані оцінки" [4]. Набридливість реклами, її постійне повторення вже є потужним чинником такого впливу, тим самим негативні результати сприйняття обертаються позитивними. Посилює ефективність впливу не лише постійне тиражування реклами на телебаченні, а й повторення певних фрагментів рекламного тексту, що, з одного боку виглядає надокучливим і викликає роздратування глядачів, а з іншого, латентно діє на підсвідоме.

Згідно з концепціями нейролінгвістичного програмування, важливим механізмом проникнення в підсвідоме є стратегія персеверації (багатократного наполегливого повторення), яка використовується у ритуалах, обрядах, релігійних відправах і має властивість виключати людину зі сфери свідомості, переводячи її навіть до стану трансу. Причому вибір повторюваних слів також є продуманим, звичайно, це перформативні дієслова або дієслова сприйняття й розумової діяльності: *Ти знаєш, подує вітер — листя заколишеться. Ти знаєш, коли*

буде дощ, земля стане мокрою. **Природа** довершена і закони її незмінні. То ж було б дивно, якби раптом в ній щось пішло не так. Давати найкраще нашим абонентам — це **природа Київ-Стар**. Це **якість**, у якій ви можете бути впевнені так само, як у те, що зранку зійде сонце. **Якість** — це **природа Київ-Стар**.

Сугестивною є також стратегія редукції мовлення, представлена спрощенням синтаксису рекламного тексту, який іноді звучить як гасло: *Новий Дірол. Чиста свіжість. Кавун та диня. Яскравий смак.* Звичайно синтаксис реклам перевантажений висловленнями з еліптичною зв'язкою (*Мулінекс Одаціо — рецепти легкого життя; Десант — сильне пиво*), номінативними односкладними реченнями (*Біль. Запалення. Набряк. Долобене-гель. Ось що швидко поставить вас на ноги*).

Перенасиченість рекламного теледискурсу дієсловами наказового способу зі значенням відчуттів або конкретних дій спрямовує адресатів у власний внутрішній світ, фокусує увагу в потрібному напрямку, що також має сугестивний ефект, який фахівці з нейролінгвістичного програмування кваліфікують як стан даунтайму, тобто спрямування людини всередину себе, що утворює петлю зворотного зв'язку з внутрішніми аналогіями [10, 147]: *Відчуй настрій яскравості, діамантовий блиск. Імпресія; Смакуй життя; Спробуйте новий смак. Крем "Бонжур" з ароматним хрінном.* При цьому рекламні тексти часто втрачають семантичну зв'язність, перетворюючись на зовнішньо беззмістовний набір слів, що пов'язане із сугестивною стратегією перевантаження, яку М. Еріксон характеризував як техніку гіпнотичної індукції [2, 99]. Втрата адресатом логіки розгорнутих у рекламі подій полегшує доступ до підсвідомого, адже людина не спроможна зрозуміти хаотичний набір слів і відкриває підсвідомі пізнавальні ресурси. У текстах реклами таке явище може бути репрезентованим абсурдними висловленнями чи парадоксальним поєднанням слів, які у подальшому усувають парадокс: *Зморшки як бумеранг. Щойно ти їх позбавишся, як вони з'являються знову. Ти зможеш спинити ефект бумеранга. Q-10 від "Нівей-плюс" найефективніший проти зморшок.*

До індуктивних гіпнотичних технік, які застосовуються в рекламі, відноситься й переривання патерну, який можна порівняти з незбігом установок чи ефектом обманутого очікування: *Не вмикай Ен-бі-лайф. Кажу тобі, не вмикай Ен-бі-лайф. Я ж казав, не роби ти цього. Просто єдина кнопка перетворює телеперегляд на фантастику.*

Важливою сугестивною стратегією рекламного дискурсу є каузація, яка загалом ґрунтується на мисленневих стратегіях причини й наслідку, однак виробляє стійкі формули, що підтверджують очікування адресатів. Ці формули при їхньому повторенні не торкаються свідомості й діють на підсвідоме. Важливість такого зв'язку для рекламного мовлення підкреслює Т. Ю. Ковалевська, посилаючись на базову в нейролінгвістичному програмуванні Мілтон-модель: *Якщо ви користуватиметеся шампунем..., то ваше волосся завжди виглядатиме якнайкраще; Якщо ви будете вживати в їжу..., то це завжди сприятиме поліпшенню вашого здоров'я* [7, 212].

Сугестивна стратегія якоріння в рекламі також опосередкована каузативним зв'язком, однак такий зв'язок розділений у часі, тобто якщо колись щось викликало гарні відчуття або позитивні спогади, то все, що нагадує це минуле явище, також на підсвідомому рівні буде позитивним. Наприклад, якоріння наявне у кількох рекламах десерту і сиру "Президент", що починається з висловлення: *Солодкі спогади оживають... Відчуй улюблений смак у десерті "Президент"*. У подібних випадках на якоріння нашаровується сугестивна стратегія асоційованості, тобто занурення адресатів до події, що демонструється в телерекламі. Мовними засобами асоційованості є пряме звертання до адресата (ти або ви), дієслова наказового способу, модальні дієслова другої особи теперішнього часу (*ви хочете цього; ви мусите*), шаблони на кшталт: *Подбай про себе; Вирішуйте проблеми легко; Адже ви цього варті;* — а також позначення соматизмів людини, її фізичного стану (*Кратал — забудь, де в тебе серце; Імунал — звикайте не хворіти*).

Чимало рекламних зразків комбінують різні сугестивні стратегії. Наприклад, у рекламі: *Ласкаво просимо в південну країну "Янтар", де знають, як звільнити вас від напруги робочих тижнів, як, рухаючись повільно, наповнюватись свіжістю хвиля за хвилею, як розслабляться без зайвих зусиль, щоб насолоджуватись життям, відпочиваючи. Пиво "Янтар" — настрої півдня* — поєднані стратегії персеверації, асоційованості, перевантаження, якоріння, які створюють позитивний стан адресата, заспокоюють його шляхом повторів однотипних підрядних речень, нанизування дієприкметникових зворотів, специфічної лексики з алітерацією *л і р*, етикетної конструкції *ласкаво просимо*.

Надзвичайно широким у рекламному дискурсі є спектр ментальних стратегій. Важливою стратегією є імперативна, репрезентована наказовим способом дієслів, що поєднуються з темпоральним показником миттєвості виконання дії: *Екотел — новий оператор. Підключайтесь зараз й економте на зв'язку; Новий "Лоск". Спробуйте зараз*. Впливовою є стратегія впевненості адресанта, що позначається дієсловом *знати* у формі 1 особи однини чи множини теперішнього часу: *Ми знаємо, від чого тебе кидає в піт, і знаємо, як із цим боротися...*

Реклама сценарного типу, крім рекомендації щодо купівлі товару, містить інформацію про склад рекламованої продукції, її дію на споживача і т. ін. Такі стратегії можна назвати інформативно-пропозиційними, зважаючи на характер проекції висловлень на структуру знань про позначене. Інформування про корисність продукції, вплив кожного з її складників, баланс відповідних корисних речовин, призначення її для певного кола споживачів (дітей, людей похилого віку) є необхідним компонентом реклами. Ментальні стратегії поєднуються із сугестивними, посилюючи ефект впливу: *Ваша шкіра жадає природи. Перший крок — шкіра очищена, другий крок — шкіра тонізована, третій крок — шкіра зволожена..; Кіндер-шоколад. Він створений спеціально для дітей. Більше молока, менше какао.*

До цього ж типу стратегій за іншою шкалою належить стратегія опертя на авторитет, що має різні способи репрезентації: демонстрацію відомої людини, яка задоволена продукцією й рекомендує її іншим (наприклад, реклама кремів "Чорний жемчуг"), представлення за допомогою титрів певних фахівців (лікарів, економістів, бізнесменів), які проголошують: *Особисто я раджу всім своїм колегам. Не пожалкуйте.* Опертя на авторитет значно посилює вплив реклами й пов'язане зі стратегією престижності, визначеною наявністю певної продукції у людей, які мають гарний смак, є успішними в житті: *Цікаво! Має гарний смак. Віддає перевагу яскравим кольорам. О! Тепер все зрозуміло. Новий телевізор LG розповість про вас все. Завдяки чіпну зображення просто вражає. Телевізор LG — твій статус набуває сенсу.* О. С. Іссере кваліфікує таку стратегію як спрямовану на конструювання особистості, на гру на підвищення статусу покупця, апеляцію до снобізму споживача [5, 228].

Параметр престижності може мати два вектори реалізації: колективістський й індивідуалістський. Перший робить престижним те, що споживають інші, що в рекламі представлене використанням кількісних числівників, узагальнених слів, дистрибутивних займенників як показників поширеності продукції серед інших споживачів: *Мільйони пацієнтів у світі регулярно вживають "Фезам"; Кожна друга дівчина вважає...; Кожному чоловіку хочеться подарувати коханій жінці особливі подарунки.* Другий вектор демонструє індивідуалістську спрямованість психіки за принципом: для мене не авторитет те, що роблять інші. Для українців другий вектор є більш ефективним, адже визначальною рисою національного характеру є "інтровертність вищих психічних функцій у сприйнятті довкілля, виражена в концентрації на фактах, проблемах внутрішнього, особистісно-індивідуального світу" [1, 66]. Українська реклама цей чинник практично не враховує через отождолення принципів рекламної справи для росіян й українців. Не випадково, типова українська реклама добрих черкаського "Азоту" і кредитної спілки "Добрі гроші" проводить паралель між сусідами, один з яких має гарний врожай і прибутки й дає поради другому.

При використанні принципу інтровертності у рекламному дискурсі варто враховувати його співвідношення з архетипом "свій / чужий", який є досить впливовим і визначає позитивний і негативний статус порадника або авторитета, яким можна довіряти чи яких не треба слухати. Поле "своїх" для українців значно звужене: це звичайно члени родини, високий авторитет порадника має мати. Недарма у багатьох рекламних роликах жінка представлена в ролі матері й господині, що піклується про дитину, готує їжу, подає напої, пригощає гостей, лікує чоловіка і т. ін. Стереотип жінки в українській рекламі зовсім інший, ніж у західній. Західна реклама створює образ жінки як ніжного й чуттєвого створіння, що постійно впадає в ейфорію через дрібниці, а її поведінка нагадує вчинки дитини [8, 609]. Українська жінка зображена в ролі матері, господині, порадниці й навіть опори чоловіків (чоловік інколи виглядає комічним, хворим, нікчемним, та-

ким, що потребує поради чи опіки). Стереотип сильного чоловіка здебільшого у рекламних роликах пов'язаний з його військовим минулим або спортивною кар'єрою (реклама пива "Арсенал", "Десант", різноманітних видів горілки, засобів для гоління).

Пропозиційні стратегії протиставлені метафорично-асоціативним, що ґрунтуються на рефреймінговому механізмі, який визначає інтерпретацію певної події з використанням знаків іншої події або предметної сфери: *...А також неповторний смак чарівної ночі. Біла ніч. Пиво чернігівське, нефільтроване, темне (пиво — це ніч); Щоб знищити біль, потрібен Солпадеїн. Могутня зброя проти болю, яка влучає точно в ціль (ліки — це зброя); Ваша шкіра — це одяг на все життя. Збережіть вашу шкіру. З новим гелем для душі "Тімоті"...* (шкіра — це одяг).

Метафоричну природу нерідко мають засоби, що репрезентують сенсорні стратегії впливу в рекламному теледискурсі. Найпоширенішим механізмом такої метафоризації є синестезія — психологічне явище виникнення одного відчуття під впливом неспецифічного для нього подразника іншого. С. Ульманн уважав синестезію "найдавнішою, доволі поширеною, можливо, навіть універсальною формою метафори" [11, 279]. Синестезія в рекламі створює особливу образність і має певне сугестивне підґрунтя: *Цікаво, чому "Мілка" така ніжна? Щира турбота і альпійське молоко робить "Мілку" такою ніжною. Дуже ніжно; М'який смак пива; Живий "Сармат" — смакуй життя; Яскравий смак...* Смак шоколаду "Рошен" у рекламі порівнюється зі спектром позитивних справжніх відчуттів і почуттів, що на тлі персеверації, техніки переривання патерну, низки питальних речень і найвищої оцінки формує потужну стратегічну програму: *Ви відчували по-справжньому? Ви захоплювалися по-справжньому? Ви кохали по-справжньому? Ви знаєте, що таке шоколад? "Рошен" — перший справжній шоколад.* Подібна синестетична стратегія простежується й у рекламі шоколаду "Корона": *Коли твої почуття такі ж справжні, як смак шоколаду "Корона", про них неможливо забути... "Корона". Смак справжніх почуттів.*

Чуттєвість, перевага емоцій над раціональним, естетизація побуту, любов до природи як риси українського етносу, відмічені багатьма етнопсихологами, відбиваються й у рекламі, зумовлюючи застосування емоційних стратегій, що надають рекламі більшої виразності. Оціночні стратегії не виділені нами окремо, адже вони ґрунтуються на ментальній, сенсорній та емоційній сферах свідомості, залучаючи механізми підсвідомого. Різновидом емоційних стратегій є експресивно-емоційні, які посилюють якості продукції, збільшують можливості виграшу в рекламі гри і применшують ціни товарів. Мовними засобами репрезентації таких стратегій є гіперболи, мейози, новотвори з префіксом *супер-*, числівники *сто, мільйон* і т. ін., прикметники *найкращий, ідеальний, спокусливий, унікальний, винятковий, особливий* тощо: *Гігант відкриває свої можливості за мізерними цінами. "Фоксмаст" — гігант техніки, гігант можливостей; Нарешті мої вії то-*

ркаються зірок; Суперлото — супергроші; "Сандора" — сто відсотків життя; "Мерная" — найкраща в наш час; "Ідеал" — ідеальна формула, зручне застосування, ефективний результат; Спокусливі ціни...; "Геримакс енерджи" — унікальний комплекс вітамінів; Виятковий смак до весняних свят.

Власне емоційні стратегії, що в рекламі є гедоністичними, спрямованими на досягнення задоволення, здійснення мрії, безпосередньо апелюють до емоцій споживача: "Фокстрот". Комфорт і ціни — одне задоволення; Відкрий задоволення, відкрий свою мобільну скриньку. Засобами репрезентації емоцій є новотвори, стилістичні вкраплення як вияв тактики перемикання кодів: Готуй помідорно; Тільки у магазині "Домотехніка" жіночі хіти за хітовими цінами; Шалений драйв — ось що мені в кайф. Давай обирай.

Високу впливову потужність у рекламі мають креативно-емоційні стратегії, адже у психології людини завжди існує прагнення до нового, нове сприймається здебільшого позитивно: Нове печиво, щось особливе. Таке ж саме, як твій Андрій; Інновація від "Віши"; А тепер новинка — ще більше смаку..; Людина завжди хотіла нового, кращого. People Net. Зв'язок нового покоління.

Обсяг статті дає змогу лише окреслити спектр стратегій українського рекламного теледискурсу й охарактеризувати деякі мовні засоби їхньої репрезентації в текстах. Однак у рекламі закладено невичерпний матеріал для лінгвістичних досліджень, які мають можливість проектуватися у будь-яку галузь мовознавства. Перспективним є аналіз впливового потенціалу етнічних і культурних стереотипів, архетипів позасвідомого, прецедентних феноменів і т. ін. Цікаво б було дослідити динаміку стратегічних програм реклами, її дискурсивні параметри, взаємодію засобів різних каналів комунікації, здійснити зіставлення російської, української і західної реклами тощо.

Література

1. Баронин А. С. Этническая психология. — К.: Тандем, 2000.
2. Бэндлер Р., Гриндер Д. Трансформэйшн. — Сыктывкар, 1999.
3. Гумбольдт В. фон Избранные труды по языкознанию. — М.: Наука, 1984.
4. Зазыкин В. И все-таки: Хед энд шолдерс или Видал сасун? А может лучше — Херши, или Какую роль играет психология в рекламе? // Экобеседы. // Dokument HTML. — <http://president.narod.ru/suggest>.
5. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. — М.: УРСС, 2003.
6. Клакхон К. М. Зеркало для человека. Введение в антропологию. — С.Пб: Евразия, 1998.
7. Ковалевська Т. Ю. Комунікативні аспекти нейролінгвістичного програмування. — Одеса: Астропринт, 2001.
8. Коттхофф Х. Гендерные исследования в прикладной лингвистике // Гендер и язык. — М.: Языки славянской культуры, 2005.
9. Никитина С. В. Национальная специфика текста промышленной рекламы (на материале русскоязычных и англоязычных периодических изданий по вычислительной технике): Дис... канд. филол. наук. — Воронеж, 1998.
10. О'Коннор Дж., Сеймор Дж. Введение в нейролингвистическое программирование. — Челябинск: Версия, 1997.

11. Ульманн С. Семантические универсалии // Новое в лингвистике. Языковые универсалии. — М.: Прогресс, 1970. — Вып. 5.
12. Филлипс Л., Йоргенсен М. В. Дискурс-анализ. Теория и метод. — Харьков: Гуманитарный центр, 2004.
13. Шейгал Е. И. Семиотика политического дискурса. — М.: Гнозис, 2004.
14. Foucault M. L'Archeologie du savoir. — Paris, 1969.
15. Jefkins F. Advertising. — Philadelphia, PA: Macdonald and Evans, 1985.
16. Korzybski A. H. Science and Sanity. An Introduction to Non-Aristotelian Systems and General Semantics. — Lancaster, 1933.

Е. А. Селиванова

Черкасский национальный университет им. Богдана Хмельницкого,
кафедра общего и русского языкознания

УКРАИНСКИЙ РЕКЛАМНЫЙ ТЕЛЕДИСКУРС: СТРАТЕГИИ И ЯЗЫКОВЫЕ СПОСОБЫ ИХ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ

Резюме

Статья посвящена характеристике стратегических программ украинской теле-рекламы, направленных на различные фрагменты сознания адресатов и на их под-сознание. В зависимости от ориентации воздействия на определенные когнитив-ные механизмы человеческой психики нами выделены три типа стратегий реклам-ного теледискурса: суггестивные, направленные на сферу подсознательного; мен-тальные, апеллирующие к мыслительной функции сознания; эмоциональные, ори-ентирующиеся на сферу эмоций и чувств; и сенсорные, задействующие ощущения человека.

Ключевые слова: рекламный теледискурс, стратегия, нейролингвистическое программирование, сознание.

O. O. Selivanova

Cherkassy Bohdan Khmelnytsky National University,
Chair of General and Russian Linguistics

UKRAINIAN ADVERTISING TV DISCOURSE: STRATEGIES AND LANGUAGE MEANS OF THEIR REPRESENTATION

Summary

The article is dedicated to the characteristic of strategic programmes of Ukrainian TV commercial and their direction towards the addressee's consciousness and subconsciousness. Three types of advertising discourse have been singled out according to the orientation of the impact to the specific cognitive mechanisms of a human mind. They are: suggestive (aimed at the sphere of the subconscious), mental (appealing to the thinking function of the mind), emotional (aimed at the sphere of emotions and senses), sensory (dealing with the feelings, sensations).

Keywords: advertising TV discourse, strategy, neuronlinguistic programming, consciousness.

УДК 811.161.2

М. С. Скаб, д-р філол. наук, проф., зав. кафедри,
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,
кафедра історії та культури української мови

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ НАЗВ АДРЕСАТА МОВЛЕННЯ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ ТА ПОЛЬСЬКИХ РОДИНАХ

У статті проаналізовано основні тенденції використання номінацій адресата мовлення в сучасних українських та польських родинах (звертання дітей до батьків, братів і сестер, бабусь і дідусів та звертання у зворотному напрямку) на основі зіставного аналізу результатів анкетувань, проведених серед польських та українських студентів.

Ключові слова: адресативні форми, засоби апеляції, номінації адресата мовлення, назви осіб за спорідненістю, власні назви осіб.

Одним з найактивніших та найчастіших випадків використання засобів апеляції (зверненої мови), передусім номінацій адресата мовлення, є вербальне спілкування між членами родини. Такі вияви мовної поведінки відзначають, по-перше, певна стабільність добору та застосування відповідних мовних одиниць, по-друге, достатньо широкий діапазон використовуваних загальних номінацій адресата мовлення як у прямому, так і з переносному значеннях, по-третє, активне та специфічне використання власних назв осіб. Усі ці складники називання адресата мовлення вкупі з використовуваними при цьому способами апеляції (передусім "тиканням" та "виканням") складають специфічну для кожної мови (часто й для певного її діалекту) систему апеляції (чи, за усталеною в сучасній польській соціолінгвістиці, систему адресативних форм), у якій яскраво виявляються мовно-культурні особливості того чи того етносу, його менталітет. У цій роботі ми маємо на меті провести порівняльний аналіз використання засобів апеляції (адресативних форм, чи номінацій адресата мовлення) у сучасних українській та польській родинах. Матеріалом для порівняння послужили відомості, вміщені у статті Л. Томчак "Адресативні форми у сучасній польській родині", опублікованій свого часу у II випуску відомого польського збірника наукових праць "Мова і культура" [4]. Стаття є аналізом результатів анкетування, проведеного у 1982–1985 роках серед 80 студентів-полоністів Вроцлавського університету. Для забезпечення наукової коректності порівняння ми у 2006–2007 роках провели таке ж анкетування серед студентів-україністів Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. Українські студенти-філологи відповідали на ті самі запитання, що й свого часу польські студенти (перекладено нами. — М. С.):

А.

І. У якій формі Ти звертаєшся (і Твої брати та сестри) до членів:

1. найближчої родини:
 - а) батьків (батька і матері);
 - б) братів та сестер;
 - в) дідусів і бабусь.
 2. дальшої родини (тітки, дядьки і т. д.)
- II. У якій формі звертаються до Тебе члени найближчої родини:
- а) батьки (батько і мати);
 - б) брати і сестри;
 - в) дідусі і бабусі.
- III. У якій формі звертаються до себе члени найближчої родини:
- а) батьки (батько і мати)
 - б) дідусі і бабусі.
- Б. Чи у цих формах адресативних є власні назви?
1. Чи є це:
 - а) здріонілі чи трансформовані імена;
 - б) інші назви.
 2. В яких ситуаціях їх уживають?
 3. Які є обставини використання таких форм?

Аналіз отриманих результатів анкетування українських студентів та порівняння їх з відповідними назвами адресатів мовлення у польських родинх будемо проводити у такому ж порядку й за такою ж схемою, як це було зроблено у вже згаданій статті Л. Томчак. Через певну замкненість, патріархальність та інерційність родинних систем апеляції (у них немає прямої та швидкої взаємозалежності та взаємобумовленості використовуваних лексичних одиниць суспільно-політичними змінами) вважаємо достатньо коректним порівняння матеріалів анкетувань, проведених з інтервалом у понад 20 років.

При називанні дитиною матері в сучасній українській родині використовують виключно назву особи за спорідненістю, вжиту у прямому значенні. Так, із 73 найменувань учасниками анкетування вжито лексеми *мамо* (55), *мама* (13), *мам* (1), *ма* (1), *мамко* (1), *мамуся* (2), *мамуля* (1), *матінко* (1), *мамочко* (1). Таке використання лексеми у прямому значенні фіксують і лексикографічні джерела, наприклад "Словник української мови": "МАМА, и, ж. Ласкаве називання матері і звертання до неї" [2, IV, 615]; див. також: МАМОНЬКА, и, ж. Пестл. до *ма́ма*; МАМОЧКА, и, ж. Пестл. до *ма́ма*; МАМУЛЯ, і, ж. Пестл. до *ма́ма*; МАМУНЦЯ, і, ж. Пестл. до *ма́ма*; МАМУНЯ, і, ж. Пестл. до *ма́ма*; МАМУСЯ, і, ж. Пестл. до *ма́ма*; МАМЦЯ, і, ж. Пестл. до *мама*; [2, IV, 616].

Відзначимо, що українська традиція в цьому випадку, як дає змогу судити проаналізований матеріал, суттєво відрізняється від польської. Крім зафіксованих, як і в українській родині, прямих номінацій найріднішої особи та похідних від них утворень *tamichna*, *tamúś*, *mateczko*, *musia* — (<*tamusia*), *mutti* [4, 71], у польській трапляються й інші, "по-різному мотивовані", за Л. Томчак, номінації цієї особи (авторка нараховує 13 випадків використання таких номінацій), серед яких: — найменування *babciu*, що його застосовують після народження у брата дочки; — назви на ім'я, використовувані з певними обме-

женнями: *Ewula/Wula* — (від імені матері *Ewa*), *Hedwiś /Jadziuchna* — 'деколи жартівливо', *Helusia* — 'пестливо, спорадично', *Kryśka* — (ім'я матері — *Krystyna*) 'у моменти фамільярності', *pani Zosieńko* — (ім'я матері — *Zofia*) 'лише у близькій родині'; — відпривищеві номінації: *Muszenia* — (прізвище матері — *Muszyńska*); та прізвищові утворення: d) *Fryfraczku* (?) — 'пестливо', *Grubasie*, *Krupa* — 'бо часто готує крупник'; субстантивати: *Stara*, *Starsza* [4, 71–72]. Як бачимо, навіть незважаючи на "фору" в часі у понад 20 років, польські родини відзначає більша розкутість, "демократичність" стосунків між дітьми та матір'ю.

Впадає в око й різне використання поляками й українцями апеляційних графем іменника. Так, українці надають перевагу формам із спеціальними закінченнями вокатива *мамо*, *мамко*, *мамуся*, *мамінко*, *мамочко*; вони вдаються й до вживання форм так званого "нового кличного відмінка" — усічених граматичних форм типу *мам*, *ма*. Доволі часто, на жаль, сучасні українці експлуатують й омофлексійні з номінативними форми кличного відмінка *мама*, а також суржикові утворення типу *мамуля*.

Аналіз отриманих з анкет номінацій адресата мовлення у зворотному напрямку мати — дитина дає підстави стверджувати, що в цьому випадку українці, як і поляки, надають перевагу власним назвам — іменам у повній, пестливо-зменшувальній, короткій та трансформованій формам (нами засвідчено всього таких 42 використання); їх порівняння з відповідними польськими звертаннями дає змогу констатувати вияв подібних тенденцій, наприклад: *Alusia* — від імені *Alicja*; *Anka*, *Anula*, *Anuś* — від *Anna*; *Beateczko*, *Bebi*, *Bebunia*, *Ateczka*, *Beciu* — від *Beata*, хіба що аналізований матеріал дає підстави знову ж констатувати більшу розкутість та більшу фантазію опитуваних, про що зокрема свідчить і номінація: *Migdał* — контамінація імен сина і доньки *Michał* і *Magda* [4, 72–72].

За спостереженнями сучасного польського дослідника адресативних систем сучасних німецької та російської мови Д. Питель-Пандеу, "ім'я обов'язкове в контактах поміж членами родини в симетричному спілкуванні, коли комуніканти єднає той самий вік чи ступінь спорідненості, як також і у спілкуванні несиметричному, коли адресантами є представники старшої генерації, а адресатами — молодшої, наприклад: батьки — діти; тесть, теща, свекор, свекруха — зять, невістка; дідусь, бабуся — внуки; дядько, тітка — племінники, племінниці" [3, 134].

Крім того, для українців і в цій комунікаційній ситуації доволі звичною є й пряма номінація особи *дочко* (1) *дитино* (1), переважно в демінутивному оформленні: *доню* (10), *донечко* (7), *доцю* (4), хоча достатньо часто в суржиковій формі *доця* (8), *доча* (1). Таке використання теж достатньо повно зафіксовано українськими словниками, наприклад: **ДОЧКА**, и, ж. 1. Особа жіночої статі стосовно до своїх батьків [2, II, 400]; **ДОНЕНЬКА**, и, ж. Зменш-пестл. до доня; **ДОНЕЧКА**, и, ж. Зменш-пестл. до доня; [2, II, 367]; **ДОНЯ**, і, ж. пестл. Те саме, що дочка; **ДОНЬКА**, и, ж. розм. Те саме, що дочка [2, II, 368]. Як і в

першому випадку, студенти-україністи у родинному спілкуванні надають перевагу формам із спеціальними закінченнями вокатива.

Звертаючись до батька, сучасні українські мовці використовують у спадному порядку такі номінації адресата мовлення: *тату* (57), *тата* (11), *папа* (2), *татку* (1), *татусю* (1), *та* (1), *неньку* (1), *татусік* (1). Більшість вказаних номінацій у прямому значенні фіксує "Словник української мови", наприклад: **ТАТО**, а, ч. розм. Те саме, що **батько**; **ТАТКО**, а, ч. Пестл. до *тата*; **ТАТОНЬКО**, а, ч. Пестл. до *тата*; **ТАТОЧКО**, а, ч. Пестл. до *тата*; **ТАТУНЬ**, я, ч. Пестл. до *тата*; **ТАТУНЬО**, я, ч. Пестл. до *тата* [2, X, 43]; **НЕНЬО**, я, ч. діал. **Батько** [2, V, 244].

Польські ж респонденти, окрім відповідних прямих номінацій *ojciec* та їх дещо вільніших трансформацій типу *tatuchna*, *fatrze* ('часом'), використовують також (зафіксовано 11 випадків) вжиті переносно назви осіб за спорідненістю та свояцтвом (*teściu!*, *dziadku* — 'після народження у брата дочки' [4, 74]), вдаються й до інших номінацій: — на ім'я та відіменних: *Józio* — 'спорадично, пестливо'; *Romuchna* (від *Roman*) — 'часом'; *panie Franku* — 'весело у родині, серед приятелів'; *panie Janku* — 'часом'; *Grześ* — 'не від імені батька'; — відпрізвищевих номінацій *Fedor* — (прізвище *Fedorczuk*); *Muszka* — (прізвисько *Muszyński*); — прізвиськових утворень (*Misiu*, *Staroć*).

Л. Томчак услід за Е. Томічком [5] вважає цілком позасистемними використані в аналізованих комунікаційних ситуаціях адресативні форми *panie Janku*, *panie Franku*, як і *pani Zofio*, щодо рідних, вважаючи їх за можливі лише тоді, "коли до гри вступає чинник експресії" [4, 75].

Як і в польській, в українській родині немає суттєвих відмінностей у називанні дитини-адресата мовлення матір'ю та батьком, впадають в око хіба поодинокі розбіжності, переважно у виборі демінутивних форм імені адресата, на які вказують респонденти: *Марусько* (мама) — *Марійо* (тато); *Ірка* (мама) — *Іра* (тато); *Лара* (мама) — *Лариса* (тато); *Іринка* (мама) — *Картинка* (тато).

Звертаючись до братів та сестер, українці використовують назви на ім'я чи відповідні назв особи за спорідненістю. Так, звертання до брата це: назви адресата мовлення на ім'я із закінченнями кличного чи називного відмінків (47) та номінацій *brate* (6), *братчику* (3), *брату* (1), *братик* (1); сестру відповідно кличуть на ім'я (47), а також лексемами *сестро* (4), *сестричко* (5), *сестричка* (1). Словники фіксують такі вживання, наприклад: **БРАТ**, а, ч. 1. Кожний із синів по відношенню до інших дітей того ж батька або матері [2, I, 227]; **БРАТИК**, а, ч. Зменш.-пестл. до *брат* [6, I, с. 230]; **БРАТЧИК**, а, ч. діал. *Братик* [2, I, 232]; **СЕСТРА**, и, ж. Кожна з дочок стосовно до інших дітей того ж батька або матері [2, IX, 150]; **СЕСТРИЧКА**, и, ж. Зменш.-пестл. до *сестра* [2, IX, 151].

Поляки, звертаючись до братів та сестер, крім різних варіантів імені типу *Jędrus* — від *Andrzej*; *Waldi* — від *Waldemar*, *Aluszka* —

від *Alicja*, *Benka* — від *Bożena*, *Eluchna* — від *Elżbieta*, *Gosiczku* — від *Malgorzata*, *Kiki* — від *Krystyna*, *Maryś* — від *Mariola*; *Nutka/Nusia* — від *Danuta* і под. [див.: 4, 76], використовують також і жартівливі та переносні найменування, наприклад: *Chuchus* — 'дрібна, тендітна'; *Czarownica* — (на ім'я *Alicja*); *Dzióbek*, *Psipsiku*, та субстантивати *Starsza* — 'найстарша сестра' [4, 76]

Цікаві результати дає аналіз звертання українців до дідуся й бабусі. Діда як адресата мовлення називають: *дід* (40), *дідусю* (8), *дідю* (8), *дідуську* (1), *дід* (1), *деда* (1), *дідуню* (1), *дзідзю* (1), *дзядку* (1), *дедушка* (1). Такі форми звертання зафіксовано й у словниках, наприклад: ДІД, а, ч. 1. Батьків або материн батько [2, II, 299]; ДІДУНЬ, рідко ДІДУНЬО, -ня, ч, розм. Те саме, що дідусь [2, II, 299]; ДІДУСЬ, ся, ч. Зменш-пестл. до дід [2, II, 300].

Серед звертань до бабусі трапляються: *бабо* (24), *бабко* (20), *бабусю* (18), *баба* (2), *бабуся* (2), *буні* (1), *бабуля* (1), *бабку* (1), *бабцю* (1), *бабушка* (1), *бабця* (1), *бабусе* (1), *бабулька* (1), *бабушка* (1). Наведемо низку словникових фіксацій названих лексем: БАБА, и, ж. 1. Мати батька або матері [2, I, 75]; БАБКА, и, ж. Те саме, що баба [2, I, 76]; БАБУСЯ, і, ж. Пестл. до баба [2, I, 77]; БАБЦЯ, і, ж., діал. Бабуня [2, I, 77].

У польських родин серед звертань до бабусі і до дідуся опитувані відповідно назвали передусім прямі їх номінації *babcia / babciu* і *dziadek / dziadku*, а також інші демінутиви: *dziadzius*, *babciusia*, *basia*, *bunia*. Л. Томчак у своєму дослідженні наголошує, що форми звертання до цих членів родини — дідусів та бабусь — "детерміновані значною мірою мовним ритуалом" [4, 76] і лише в трьох випадках зафіксовано відхилення від нього: два оказіональних новотвори від форм *babcia* > *Vasica* та *babunia* > *Vunia* та одне власне прізвисько, коли дідуся називають *Baszta*, бо він любить співати пісеньку про башту. Крім того, авторка статті розповідає, що їй особисто відома родина, в якій дорослі внучки, які вже мають власних дітей, звертаються до вісімдесятисемирічної бабусі на ім'я *Kasia/Kaśka*, і це їй дуже подобається [4, 76]. За спостереженнями Л. Томчак, 6 опитаних "вінкають", а 2, що походять із сільської місцевості, вдаються до "вікання"; всі інші анкетовані "тикають" дідусям та бабусям [4, 77].

Українські дідуся та бабусі звертаються до онуків: на ім'я (повне чи пестливе) (46); активно вдаються також до номінацій за спорідненістю в прямому: *внучко* (11), *онучко* (3), *внуко* (2), *внучечко* (1), *внученько* (1), *внучка* (1), *онучка* (1), *дитино* (1) чи у переносному значенні, коли використовують номінації *донечко* (1), *доцінько* (1), *доня* (1). Зауважимо, що всі вказані номінації є демінутивними, що також фіксують при називанні онуків та онучок у польських родин [4, 77].

Спілкуючись з дальшими членами родини (дядьками й тітками) українці відповідно використовують при звертанні номінації: *дядьку* (9), *вуйку* (16), *дядя* (7), *дядя + ім'я* (12), *вуйцю + ім'я* (5) *вуйку + ім'я* (1), *дядько + ім'я* (1), *дядьку + ім'я* (2), *батьку* (3), *батько* (2), *нанашко* (1); *тітко* (11), *тьотю* (9), *тьотя* (4), *тьотя + ім'я* (16), *матко*

(5), *тітко* + *ім'я* (2), *цьотко* (1), *тітонько* (1), *цьоцю* (2), *тьотю* + *ім'я* (3), *вуйно* (2), *нанашко* (1), *тето* (3), *стрино* (1), *вуйчино* (1).

Цікаво, що можливими для сучасних українців є називання дядька й тітки на ім'я (відповідно 3 і 5 випадків), що, очевидно, зумовлене рівністю або незначним розходженням племінників та племінниць і дядьків та тіток за віком.

У польських родин у таких випадках вживають назви за спорідненістю *wujek* / *wujki* і *ciocia* / *ciociu*, рідше використовують демінутивні утворення цього типу: *cioteczko*, *wujaszki*. При незначній різниці у віці і "переважно на основі домовленості між тими, хто спілкується" вдаються до назв на ім'я чи на прізвище: до тітки з іменем Марія — *Mańka*, *Marycha*, дядьків Франтішека та Станіслава відповідно *Franuś* та *Staś*; до тітки з прізвищем Полонська — *Polońska*, а до дядька з прізвищем Пінкевич — *Pinkoś* [4, 77].

Специфічну частину зверненої мови сучасної родини складає симетричне спілкування між її членами, що належать до одного покоління (батько — мати, дідусь — бабуся, брат — сестра). Так, в українських родинях батько та мати називають при звертанні один одного переважно на повне (53) чи коротке ім'я типу *Вань*, *Міль* (1). В окремих родинях використовують номінації осіб за спорідненістю, вжиті в прямому *жінко-чоловіче* (6) та переносному *мамо* — *татку* (*tату*) (3), *неньку* — *мамо* (1) значеннях. Відзначимо, що такі номінації сучасні фахівці з культури мови вважають невдалими, стверджуючи, зокрема, таке: "У деяких сім'ях батько і мати перестають звертатися один до одного на ім'я, а починають казати "тату", "мамо". Це погано — які ж вони один одному тато чи мама? Чому б дитині не чути, що мама Валя — часом *Валечка* чи *Валюша*, а тато Петро — інколи *Петрик* чи *Петрусь*. Або ще недоречніше, коли дід і баба один одного *дідом* і *бабою* нарікають: чому з роками індивідуальне ім'я, яке дали їм їх батьки, мають заступити ці "загальники"? Не сміємо бути категоричними, бо це все — індивідуальне, суб'єктивне, але щиро хочемо, щоб на всіх вікових етапах свого життя людина зберігала свою індивідуальність, щоб не нівелювала її жодна нова "роль" сімейної хроніки, щоб лексика родинних стосунків мала пряме застосування" [1, 38]. Трапляються в сучасних родинях субстантивати *люба*, *дорогий* (1) та прізвиська різного походження: *Мишка* (1), *Куций*, *Куцька* (1). Нами зафіксовано й одне асиметричне називання, коли дружина називає чоловіка по батькові — *Григорович*, а він її на ім'я — *Марта* (1).

У польських родинях використовують найрізноманітніші назви на ім'я: повні імена, демінутиви та трансформовані імена, наприклад: *Danek* — від *Bogdan*; *Donia* — від *Leokadia*, *Haluś* — від *Helena*; номінації *tatuś* / *tatusiu* і *tamusia* / *tamusiu*, причому, як наголошують дослідники, необов'язково у присутності дітей. Рідше, як спостерегла Л. Томчак, сучасні мовці використовують номінації *matka* / *ojciec* (у формах номінатива), а також номінацій *żono* / *meżu* (лише у формі вокатива), причому частіше в демінутивних формах: *zonnusiu*, *meżusiu* тощо. Опитувані подали цікаві індивідуальні номінації, які

свідчать про особливо довірливі та приязні стосунки між рідними, що дає змогу вдаватися до гумористичних номінацій на кшталт *meżulku* ('деколи'); *starość, staruszku; babciu* ('коли чує внук'); *kička; moja ślubna; połowico moja; ty katastrofo* ('жартівливо'); *żabciu; zoneczko* ('деколи') [4, 78].

Аналіз матеріалів проведеного анкетування й порівняння їх з відповідними результатами, отриманими польськими лінгвістами, дає підстави стверджувати що в сучасних українських родинах у внутрішньому зверненому мовленні достатньо строго дотримуються усталених в українському народі традицій. Можемо погодитися, що у нас, як і в поляків, "елементи мовного ритуалу втрималися найбільшою мірою в адресативних формулах (номінаціях адресата мовлення, за нашою термінологією. — М. С.), які стосуються найстарших членів родини" [4, 78].

Аналізовані українські номінації адресатів мовлення відзначаються, на відміну від польських, більшою патріархальністю та традиційністю, що виявляється в майже абсолютній відсутності жартівливих номінацій в українських родинах. Натомість наявну в таких назвах адресата мовлення експресивність-імпресивність забезпечує активне використання широкого діапазону (як нормативних, так і позалітературних) демінутивних та скорочених форм власних і загальних назв.

У внутрішніх номінаціях адресата мовлення виявляється й специфічність сучасної мовної ситуації в Україні взагалі та в Західній Україні й Чернівецькій області зокрема. Загальноукраїнські тенденції виявляються передусім у паралельному застосуванні поруч з питомо українськими вокативними формами графем, омофлексійних з формами називного відмінка, у застосуванні форм "нового кличного відмінка", появу яких переважно пов'язують із впливом російської мови (хоч не виключений і діалектний вплив), суржикових власних та загальних назв. Регіональна специфіка виявляється, з одного боку, у доволі активному використанні саме вокативних форм, а, з іншого боку, у застосуванні локальних та діалектних назв осіб за спорідненістю і варіантів власних імен, іншомовних варіантів вказаних номінацій.

Література

1. *Бабич Н. Д.* Сила мовленого слова: Науково-публіцистичні нариси з культури української мови. — Чернівці: Рута, 1966. — 176 с.
2. *Словник української мови: В 11 томах.* — К.: Наук. думка, 1970–1980.
3. *Pytel-Pandey D.* System adresatywny współczesnego języka niemieckiego i rosyjskiego. Konfrontacja socjolingwistyczna. — Wrocław: WWO, 2003. — 256 s.
4. *Tomczak L.* Formy adresatywne we współczesnej rodzinie // *Język a kultura*. T. 2. Zagadnienia leksykalne i aksjologiczne / Pod red. J. Puzyniny i J. Bartmińskiego. — Wrocław, 1991. — S. 71–79.
5. *Tomczak E.* System adresatywny współczesnego języka polskiego i niemieckiego. Socjolingwistyczne studium konfrontatywne. — Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 1983. — 242 s.

М. С. Скаб

Черновецький національний університет імені Юрія Федьковича,
кафедра історії і культури українського мовлення

**СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ НАЗВАНИЙ АДРЕСАТА РЕЧИ В
СОВРЕМЕННЫХ УКРАИНСКИХ И ПОЛЬСКИХ СЕМЬЯХ**

Резюме

В статье проанализированы основные тенденции использования номинаций адресата речи в современных украинских и польских семьях (обращения детей к родителям, братьям и сестрам, бабушкам и дедушкам, а также обращения в обратном порядке) на основе сопоставительного анализа результатов анкетирования, проведенных среди польских и украинских студентов.

Ключевые слова: адресативные формы, способы апелляции, номинации адресата речи, именование людей за родственными связями, собственные имена людей.

M. S. Skab

Chernovtsy Yuriy Fedkovich National University,
Chair of History and Culture of the Ukrainian Language

**COMPARATIVE ANALYSIS OF THE NAMES OF SPEECH
ADDRESSEE IN MODERN UKRAINIAN AND POLISH FAMILIES**

Summary

The article deals with the analysis of the main tendencies of the use of nominations of speech addressee in modern Ukrainian families (children's appeal to parents, brothers and sisters, grandparents and vice versa) on the basis of comparative analysis of the questionnaire results, carried out among Polish and Ukrainian students.

Keywords: address forms, means of appellation, nominations of speech addressee, names of persons by birth, proper names of persons.

УДК 811.16-993:001:4

Л. О. Ставицька, д-р філол. наук, проф., зав. відділу,

Інститут української мови НАНУ,

відділ соціолінгвістики

МЕТАФОРИЧНА МАТРИЦЯ УКРАЇНСЬКОГО ЕРОТИЧНОГО ЛЕКСИКОНУ

У статті розглядається метафорична матриця українського еротичного лексикону на матеріалі еротичного фольклору, сучасного сексуального сленгу та авторських лексичних інновацій.

Ключові слова: евфемізм, метафорична матриця, перифраз, сексуальний сленг, футуральні дієслова.

Мова і сексуальність — це субстанційні характеристики людського буття і водночас складові культури етносу. "Явища культури, якими б складними вони не були, завжди закорінені в біологічній основі. Правомірність цього твердження повністю розкривається при розгляді таких складових культури будь-якого етносу, як еротика і сексуальність" [4, 34]. Метафора як точка перетину мови і сексуальності посідає центральне місце в сексуальному сленгу. Якщо говорити про власне метафоричний, евфемістичний за своєю природою, спектр сексуального сленгу, то він охоплює вторинні номінації на позначення табуйованих частин тіла (тілесний низ, що забезпечує репродуктивну функцію організму), статевого акту, сексуальних реквізитів, соціостатевих характеристик чоловіків і жінок, назв сексуальних професій, венеричних хвороб та ін.

У світовій лексикографічній практиці практикують спеціальні словники сексуального сленгу [7], відповідні номінації неодмінно мають місце у словниках сленгу, обценізмів [6].

Метафорична матриця сексуального сленгу структурується головним чином за рахунок експресивно-інноваційних евфемізмів, співвіднесених з жаргонним рядом та авторськими інноваціями, культурними іменами тощо; евфемізмів наддіалектно-фольклорного характеру (втратити цноту — *віночок загубити*, здійснювати статевий акт — *грати на бандурі*, жіночий статевий орган — *вороночка, живиця*). Джерела українського сороміцького фольклору [2], словники сучасного молодіжного, загального сленгу, тексти художньої літератури дають змогу реконструювати український сексуально-erotичний лексикон взагалі і сексуальний сленг як його складову — зокрема.

Метафоричність сексуально-erotичного лексикону така ж очевидна риса, як і його андроцентричність. "Мова правлячого класу — правляча мова", — коментує цей факт автор словника сексуального сленгу Алан Річтер. Визначаючи метафоричну матрицю сексуального сленгу, автор виділяє такі основні теми: 1) природний світ: **тіло, тваринність,**

природа, смерть, їжа і споживання їжі — як основи нашого життя; 2) культурні імена: релігія, спорт, музика, власні імена; 3) агресія і війна (остання тяжіє до культури). Зрозуміло, що співвідношення метафоричних тем, їх лексичне наповнення та потенційна здатність до утворення метафоричних ланцюжків, реалізація основної теми варіюється у різних національно-мовних системах, що дає підстави говорити про специфіку еротично-сексуальної картини світу у різних лінгвокультурах.

1. Метафори із сфери природного світу за ступенем спадання частотності в українському сексуальному сленгу розташовані таким чином:

— їжа: банан, ковбаса, огірок, сосиска, червоний буряк — чоловічий статевий орган, капуста, краснослив; мед, що спереду; найсмачніше місце; паляниця, пампушка, піріжок; смаколик — жіночий статевий орган, розмочити сухар — здійснити статевий акт з жінкою, м'ясо, свіжина, скоромнина, телятина — жінка як сексуальний об'єкт, апетит — хтивє бажання або похіть, говіти, постити — утримуватись від статевих стосунків, суніци — подружня зрада. Предмети домашнього начиння, які застосовуються для приготування їжі: сковорода, ступа — жіночі геніталії, макогін, товканик — чоловічий статевий орган, рибу пекти — про статевий акт.

Відзначаємо архетипну двовекторність цієї метафоричної теми: зв'язок між їжею і сексом (сексуальне бажання зазвичай репрезентується як апетит до їжі, але не навпаки); конкретні назви продуктів харчування гендерно диференційовані, а саме: в українському фольклорі спостерігається стійкий асоціативний зв'язок між жіночим статевим органом і мучним виробом, про що свідчить також семіотика коржа як символ дівчини, її лона в українській обрядовості [4, 37];

— тварини: бомко (жук), буцал, змії, кінь, когут, слимак, черв'як — чоловічий статевий орган, кицька, куна, лисичка-вертихвістка — жіночі геніталії, бобра бити, кролитися, лигати, напоїти коня — здійснювати статевий акт із жінкою, бугаювати — про подружню зраду, відбиркалася наша дівонька (про дівчину, яка завагітніла перед шлюбом), тічка — період підвищеної статевої збудженості у жінок, коза драна, скотина, сука — жінка легкої поведінки, баран, бугай, жеребець, кабан, кнур, кобель, козел, лошак — хлопець (чоловік), падкий до жінок, бик-заплідник — чоловік, від якого жінка може завагітніти, як правило, дуже швидко. Метафоричні назви чоловічого статевого органа охоплюють давні уявлення про потойбічний світ (антисвіт): рак-неборак;

— птахи: голуб, горобець, журавель в коноплях, птах — чоловічий статевий орган, голубка, гребеняста, курка — жіночий статевий орган, топтати — здійснювати статевий акт;

— рослинний світ: дрючок, дубова колода, корінь, патик, стрючок, тикало, тичина — чоловічий статевий орган, мичка, троянда, рута — жіночий статевий орган, садочок — жіночі геніталії, дубитися, везти дуба, ламати калину, терти коноплі, прополоти руту-м'яту, прости-

рати ленок по долині, ходити в жито — здійснювати статевий акт, жито, гречка, коноплі, мачок, просо, жолуді — сперма;

— тіло: жила, кутас (кістка), м'яз, нога, сустав, — чоловічий статевий орган, глаз — вагіна, бузя (уста), губки з борідкою — жіночий статевий орган. До цієї метафоричної теми тяжіє очевидно медична метафора лікарство — секс, статеве життя — на основі семи "щось рятівне, важливе для тіла".

В українському сексуально-еротичному лексиконі нами не помічені метафори із семантикою смерті, хоча топік *солодка смерть* — смерть під час сексу — має місце в українському сороміцькому фольклорі: *Ей кумо, кумо, вже я такого чоловіка не буду мати, як був мій небіжчик! Та то як умирав, то, кумо, каже до мене: — Ходи, небого, сюди! Та й узав мене, кумо, за потку, та й каже: Потка! Потка! — та й в тім дух спустив!*

2. Із сфери культури:

— імена: культурні імена: *Клеопатра* — жіночий статевий орган, *Ейфелева вежа*, *Довбуш* — чоловічий статевий орган у стані ерекції, український іменник в діалектах: *Маруська*, *Семен* — жіночий статевий орган, *Сура* — жінка легкої поведінки, *Юрко* — чоловічий статевий орган, іменник видатних постатей, які втягуються в особистісну сферу мовця: *пінчук* — чоловічий статевий орган великого розміру;

— музика: *грати (на гітарі)* — здійснювати статевий акт, *дуда*, *вабик*, *варган*, *фуяра* — чоловічий статевий орган, *гітара*, *мандоліна* — жіночий статевий орган;

— спорт: *боротися* — здійснювати статевий акт, *боротьба під коврою* — статевий акт, *вірменський спорт* — гомосексуалізм;

— релігія: *малий бог* — чоловічий статевий орган, *каплиця*, *пекло* — жіночий статевий орган, *Боже сохрани*, *Господи помилуй* (фольк.), *священнодійство* (книжн.) — статевий акт;

— масова культура: *дивитись відео* — здійснювати статевий акт; *злягатися*, *катрусин кінозал* — груповий секс.

3. Порівняння сексу з агресією чи війною лежить в основі узвичаєного уявлення про секс, статевий акт як агресивний напад, об'єктом якого зазвичай є жінка. "Акт кохання скоріш за все становить собою акт насильства і агресивного впливу на жінку, за якою не визнають ні права мати власну волю, ні права на власні бажання. Статевий акт може розглядатися як акт покарання. Чи не первородний це гріх? Але чому тоді карається лише жінка?" [3, 125]. Не випадково футуральні дієслова (лат. futuere) ще називаються чоловічими сексвербами. Дієслова цього семантичного класу ґрунтуються на семантиці:

— побиття: *бити / вибити, вгатити, вдарити по рубцю, вителепати, витрапати, відпердолити, гамселити, гилитися, духопелити, засадалити, засупонити, молотити / відмолотити, періщити, піжити, рипати, трахати / трахнути, ударити, утнути, чухрати, шморгнути;*

— різання: *капусту різати (сікти), різати кобіту, печеню пократити, мантичати (гострити), хихляти*, відповідно статевий орган уявляють гострим ріжучим, колючим предметом: *ножик, спис, шило, шпи-*

лька, трач, а жіночий статевий орган — об'єктом різання: розтята — жіночий статевий орган;

— дій, різких і неприємних для людини: вителепати, довбати, дроти, жигати, мотузити, мусолити, топтати, тикати, товкти, засадити;

— грабежу: зайванити кобіту, зграндувати кобіту (у львівському і тернопільському сленгу 20–30 рр. — зграндувати комусь щось — украсти).

Перифрази на позначення чоловічого статевого органа *вламувач, гаспид, жандарь, загарбник, зброя, знаряддя насильства, молоток, наган, нахаба, розбійник, спис, брутальний таран, терорист* віддзеркалюють агресивний модус чоловічої сексуальності. Привертає увагу також звукосимволізм відповідного жаргонного ряду. Клод Ажеж кваліфікує звук *р* як еректальний звук, вимова якого передбачає напругу і вібрацію язика; язик і пеніс — єдині м'язові структури, прикріплені тільки до одної кістки. Форма і колір язика підсилюють аналогію [1, 111]. Можливо тому абсолютна більшість дієслів на позначення статевого акту містять цей звук, енергійний, різкий (*трахати, грати, штрикатися, шпіліндрикатися* та ін.).

Суттєво зазначити, що агресивне начало постає прикметною ознакою українського сексуального лексикону не тільки як відбиття семантичної універсалії, але й закорінене в глибинні етносоціокультурні та асоціативні шари: "...в ідеї подружжя довго й уперто живе ідея насильного заволодіння, здобуття силою чоловіком жінки. ...Соціальні факти, які приносяться з організацією парубоцької верстви й використанням її в інтересах оборони і взагалі військової сили, з свого боку, додають нові психологічні мотиви, як і заволодіння дівчиною... Вільна любов і свобідні зносини з дівчатами вважаються привілеєм сеї верстви..." [5, 264], "...еротичні асоціації, пов'язані з невимолоченим снопом як ерегованим, готовим до запліднення фалосом, проявляються надто очевидно у весільній обрядовості українців і поляків. ...Молотіння снопа як у весільній обрядовості, так і в контексті Святка могло символізувати статевий акт і запліднення, а також і магічно сприяти цій справі" [4, 39].

Розглянута метафорична матриця українського сексуально-еротичного лексикону дає змогу констатувати, що у ньому виразно проступає національно специфічна реалізація метафоричних універсалій. Домінантними метафоричними темами у структурі цього лексикону є агресія, їжа, тваринність і рослинний світ. У сучасному сексуальному сленгу кількісне співвідношення тем змінюється і лексично модифікується, хоча й лишається у рамках цієї матриці, що може стати предметом окремої розвідки.

Література

1. Ажеж Клод. Человек говорящий: Вклад лингвистики в гуманитарные науки: Пер. с фр. М.: Едиториал УРСС, 2003.

2. *Бандурка*: Українські сороміцькі пісні / Упоряд. М. Сулима. — К.: Дніпро, 2000; Галицько-руські народні приповідки: В 3 т. / Зібрав, упорядкував і пояснив д-р Іван Франко // Етнографічний збірник, т. X–XXVIII. — Львів, 1901–1910; Народні пісні в записах Івана Франка. — К.: Муз. Україна, 1974; Сором. фольк., зап. В.Гнатюка. Das geschlechtleben des ukrainischen bauernvolkes in osterreich-ungarn. Folkloristische Erhebungen von Volodymyr Hnatjuk. Leipzig, 1912 та ін.
3. *Бурас М. М., Кронгауз М. А.* Сексуальная агрессия в русском языке // Агрессия в языке и речи: Сборник научных статей / Под. ред. И. А. Шалонова. М.: РГГУ, 2004 — С. 115–125.
4. *Гаврилук Елеонора.* Еротичні імплікації рослинної символіки в українській календарній обрядовості // Студії з інтегральної культурології. — Львів, 1999 — Спец. Вип. "НЗ" № 2 — С. 32–55.
5. *Грушевський М. С.* Історія української літератури: В 6 т. 9 кн. Т. 1. / Упоряд. В. В. Яременко. — К.: Либідь, 1993.
6. *Мокиєнко В. М., Никитина Т. Г.* Словарь русской брани (матизмы, обценизмы евфемизмы). — С.Пб.: "Норинт", 2003; Ставицька Л. О. Український жаргон. Словник. К. Критика, 2005; *Onfednik Patrik Šmirbuch* jazyka českého Slovník nekonvenni češtiny. 2 vyd. — Praha, 1988 та ін.
7. *Lewinson, Jack.* Słownik seksualizmow polskich. Warszawa: Książka i Wiedza, 1999; Mills Jane. Sexwords. London : Penguin, 1993; Richter Allan. Sexual slang: a compendium of offbeat words and colorful phrases, from Shakespeare to today. 3rd ed. — HarperPerennial, 1993, p.III. The Wordsworth Dictionary of Sex. Robert Goldeston Ph.D. and Kenneth Anderson. — London 1994.

Л. А. Ставицкая

Институт украинского языка НАНУ,
отдел социолингвистики

МЕТАФОРИЧЕСКАЯ МАТРИЦА УКРАИНСКОГО ЭРОТИЧЕСКОГО ЛЕКСИКОНА

Резюме

В статье рассмотрена метафорическая матрица украинского эротического лексикона на материале эротического фольклора, современного сексуального сленга и авторских лексических инноваций.

Ключевые слова: эвфемизм, метафорическая матрица, перифраз, сексуальный сленг, футуэральные глаголы.

L. O. Stavyt'ska

Institute of Ukrainian Language of National Academy of Science of Ukraine,
Sociolinguistics Department

METAPHORICAL MATRIX OF UKRAINIAN EROTIC LEXICON

Summary

The article deals with the metaphorical matrix of Ukrainian erotic lexicon based on the erotic folklore, contemporary sexual slang and author's lexical innovations.

Keywords: euphemism, metaphorical matrix, paraphrase, sexual slang, futueral verbs.

УДК 811.16:18-112+81'44

Т. О. Черниш, д-р філол. наук, проф.,

Інститут філології Київського національного університету
імені Тараса Шевченка,
кафедра полоністикиДЕЯКІ НАЗВИ ХВОРОБ І ХВОРОБЛИВИХ ВІДЧУТТІВ
З КОРЕНЕМ ПСЛ. *ŽEG- У СЛОВ'ЯНСЬКИХ МОВАХ

У статті в контексті компаративно-типологічного підходу розглядається походження слов'янських слів-компонентів історико-етимологічного гнізда з коренем псл. *zeg- (псл. *zegti), об'єднаних спільною семантичною рисою "патологічний стан організму".

Ключові слова: етимологія, гніздо, корінь, континуант, семантика.

Яким би складним і трудомістким не було завдання відтворення праслов'янської лексичної системи в цілому, усе ж значні здобутки в цій царині лінгвославістики ні в кого не викликають сумнівів. Московський ("Этимологический словарь славянских языков", виходить із 1974 р., вип. 1–31) та краківський ("Słownik Prasłowiański", виходить із 1974 р., т. 1–8) словники з усією можливою для нинішньої науки повнотою демонструють реальність цієї колись спільної для слов'ян мови як живої, натуральної системи, що існувала у вимірах часу і простору. Крім лексикографічного представлення праслов'янського лексичного фонду, важливими напрямками пошуків у цій царині є дослідження тематичних груп лексики, а також груп лексики, об'єднаних за генетичним критерієм довкола певної морфеми, лексичної або словотвірної. Останні два підходи і є гніздовими. Саме етимологічні гнізда виступають основним видом утворень, які репрезентують динамічний характер системної організації лексикону. Ці гнізда дають можливість здійснити конструювання лексичних угруповань одиниць правови, об'єктивно об'єднаних у конкретні мікросистемні утворення.

Одним із напрямків регулярного словотворчо-семантичного розвитку слів, що входять у гнізда з коренями псл. *gor-, *žar-, *žeg-, а також *pek-, *var-, *ogn- і под., є перенесення фізичної семантики високотемпературних впливів (вогню, горіння) в область патологічних фізіологічних станів і відчуттів людини.

Зібраний лексичний матеріал дає підстави виділити в цій області такі основні лексико-семантичні варіанти: "уражена в результаті опіку шкіра", "хворобливий стан, що супроводжується підвищеною температурою тіла або є викликаним нею", "неприємні відчуття печії й гіркоти (у шлунку, горлі, на язичі), зумовлені функціональними розладами шлунково-кишкового тракту чи запальними процесами". У ролі мотивуючої ознаки цих семантичних варіантів дериватів з коренем *žeg- виступає позначення безпосереднього впливу чого-небудь гарячо-

го, розпеченого на шкіру, у смислового плану найбільш близьке до фізичного змісту "палити, обпалювати, знищувати або псувати вогнем"; в інших випадках мотивація найменувань ґрунтується на синестетичній суміжності й подібності "фізичних" і власне фізіологічних відчуттів.

Дериваційний зв'язок типу рос. *жечь* — *ожог* на сучасному етапі є актуальним лише для двох слов'янських мов — російської й сербохорватської, пор. рос. *ожог* "обпалене місце на тілі, на руці" [1, 408], діал. *обжог, обжога* "опік від сонця" [2, 296] — девербативи рос. *о(б)жечь, о(б)жечься*; схв. *ožeg* "уражена вогнем шкіра" [3, т. 9, 530]. Фіксується також блр. *пожога* "опік" [4, 454]. У Словнику російських народних говорів зареєстровані лексеми *жѣга, жегá* зі значенням "уражена полум'ям шкіра" [5, т. 9, 97], їхньою словотворчо-семантичною паралеллю є схв. *жега* "обпалене місце, хворобливий стан після опіку". На підставі цієї відповідності можна говорити про сербськохорватсько-російську ізоглосу *жѣга* — *жега* "опік", *ožeg* — *ожог* "тс."

Крім того, у сербськохорватській мові фіксуються такі однокорінні лексеми, як *žigane* "опік" (у значенні процесу) [3, т. 9, 383], *ужег* "уражена шкіра" [6, 613], пор. паралельне болг. діал. *ужѣжешчина* "тс." [7, т. 1, 530]. У сербськохорватській мові спостерігається низка слів із коренем *žeg- і суфіксом -ina, напр. *ožeglina, ožagrina, ožgalina* (з XIX ст.) "опік" [3, т. 9, 530]. Звертає на себе увагу наявність структурного типу *o* + корінь + *ina* в синонімічних утвореннях від дієслова *пекти* — *опеклина, опекотина* [6, 343]. Позначення опіків за допомогою похідних від рефлексів псл. **pekti* виявлено також в укр. *опік* "ураження шкіри людини чи тварини якою-небудь розпеченою, гарячою чи хімічною субстанцією" [8, т. 5, 711–712]. Як типологічні паралелі мотивації назв опіків за допомогою девербативів від дієслів горіння назвемо групу префіксальних іменників типу укр. *згарятина* "опік, шрам від опіку" [тж, т. 3, 509], болг. *изгаряне* "опік" [7, т. 1, 266], *изгорѣно* "шрам від опіку" [9, 210], схв. *изгоретина* "тж" [6, 166], пол. *zgorzel, zgorzelina* "гангрена" [10, т. 3, 1011], що зводяться до псл. **jъzgorěti*. Узагалі в більшості слов'янських мов значення "обпалене місце на шкірі" виражається за допомогою дериватів псл. **paliti* (*popaliti, szpaliti*) і под.

Як справедливо відзначає В. А. Меркулова, дієслово рос. *жечь* досить широко використовується для позначення стану організму при підвищеній температурі (діал. олон. *жгѣт*, діал. яросл. *разжигать*) [11, 175]. Однак це зауваження можна віднести й до ширшого слов'янського ареалу. Підтвердженням можуть слугувати похідні від рефлексів псл. **žegti*, пор., поряд із рос. діал. і заст. *жегáвица* "огневиця, гарячка, жар" [12, т. 1, 1335], ст.-укр. (XVIII ст.) *жегавица* "фебра, лихоманка, огневиця" [13, т. 1, 912], *жеговиця* "хвороба, гарячка" [14, 220]; спостерігаються відповідності в пол. *żegawka*, заст. *żagwica* "тс." [15, т. 6, 1009], мак. *жегавица* "гострий колючий біль, простріл" [16, т. 1, 176], схв. *žigavica* "жар, запаморочення" [тж, 384]. На підста-

ві наведених рівнобіжних формацій можна реконструювати псл. *žegavica — відад'єктивне похідне псл. *žegav- із суфіксом -ica, пор. аналогічну модель у болг. *гаравица* "печія".

За допомогою слов'янських дієслів з коренем *žeg-, *žig-, а також їхніх іменних похідних у низці мов позначаються гострі болючі відчуття. В. А. Меркулова у зв'язку з цим підкреслює, що в російській мові дієслова типу *колоть, тыкать, стрелять* й ін. утворюють синонімічний ряд з дієсловами *жгать, жигать*, і їхні значення можна сформулювати в такий спосіб: "утикати вістря, колоти гострим предметом", безособ. "відчувати гострий колючий біль" [див. 17, 282–284]. Пор. у цьому плані схв. *жигати* "заподіювати гострий біль, смикати, колоти (у грудях, у боці)", *жигови* "гострі болі, колоття", укр. діал. поліс. *жігало* "ніж, яким колють свиней" (від гіпотетичного дієслова *жігати* "колоти"), рос. діал. *жегло* "шип" [тж]; крім того, сюди варто віднести рос. діал. *жежень* "колючка, шип" [5, т. 9, 100], нлуж. *žegadlo* "шип, кістка" [18, т. 2, 1143], пол. діал. *žegi, zygi* "гострий колючий біль у боці" [19, т. 6, 439], *žganie* "тс." [тж, 444], *žgnąć* "випустити стрілу з лука; уколоти (словом)" [15, т. 6, 1007], схв. *žig* "різкий біль" [3, т. 9, 382–383], *žigańe* "тс." [тж], *žigavac* "різкий пронизливий біль" [тж, 384].

Значення "висип на шкірі, що зовні нагадує сліди ураження кропивою" зафіксовано в словах типу рос. діал. *жегуха* "кропивниця" і слц. *žihl'ava* "тс.". Обидва слова водночас є і найменуваннями кропиви пекучої.

Підкреслимо, що на сучасному етапі в лексиці слов'янських мов спостерігається значне зниження активності слів типу рос. *жегавица, огневица*. Поширення медичних знань призвело до широкого проникнення медичних термінів у повсякденну мову й до поступового виходу з ужитку давніх народних назв хвороб, зокрема, й тих, котрі зберігали прозорий етимологічний зв'язок з дієсловами горіння, печіння. Виняток тут складають лише слова типу рос. *горячка*, укр. *гарячка*, що стали також науковими термінами (порівн. "біла" *гарячка, пологова гарячка* і под.).

Особливий різновид у цій групі слів утворюють лексичні одиниці, що виражають відчуття печії у шлунку або горлі. Слова з такою семантикою у структурі словотвірного гнізда з коренем *žeg- генетично співвідносяться з давніми формаціями псл. *jъz-gaga і *jъz-žega.

Псл. *jъz-gaga реконструюється на підставі друс. і ст.-рос. *изгága*, *изъгága* "печія" [20, т. 6, 133], рос. діал. *изгága* "тс." [5, т. 12, 114], *згága* "тс.; нудота, блювота" [тж, т. 11, 226], блр. діал. *згága* "печія", *жága* "тс." [21, т. 2, 131], укр. *зága* "печія" [22, т. 2, 23], *зга* "спрага, печія" [тж, 136], *згága* "тс.; перен. сильне бажання" [8, т. 2, 507], пол. *zgaga* "печія; родинка" [23, т. 8, 466–467], діал. *zgaga* "печія" [24, 176], словін. *zgāgā* "тс." [25, т. 6, 225], чес. заст. *žháha, žáha* "тс.; ogehís" [26, т. 5, 824], *žháha, záha* "печія, висока температура тіла; зоря, місяць" [27, т. 734], слц. *záha* "печія" [28, т. 5, 412], влуж. *žaha* "тс." [29, 536], нлуж. *zgaga* "печія" [18, т. 2, 1082], болг. *изгága* "тс.", *изгága*,

изгагыца (зменш.) "печія" [30, т. 2, 195], слн. *izgága* "тс." [Plet. 1, 307], *zgága* "тс." [тж 915], схв. діал. *zǎga* "печія" [32, т. 6, 692].

Псл. **jъzgaga* не має безпосереднього дериваційного зв'язку з етимологічною основою псл. **žeg-/žbg-*. В Етимологічному словнику слов'янських мов підкреслюється, що основа псл. **gag-* могла виникнути лише з кореня псл. **gōg-*, **gog-*, не зафіксованого за межами даної форми [33, т. 9, 27]. Ж. Ж. Варбот визначає вокалізм такого типу слів як "зовсім ізольований" [34, 39, 59, 60, 184, 185], тобто як такий, що не має тотожного ступеню вокалізму в однокорінних дієсловах. О. М. Трубачов висловлює думку про те, що "лит. *įsdaga*, мн. *įsdagos* "выкарки", лтш. *izdega* повторять лише зовнішній малюнок слів. **jъzgaga*; більш точно балтійським словам відповідало б незасвідчене слов. **jъzgoga < *jъzdoga*" [33, тж].

Слова типу чеш. *žaha*, *žaha*, наведені поміж континуантів і семантичних корелятів псл. **jъzgaga*, можна розглядати як рефлекси псл. **gēga* с *e* в ступені подовження, а такі лексеми, як чеш. *žaha* — як результат впливу початкового шиплячого у твірному дієслові **žegti*.

Безпосередній зв'язок із вихідним дієсловом типу псл. **(jъz)žegti* спостерігається на прикладі рівнобіжних найменувань у східнослов'янських мовах, серед яких: рос. *изжога* "відчуття печії під грудьми" [35, т. 5, 163], діал. *жѣга, жегá* "тс." [5, т. 9, 97], блр. діал. *зажóга* "тс." [21, т. 2, 131], укр. поліс. *жóга* [за: 33, т. 9, 104]. Крім того, значення "печія" рееструється і для таких девербативів: рос. *жжение* "тс.; біль, подразнення в горлі; перен. туга, сум" [35, т. 4, 101], болг. *жегóвина* "печія", діал. "блювота" [30, т. 2, 14; 7, т. 1, 530], *жигóвина* "тс." [30, тж], мак. *жиговина* "печія" [16, т. 1, 180], схв. *пожигóвина* "відрижка, печія" [за: 7, тж], *žgaravica* "тс." [3, т. 9, 367] (імовірно, що останнє є видозміною **iz-garavica* під впливом схв. *žeći*, пор. болг. *гаравица* "печія"). У типологічному плані становлять інтерес також позначення печії в говірках української й білоруської мов за допомогою дериватів псл. **pekti*, пор.: укр. *печія, печійка* [36, т. 2, 63; 8, т. 6, 348], блр. *печея* [4, 413; 21, т. 3, 512], укр. діал. *печúчка, пичúчка (печé)* [37, 31], *пичайка* "печія" [38, 50], блр. діал. *пячайка, пякотка* "тс." [39, 409], а також пол. *pieczenie* "печія" [40, т. 2, 154].

Література

1. Ожегов С. И. Словарь русского языка. — М.: Сов. энциклопедия, 1973. — 846 с.
2. Иванова А. Ф. Словарь говоров Подмосковья. — М.: МОПИ им. Н. Крупской, 1969. — 598 с.
3. Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika. — Zagreb: Jugoslavenska Akademija znanosti, 1880–1967. — D. 1–19. (Sv. 1–90).
4. Носович И. И. Словарь белорусского наречия. — Спб.: ОРЯС Имп. АН, 1870. — 756 с.
5. Словарь русских народных говоров / Под ред. Ф. П. Филина и Ф. П. Сороколетова. — Л.: Наука, 1961–1999. — Вып. 1–33.
6. Сербскохорватско-русский словарь / Сост. И. И. Толстой. — М.: Сов. энциклопедия, 1970. — 735 с.
7. Български етимологичен речник / Съст. В. Георгиев, И. Заимов, Ст. Илчев. — София: БАН, 1971–2002. — Т. 1–6.

8. Словник української мови в 11-ти тт. — К.: Наукова думка, 1970–1980. — Т. 1–11.
9. *Беларуска-рускі слоўнік* / Пад рэд. К. Крапівы. — М.: Гос. изд. иностранных и национальных словарей, 1962. — 1048 с.
10. *Słownik języka polskiego* / Pod red. M. Szymczaka. — Warszawa: PWN, 1978–1981. — Т. 1–3.
11. Меркулова В. А. Народные названия болезней. 3. // Древнерусский язык. Лексикология и лексикография. — М.: Наука, 1980. — С. 168–185.
12. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка. — С.Пб. — М., 1880 (перевид. фотоспособом. — М.: Русский язык, 1981). — Т. 1–4.
13. *Тимченко Є.* Историчний словник української мови. — Х. — К.: Держвидавництво України, 1932. — Т. 1. — 528 с.
14. *Яворницький Д. І.* Словник української мови. — Катеринослав: Слово, 1920. — Т. 1–2.
15. *Linde S. B.* Słownik języka polskiego. — Lwów, 1860. — Т. 1–6.
16. *Речник на македонскиот јазик.* — Скопје : Универзитетна печатница, 1961–1966. — Т. 1–3.
17. Меркулова В. А. Из терминологии народной медицины // Общеславянский лингвистический атлас. Материалы и исследования. 1980. — М.: Наука, 1982. — С. 282–288.
18. *Мука Э.* Словарь нижнелужицкого языка и его наречий. — Бауцен: б. в., 1928. — Т. 1–2/3.
19. *Karłowicz J.* Słownik gwar polskich. — Kraków, 1911. — Т. 1–6.
20. *Словарь русского языка XI–XVII вв.* / Ред. Г. А. Богатова. — М.: Наука, 1975–1991. — Вып. 1–17.
21. *Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе погранічча.* — Мінск: Навука і тэхніка, 1979–1983. — Т. 1–3.
22. *Гринченко Б. Д.* Словарь украинської мови. — К., 1907–1909 (перевид. фотоспособом — К., 1958). — Т. 1–4.
23. *Słownik języka polskiego* / Ułoż. pod red. J. Karłowicza et al. — Warszawa, 1900–1927 (wyd. fotoofs. — Warszawa, 1952). — Т. 1–8.
24. *Maciejewski J.* Słownik chełmińsko-dobrzyński // Prace wydziału filologiczno-filozoficznego. — Т. XX. — Z. 3. — Toruń, 1969. — 306 s.
25. *Sychta B.* Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej. — Wrocław etc.: PAN, 1967. — 444 s.
26. *Slovník česko-německý Josefa Jungmanna.* — Praha, 1837. — D. 1–3.
27. *Slovník spisovné češtiny: pro školu a veřejnost.* — Praha: Academia, 1978. — 800 s.
28. *Slovník slovenského jazyka.* — Bratislava: SAV, 1959–1968. — D. 1–6.
29. *Jakubaš F.* Hornjoserbsko-němski słownik. — Budyšin: Domowina, 1954. — 543 s.
30. *Геров Н.* Речник на българския език. — София: Български писател, 1975–1978. — Т. 1–6.
31. *Pleteršnik M.* Slovenski-nemški slovar. — Ljubljana: Knezoškobijstvo, 1894–1895. — В. 1–2.
32. *Речник српскохрватског књижевног и народног језика.* — Београд: Институт за српскохрватски језик, 1959–1978. — Књ. 1–11.
33. *Этимологический словарь славянских языков: Праoslavянский лексический фонд* / Под общ. ред. О. Н. Трубачева. Вып. 1–31. — М.: Наука, 1974–2005.
34. *Варбот Ж. Ж.* Древнерусское именное словообразование. — М.: Наука, 1969. — 230 с.
35. *Словарь современного русского литературного языка.* — М.; Л.: Изд-во АН СССР, 1955–1965. — Т. 1–17.
36. *Желехівський Є., Недільський С.* Малорусько-німецький словар. — Львів, 1886. — Т. 1–2.
37. *Сизько А. Т.* Словник діалектної лексики говірки села Кишеньок Кобеляцького р-ну Полтавської області. — Дніпропетровськ: ДДУ, 1981. — 44 с.
38. *Лисенко П. С.* Словник діалектної лексики Середнього і Східного Полісся. — К.: Вид-во АН УРСР, 1961. — 72 с.
39. *Сцяшковіч Т. Ф.* Матэрыялы да слоўніка Гродзенскай вобласці. — Мінск: Навука і тэхніка, 1972. — 619 с.
40. *Польсько-український словник:* У 2-х т. — К.: Вид-во АН УРСР, 1958–1960. — Т. 1–2.

Т. А. Черныш

Институт филологии Киевского национального университета
имени Тараса Шевченко,
кафедра полонистики

**НЕКОТОРЫЕ НАЗВАНИЯ БОЛЕЗНЕЙ И БОЛЕЗНЕННЫХ
СОСТОЯНИЙ С КОРНЕМ ПСЛ. *ŽEG- В СЛАВЯНСКИХ ЯЗЫКАХ**

Резюме

В статье в контексте компаративно-типологического подхода рассмотрено происхождение славянских слов-компонентов историко-этимологического гнезда с корнем псл. *žeg- (псл. *žegti), объединенных общей семантической чертой "патологическое состояние организма".

Ключевые слова: этимология, гнездо, корень, континуант, семантика.

T. A. Chernysh

Taras Shevchenko Kiev National University Philology Institute,
Polish Language Dept

**SOME NAMES OF ILLNESSES AND AILING STATES WITH
ANCIENT SLAVIC *ŽEG- ROOT IN SLAVIC LANGUAGES**

Summary

In the article, origin of the Slavic words being the components of the historical-etymological words family with the Ancient Slavic *žeg- (Anc. Sl. *žegti) root, that are united with the similar semantic trait of "pathologic state of organism".

Keywords: Etymology, wrpds family, root, continuant, semantic.

УДК [811.111+811.161.1]'373.45'23

Г. С. Яроцька, канд. філол. наук, доц.,

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова,
кафедра прикладної лінгвістики

ЦІННІСНІ КОМПОНЕНТИ КОНЦЕПТУ "РОДИНА" / "MOTHERLAND": ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті розглянуто вербальні репрезентанти універсального концепту "patria" в російській та англійській мовах, зіставлено ціннісні компоненти концепту в лінгвокультурологічному аспекті, описано фреймову модель концепту "батьківщина" в російській мовній свідомості.

Ключові слова: лінгвокультурологія, культурний концепт, батьківщина, motherland.

Категорії лінгвокультурології формуються на базі осмислення етносоціокультурних особливостей мовної свідомості й мовної поведінки носіїв тієї або іншої лінгвокультури при її зіставленні з іншими лінгвокультурами. Центральною категорією лінгвокультурології є культурний концепт. Типологія культурних концептів може бути побудована на когнітивних і комунікативних підставах.

Оскільки в цій роботі ми звернулися до одного з найбільш вагомих культурних і ціннісних концептів — концепту "родина" (укр. "батьківщина"), нас цікавить мовна репрезентація компонентів концепту в лінгвокультурологічному аспекті. Саме цим зумовлено вибір теми і матеріалу пропонованої роботи, в якій описано фрагмент концептосфери російської мовної свідомості через гіпотетичну модель концепту "родина", а також порівняно вищеназану модель з англійською моделлю концепту "motherland".

Метою дослідження є зіставлення моделі культурного концепту "родина" / "motherland" в російській та англійській мовній свідомості і їх порівняльна характеристика.

Ми вважаємо, що найефективнішим засобом "вичитування" національно-специфічних концептів з мов є їх міжмовне зіставлення. Концепт "батьківщина", безумовно, репрезентується у всіх мовних картинах світу, має "універсальне" ім'я "patria", що вербалізується в російській мові як "родина" і в англійській як "motherland". Далі в нашій роботі ми розглянемо, наскільки відповідають концептуальні простори зазначених лексем універсальному концепту "patria".

Здатність концептів розростатися і збагачуватися за рахунок індивідуального емоційного і культурного досвіду носіїв мови зумовлює їх еластичність, нестійкість і рухливість. З одного боку, динамічний характер концептів ускладнює їх перетин між різними культурами. З іншого, та обставина, що вони перетікають один в одний, утворюючи єдиний простір культури, створює можливість для творчого польоту

і пошуку "компромісу" між неперехрещуваними концептами різних лінгвокультур. "Стикування" концептів між культурами передбачає заповнення міжконцептуального простору, яке може здійснюватися по-різному і залежить від індивідуального досвіду носія мови. Як проміжні ланки можуть використовуватися найближчі мовні еквіваленти. Так, наприклад, загальновідомо, що російське слово *родина* перекладається на українську мову словом *батьківщина*, а на англійську мову словом *motherland*. Проте з'ясування того, чи збігаються вони за своїм концептуальним змістом, як вже було сказано, становить для нас першорядний інтерес.

Любов до Батьківщини вважається — і, мабуть, цілком справедливо — невід'ємною рисою російського національного характеру. Всю російську літературу, всю російську поезію пронизує любов до Росії: від лермонтовського "*Люблю отчизну я...*" до рубцовського "*Россия, Русь, храни себя, храни*". Високий статус патріотизму як національної риси доводить і проведений нами лінгвістичний експеримент, суть якого полягала в тому, що студенти повинні були записати перші п'ять слів, які спадали їм на думку за асоціацією з назвами якихось країн і їх народів. Російськомовні студенти, кажучи про Росію, на другому місці за частотністю подають слова *родина* та *патриотизм* [10]. На першому ж місці перебувають слова *великий, огромный, необъятный*, або англійською — *great, huge, large*, що, по суті, також є асоціацією з батьківщиною, з Росією. Таким чином, навіть російська молодь, що перебуває в умовах жорстокої і часто несправедливої критики своєї батьківщини, на перше і друге місця ставить патріотизм, любов до розкритикованої політиками і журналістами батьківщини [10].

Звичайно, батьківщина — щось набагато більше, ніж нинішній соціальний режим. Батьківщина — це наш світ, великий світ природи, співвітчизників, мови, звичаїв, духовної культури. Батьківщина — це те, що живить людину соками землі. С.Н. Артановський вважає, що поняття батьківщини склалося в умовах цивілізації, у взаємодії з іншими її поняттями, такими, як держава, релігія, культурно-історична традиція. Разом вони утворюють культурно-символічний світ, що має свої характерні форми, зокрема пам'ятники колишньої слави, національні міфи — животворні образи, спочатку фольклорного походження, потім розроблені засобами мистецтва. До них належать також знаки державно-патріотичної символіки: прапори, герби, гімни й багато чого іншого [2].

Символічний світ патріотичної свідомості утворює, проте, тільки верхівку айсберга, яким є образ батьківщини у свідомості співвітчизників. Основний масив прихований у глибині, до нього входять уявлення про свою країну як свого роду власність, "належну" мені як члену національного колективу. Ще глибше, у підсвідомості, міститься архетип батьківщини-матері, древній і могутній. У цей глибинний масив входить етноцентризм і, як вважають деякі вчені, неясний відгомін територіальності наших предків. Усе разом утворює відчуття

батьківщини, інтуїтивне, слабо оформлене, але таке, що має глибоке й міцне коріння. О. Галімова, однак, вважає, що для більшості людей образ батьківщини містить не лише відчуття батьківщини й світ патріотичних символів, але й соціальну дійсність, спосіб життя, якість життя, і матеріальну, і духовну. Батьківщина (так гадали наші предки, так вважаємо й ми) — це і "міцний будинок" державності, здорових соціальних інститутів, необхідний для повноцінного відчуття батьківщини [3], яке, на думку К. А. Свасьяна, живе в серцях мільйонів людей у всіх частинах світу. Проте становлення почуття патріотизму до своєї батьківщини в сучасній молоді є дуже складним і неоднозначним процесом [7].

Російська свідомість чітко відбиває незбіг між поняттями *родина* (батьківщина) й *отечество* (вітчизна). С. Н. Артановський вважає, що *батьківщина* — це рідна земля, щось близьке, тепле, затишне, матінка, якій, проте, самій потрібна твоя підтримка. *Вітчизна* — на відстані. Із цієї віддаленості чути суворий голос батька, холодний і наказовий. Вітчизна вимагає служіння, вона наглядає, карає й заохочує. Це — сила й порядок [2].

В Європі поняття *вітчизни* виходить за межі *батьківщини* і створює імперську людину, космополіта. У Росії ж не імперія спирається на людину, а людина на імперію. К. А. Свасьян наголошує, що саме в обрії імперської свідомості російська людина будує своє розуміння держави й церкви, а також розуміння власне себе [7].

Російська мова неспростовно свідчить про таку рису російського національного характеру, як відкритий патріотизм, словесно виражена любов до батьківщини. найяскравіше ця риса виявляється при зіставленні російської мови з англійською. Дійсно, російська мова рясніє емоційно забарвленими словами, що позначають місце народження людини, край, країну, де вона народилася: *родина*, *родная страна* (сторона/сторонка), *отечество*, *отчизна*. Ці слова та сполучення з ними позитивно конотовані, надають мовленню яскравої емоційності, урочистості. Росія з її безкрайними землями завжди була спокусою для завойовників з усього світу. Тому не дивно, що словосполучення *защита родины*, *защита отечества*, *защищать родину/отчизну*, *отечество в опасности* стійкі і регулярно відтворювані [8].

Всім цим російським висловам в англійській мові відповідає одне-єдине нейтральне слово *country*. Людина без батьківщини — це *a man without a country*. *За Бога, царя и отечество — for God, my country and tzar*. В англійській мові існують слова *motherland* і *fatherland*, але ними практично ніколи англійці не називають свою власну батьківщину. В повній відповідності з тенденцією англійської мови до "недомовленості" для вираження будь-якого "напруження відчуттів" щодо своєї вітчизни англійці використовують лише слово *country*.

Для російської людини характерне дуже особистісне й відкрите (у словесному плані) емоційне ставлення до батьківщини-матінки, до святої вітчизни. Російська мова свідчить: *любовь к родине/отечест-*

ву/отчизне — це абсолютно стійкі словосполучення, які клішували від регулярного відтворення в мовленні. Брюс Монк [10], автор найпопулярнішого шкільного підручника "Happy English", зауважував, що поняття батьківщини у росіян викликає багато емоцій і сприймається як матір. Англіїці ж, на його думку, мають інше ставлення до своєї держави, яку ніколи б не назвали "матінкою". Вчений відзначив, що росіяни відчувають ностальгію за батьківщиною вже після тритижневого курсу англійської мови в Оксфорді, він же після 9 років відсутності на батьківщині не може сказати про ностальгію. Дійсно, туга за батьківщиною (*тоска по родине*) — це стійкий вираз, зареєстрований словником під редакцією Д. Н. Ушакова [11]. Цікаво, що менш вживане, ніж *родина* і *отечество*, слово *отчизна* в тому ж словнику Д. Н. Ушакова, виданому в 1938 році, має позначки "устар." і "ритор.". Проте в пізньому словнику С. І. Ожегова, виданому в 1949 році, це слово подають без цих позначок [6]. Можна припустити, що слово *отчизна* перестало бути застарілим із соціокультурних причин: між виходом у світ другого тому словника Д. Н. Ушакова і словником С. І. Ожегова пройшла Велика Вітчизняна війна, що викликала величезний підйом патріотизму, на що мова негайно відреагувала поживленням, або, радше, омолодженням застарілих слів.

Нове, набагато активніше мовне життя почалося й у слова *отечество* та його похідного *отечественный* після розпаду Радянського Союзу. Поширене раніше слово *советский* в багатьох контекстах замінилася словами *отечество*, *отечественный*, *история отечества*, *отечественная история / література / культура / продукція*, *отечественное производство* тощо. На думку С. Г. Тер-Мінасової [10], англійці ж таких слів, як *patriotic*, *motherland*, *fatherland* про себе і про свою власну країну не вживають. За наявними даними, *fatherland* використовують коли йдеться про Німеччину (явна калька з німецького *Vaterland*), коли ж про Росію — *motherland*, але звичайно в лапках, підкреслюючи іншомовність цього слова, його відчуженість щодо природного англійського мовлення. Отже, в англійців, за словами Брюса Монка, "інші стосунки зі своєю країною" — більш дистантні, ніж у росіян, не такі близько-інтимні (жіночий рід, *матушка*, ціла низка одночасно високих і теплих слів), що цілком укладається у стереотипи відповідних національних характерів та об'єктивно підтверджує їх.

Ще одне мовне явище, яке увиразнює вищезазначене, несподівано потрапило в центр уваги боротьби політичних сил Росії. Йдеться про манеру говорити про свою країну: російською — *наша страна*, а англійською — *this country* (*ця країна*). Російськомовних студентів, що вивчають англійську мову, завжди доводиться спеціально вчити, що коли йдеться про англійців і Англію, то не треба використовувати словосполучення *our country* (*наша країна*), як в російській мові говорять про Росію: англійці відповідно до свого національного характеру виявляють звичну стриманість й у ставленні до своєї батьківщини, називаючи її дуже нейтрально і підкреслено віддалено *this country*.

"Російською мовою до самого останнього часу про свою країну можна було сказати не *наша страна*, а *эта страна* тільки в різко негативному контексті, підкреслюючи, що мовець вже не є або не вважає себе таким, що належить до Росії: *в этой стране жить невозможно*. Звичайно так кажуть за кордоном, у віддалі від країни, і так кажуть й емігранти, й наші співвітчизники", — вважає С. Г. Тер-Мінасова [10]. Отже, *наша родина, наша отчизна, наша страна* — загальноприйняті, узуальні, до недавнього часу єдино можливі словосполучення. Проте сьогодні мовна ситуація змінилася внаслідок змін соціокультурних.

Незважаючи на відкритий патріотизм як рису російського національного характеру, слова *патриот, патриотизм, патриотичный* набули останнім часом особливих, політичних конотацій: вони асоціюються, або, радше, певні політичні кола асоціюють їх з націоналізмом, шовінізмом, що викликає, природно, люті протести опозиційних політичних кіл. У такій політичній обстановці несподівано загострилося питання про те, як говорити про Росію, про свою батьківщину. Раніше варіантів не було — *наша страна*. Проте під впливом англійської мови і закладеного в ній соціокультурного, ідеологічного змісту в російській мові все частіше стало з'являтися в усному й писемному мовленні *эта страна*, що завжди припускало негативний контекст і негативні конотації. Як відзначає у своїй монографії С. Г. Тер-Мінасова, в наші дні за використанням слів *наша* або *эта страна* визначають "своїх" і "чужих" так само, як за зверненням *господа* або *товариші* [10]. В російському мовному — і немовному — мисленні настільки звичним і правильним є вираз *наша страна*, що тим, хто не володіє англійською мовою, важко уявити, що можливі й інші форми відносин зі своєю країною. Відсутність англійських еквівалентів у російських лексем *родина-матушка, отчизна, отечество, родимая сторона*, не означає, проте, що англійці не люблять своєї батьківщини. Можна сказати, що англійська мова, відбиваючи національний характер, "пішла іншим шляхом". Палке відкрите словесне вираження любові, хай навіть і до батьківщини, не в душі англійців. Їх знаменита "мовна стриманість", "недомовленість", "недооцінка" — *understatement* — накладає свій відбиток і на вираження любові до батьківщини у всіх її виявах.

Таким чином, любов до батьківщини як риса національного характеру у росіян виражається в мовному плані експліцитно, відкрито, набором широко вживаних емоційних синонімів — слів і словосполучень, а в англійській мові — дуже стримано й у формі нелюбові до нерідного, до іноземного. Отже, погоджуючися з думкою В. І. Карасика, ми можемо стверджувати, що відмінність між представленням тих або інших концептів у різних мовах "виражається переважно не в наявності або відсутності певних ознак, а в частотності цих ознак і їх специфічній комбінаториці" [4, 15]. Уявляється, що у процесі міжкультурної комунікації практично будь-який концепт, що наявний в одній лінгвокультурі і відсутній в іншій, може з певним ступенем наближеності передаватися мовними засобами. Для цієї мети викори-

стовують слова двох мов, що позначають схожі концепти, а брак семантичних ознак заповнюється за допомогою контексту. Наприклад, ось що пише Д. Шиплер, намагаючись витлумачити російський концепт "родина": "...Rodina has as its core the original building block for the verb "to be born," the nouns "parens" and "relatives", the adjective "native", and the concept of one's own, something integral to oneself. Rodina-Mat ("Motherland-Mother") <...> touches a point of fondest emotion in both childrens and adults. We call our country rodina ["motherland"] because we were rodilis ["born"] in her, because in her our rodnoi ["native"] language is spoken, and everything in her is, for us, rodnoye ("our own")" [12, 108]. Набір ознак залежить від складності концепту і від ступеня його деталізації з боку інтерпретатора. За відсутності номінації концепту в одній мові індивід прагне заповнити цю лакуну засобами іншої мови. Саме цим, з нашої точки зору, зумовлений вибір номінації *rodina* у вищенаведеному англомовному тексті, в якому автор намагається вербалізувати концептуальний простір "patria" у свідомості російської мовної особистості.

Цікаві дані наводить В. Н. Телія у роботі "Найменування РОДИНА як частина соціального концепту "Patria" в російській мові". На її думку, "омовлення" поняття "patria" в російській мові представлено чотирма активними найменуваннями: *родина1* і *родина2* — *отечество* й *отчизна*. Причини такого номінативного розчленовування поняття "patria" і відповідно — "концептотворювальних" його сфер мають глибоке соціально-історичне й культурне коріння. Ці поняття розвивалися й розширювали сферу використання в конкретних соціально-історичних умовах, вбираючи в себе ціннісні й духовнокультурні орієнтири особистості та її кровно-споріднених зв'язків, її спільності не персональної — національно-територіальної (що характерне для структури знань, втіленої в найменуванні *родина2*), потім — спільності державно-геополітичної (відображеної у структурі знання, співвідносного з ім'ям *отечество*, у фокусі якого — "дела во благо Отечества"), і нарешті — спільності національно-геополітичної, збереженої в історичній пам'яті народу й співвідносної з великими справами батьківщини, починаючи з "давно минулих днів" [9].

Нижче наводимо (в найзагальнішому вигляді) основні *концептотворювальні* простори найменування *родина1*. Цю модель концепту подаємо у вигляді фреймової структури:

Родина — це завжди особистісне, персональне сприйняття "свого" демографічного простору, що відбиває наступну структуру знання: місце (і/або місця), ціннісне ставлення до якого для суб'єкта X визначається тим, що:

- 1) X народився тут і з дитинства відчув себе у кровно-спорідненому зв'язку з оточуючими і з поколіннями, що пішли;
- 2) в цьому місці X вперше усвідомив себе як "частину" довкілля (мікро- і макрокосму);
- 3) X уперше знайшов тут друзів і близьких та став "частиною" цього неформального соціуму;

4) X усвідомив "свій внутрішній світ" серед рідних і близьких рідною мовою і сприймає себе як "частину" цього спільного з ними світу;

5) X оволодів тут рідною мовою і став "частиною" мовного колективу;

6) X відчув тут і продовжує відчувати емоційно позитивне ставлення до рідних місць, до своїх батьків і кровно-спорідненого "коріння", до близьких людей, до відомих з дитинства традицій, до рідної мови.

Родина1 — це завжди "персональне" "своє" ("моє") особистісне місце або місця, архетипічно протиставлені "чужому" місцю, чужині — зазвичай це рідні краї, рідна сторона, *сторонушка*, рідні і близькі люди, могили рідних, рідні берізки, рідні осики; повітря батьківщини. **Родина1** асоціюється з рідною землею як *кормилицей* і *поиллицей*, а тим самим — з матір'ю-прародителькою. Звідси образ батьківщини-матері, висхідної до архетипу праматері як початку і джерела всього живого, і як кінця життєвого шляху — повернення до лона матері-сирої землі. Концепт **родина1** є ніби персональним стрижнем для решти найменувань концепту "*patria*", якщо йдеться про особистісну сферу суб'єкта. В цих випадках "мала батьківщина" (**родина1**) є співприсутньою у "великій батьківщині" як частина структури знань, притаманних у прихованому вигляді решті найменувань" [9, 77–79].

Найменування **родина2**, *отечество*, *отчизна* фокусують насамперед простір загальний, не персональний, який належить усьому народу, що живе на цій території ("наше"), оскільки ці поняття орієнтовані на контекст державно-історичної єдності не лише території, але й усього соціуму, що проживає на ній (пор. *Наша родина* <*отечество*, *отчизна*> — *великая страна*).

Отже, **Родина** — це "когнітивно-культурологічний стрижень" для всієї вказаної групи найменувань. У роботі ми з'ясували специфічність концепту "*patria*" в англійській свідомості, що полягає в застосуванні номінації "*country*", коли йдеться про батьківщину. В англійській мові існують слова *motherland* и *fatherland*, але англійці їх практично ніколи не використовують щодо власної батьківщини. Радше ці номінації мають російське (*motherland*) та німецьке (*fatherland*) національне забарвлення, оскільки вживаються в контекстах щодо Росії та Німеччини відповідно.

Література

1. *Аверинцев С.* Горизонт семьи (О некоторых константах традиционного русского сознания) // Документ HTML. — <http://www.humans.ru/humans/62997>
2. *Артановский С. Н.* Российское патриотическое сознание сегодня: кризис и возрождение // Документ HTML. — http://anthropology.ru/ru/texts/artanovsky/crisis_02.html
3. *Галимова О.* Образ России в современной русской поэзии // Документ HTML. — <http://sp.voskres.ru/poetry/galim.htm>
4. *Карасик В. И.* Культурные доминанты в языке // Языковая личность: культурные концепты: Сб. науч. тр. Волгоград — Архангельск: Перемена, 1996. — С. 3–16.

5. *Леонтович О. А.* Русские и американцы: парадоксы межкультурного общения: Монография. — М.: Гнозис, 2005. — 352 с.
6. *Ожегов С. И.* Словарь русского языка. М.: Русский язык, 1949. — 537с.
7. *Свасьян К. А.* Испытание словом // Dokument HTML. — <http://www.rvb.ru/swassjan/ordeal.htm>
8. *Степанов Ю. С.* Константы: Словарь русской культуры: Изд. 3-е, испр. и доп. — М.: Академический проект, 2004. — 992 с.
9. *Телия В. Н.* Наименование РОДИНА как часть социального концепта "Patria" в русском языке // Языковая категоризация. Материалы Круглого стола, посвященного юбилею Е. С. Кубряковой по тематике ее исследования. М., 1997. — С. 77-79.
10. *Тер-Минасова С. Г.* Язык и межкультурная коммуникация. М.: Слово / Slovo, 2000. — 264 с.
11. *Толковый словарь русского языка:* В 4-х т. / Под. ред. Д. Н. Ушакова. — М.: Советская энциклопедия, 1938-1941.
12. *Shipler D. K.* Russia: Broken Idols, Solemn Dreams / Penguin Books, 1989.

Г. С. Яроцька

Одесский национальный университет имени И. И. Мечникова,
кафедра прикладной лингвистики

**ЦЕННОСТНЫЕ КОМПОНЕНТЫ КОНЦЕПТА "РОДИНА" /
"MOTHERLAND": ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТ**

Резюме

В данной статье рассматриваются вербальные репрезентанты универсального концепта "patria" в русском и английском языках, сопоставляются ценностные компоненты концепта в лингвокультурологическом аспекте, а также описывается фреймовая модель концепта "родина" в русском языковом сознании.

Ключевые слова: лингвокультурология, культурный концепт, родина, motherland.

G. S. Yarotska

Odessa I. I. Mechnikov National University,
Chair of Applied Linguistics

**VALUE COMPONENTS OF THE CONCEPT "MOTHERLAND":
LINGUOCULTURAL APPROACH**

Summary

Verbal represents of the universal concept "patria" in the Russian and English languages are being considered in the article. Value components of the concept in the linguocultural aspect in the two languages are being compared. Frame model of the concept "motherland" in the Russian mentality is described.

Keywords: linguocultural studies, cultural concept, patria, motherland.

Odessa National University Herald

Вестник Одесского национального университета

ВІСНИК
ОДЕСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ

Том 12 • Випуск 3 • 2007

Філологія: мовознавство

Українською та російською мовами

Технічний редактор *Г. О. Куклева*

Задано у друкарню: 19.07.2007. Підписано до друку: 04.08.2007. Формат: 108x148.
Ціна оформленого збірника: 100 грн. Ціна окремих сторінок: 10 грн.

Надруковано у видавничо-друкарській фірмі "Арт-Принт"
48002, м. Одеса, вул. Преображенська, 24.
Тел: 726-98-82, 726-98-82, 72-14-22.
www.fubol.com.ua